અર્પણ

— આ પુસ્તક —

અમે અખંડ ભારતના તે તમામ હિન્દુ-મુસ્લિમ
બહાદુર સૈનિકો અને વિપ્લવ વીરોને —

સમર્પણ કરીએ છીએ

જેમણે ૧૮૫૭ ની સાલમાં શહેન્શાહ બાબરની
સલ્તનતના કુળ દિપક અને દિલ્હીના છેલ્લા બાદશાહ
બહાદુરશાહ ઝફરને પોતાની વફાદારીના મુખ્ય
પ્રતીક બનાવી લીલા ઝન્ડા તળે સંગઠિત
થઈ ભારતને ગોરાઓની નાગચુડમાંથી
આઝાદ કરાવવા સારૂ આઝાદી
જંગમાં પોતાના કિમતી જાનો
નિસાર કર્યા હતા.

ઝિન્દાબાદ બહાદુરશાહ ઝફર !

ઝિન્દાબાદ વિપ્લવ-વીરો !!

૧૫ મી ઓગસ્ટ ૧૯૫૭ — ૧૮ મી મોહર્રમ ૧૩૭૭

૭૮૬

પ્રકાશકનું નિવેદન

દિલ્હીની મુગલ-સલ્તનતનો અંત બાદશાહ બહાદુરશાહ ઝફરની જીવનલીલાની સાથે આવી ગયો.

બાદશાહ શાહજાદા હતા ત્યારે અને દિલ્હીની ગાદીએ બેઠા ત્યાર પછી પણ તેમણે અનેકવિધ માનસિક આઘાતો સહન કર્યાં હતા, અને અનેક જાતના પરિતાપો વેઠ્યા હતા. જુદા જુદા કરતા તખ્તનશીન થયા, પણ કોઈ દિવસ ચેનથી પસાર ન કર્યો. જો કે નામે અને પદવીએ બાદશાહ હતા, પણ એમનું સમગ્ર જીવન લાચારી અને મોહતાજીની દશામાં વ્યતીત થયું હતું. જીવનના પરિતાપોથી સહન મેળવવા માટે એમણે એક તરફ તો અલ્લાહની બંદગી અપનાવી લીધી હતી તો બીજી તરફ શાયરી અને પીરી-મુરીદી પરત્વે તલ્લીન થતા ગયા હતા.

આ પુસ્તકમાં ફક્ત બાદશાહ બહાદુરશાહ ઝફરની જિન્દગી સાથે સંકળાએલા મુખ્ય મુખ્ય રાજકીય પ્રસંગો, ૧૮૫૭ ના વિપ્લવની ઘટના અને એમની શાયરી તથા ફકીર-દોસ્તીનું આછું નિરૂપણ કરવામાં આવ્યું છે. જો બાદશાહ બહાદુરશાહ ઝફરના જીવનના તમામ અંગો ઉપર પ્રકાશ ફેંકવામાં આવ્યો હોત તો તો આ પુસ્તક ઘણું મોટું બની ગયું હોત.

કેટલાક પ્રસંગોને જાણી જોઈને છોડી દેવામાં આવ્યા છે, અને મુખ્ય મુખ્ય ઘટનાઓને જ અહીં આવરી લેવામાં જ આવી છે.

મારો આ પહેલો પ્રયાસ છે. એમાં અનેક ત્રુટિઓ પણ રહી જવા હશે, જે વાચકો દરગુજર કરશે, એવી આશા રાખીએ છીએ.

તા. ૧૫ મી ઓગસ્ટ ૧૯૫૭

બહાદુરશાહ ઝફર

પ્રકરણ ૧ લું

જન્મ અને શિક્ષણ

દિલ્હીના અન્તિમ મુગલ સમ્રાટ બહાદુરશાહનુ જીવન આદિથી લઈ અન્ત સુધી કરુણ અને નિરાશાજનક પરિસ્થિતિમા વ્યતિત થયુ હતુ

જ્યારે ઈસુના ઓગણીસમા સૈકાના પૂર્વાર્ધમા નામજોગી બાદશાહત બહાદુરશાહના નિર્બળ હાથોમા આવી, ત્યારે તેઓ પ્રત્યક્ષ કે પરોક્ષ રીતે અને મહદ અંશે એક કેદી જેવી પરિસ્થિતિમા મુકાઈ ગએલા હતા બીજા શબ્દોમા કહેવામા આવે તો બહાદુરશાહની બાદશાહત કેવળ લાલ-કિલ્લાના પરિઘમા સમાઈને રહી ગએલી હતી

નિઝામ અને હોલ્કર, પેશ્વા અને ગાયકવાડ, રજપૂતો અને મરાઠાઓ, એ બધાઓ કેન્દ્રથી છુટા પડી ગયા હતા, અને એમણે

એક બીજાથી અલગ પડી જઈ પોતપોતાના નોખા સ્વતંત્ર રાજ્યો ઊભા કર્યાં હતા

ઈસ્ટ ઈન્ડીયા કંપનીના હાથોમાં સમસ્ત બંગાળ આવી ગયુ હતુ, અને તે અંગ્રેજોના તેજ તળે આવી ગયુ હતુ

ભારત હિન્દમાં લાંચ રુશ્વત અને ગદ્દારીનુ સામ્રાજ્ય પથરાઈ ગયુ હતુ આપણામાંના જ કેટલાક દેશદ્રોહીઓ અને જાસુસો અંગ્રેજોના માનીતા થવા માટે બાદશાહના ખિલાફ અસત્ય-અનર્થ વાતો વહી કરતા હતા, અને કંપની સરકારના ઉચ્ચ સત્તાધીશોના કાનો સુધી ગુપ્ત રીતે પહોંચાડતા હતા

ઇતિહાસનો દરેક અભ્યાસી જાણે છે કે બાદશાહ ઔરંગઝેબના ઇન્તેકાલ બાદ મુગલ-સામ્રાજ્યને ક્ષય લાગુ પડ્યો હતો, અને સમય જેમ જેમ વ્યતીત થતો ગયો, તેમ તેમ મુગલ-સલ્તનતની પરિસ્થિતિ કથળતી ગઈ હતી

અહમદશાહ (બીજા) એ ગાદી સંભાળી, અને રાજ્યમાં કાવાદાવા ખુબ વધી ગયા અંગ્રેજો દેશી રાજ્યોને સામસામા લડાવી મારી તેમને કમજોર બનાવવાના દરેક શક્ય પ્રયત્નો કરતા રહેતા હતા, અને એ પ્રયત્નોમાં તેઓ સફળતા પણ મેળવતા રહ્યા હતા આમ રીતે તેમણે ઠેઠ દિલ્હીની સીમા સુધી પોતાના પગો પસાર્યા હતા

બહાદુરશાહનો જન્મ

બાદશાહ અકબરશાહ (બીજા) ના મહેલમા ઈ સ ૧૭૭૫ માં બહાદુરશાહનો જન્મ થયો હતો એમના ભાગ્યમા હિન્દુસ્તાનની મુગલ સલ્તનતની સમાપ્તિ લખાઈને આવી હતી આપણે જાણીએ છીએ કે ૧૮૫૭ ના વિપ્લવ બળવા પછી દિલ્હીના રાજ સિંહાસન ઉપર કોઈ પણ મુગલ સમ્રાટ બિરાજમાન થયો નથી, અને એમના કેદ પકડાઇ દેશનિકાલ થયા બાદ હિન્દની ધરતીમા મુગલ–સલ્તનતનો સુર્ય સદા માટે અસ્ત થઈ ગયો

બહાદુરશાહનુ ઇતિહાસિક નામ મિરઝા અબુ ઝફર રાખવામા આવ્યુ શાહી ખઝાનામાથી એમના માટે વઝીફાની મોટી રકમ પણ મુકર્રર કરવામા આવી

તયમુરના ખાનદાનનો રિવાજ હતો કે ખાનદાનમા જન્મનાર દરેક બાળકનુ નામ શાહી–દફતરમા નોંધવામા આવતુ હતુ, અને શાહી નજુમીઓ કુંડળીઓ વગેરે તૈયાર કરી બાળકના ભાગ્યમા શુ લખા એનુ છે, તેની ભવિષ્યવાણીઓ ભાખતા હતા પરતુ બહાદુરશાહ માટે શાહી–નજુમીઓએ કેવુ ભવિષ્ય ભાખ્યુ હતુ, તેને લગતી કશી માહિતી પ્રાપ્ત થતી નથી

અન્ય શાહજાદાઓની માફક જ મિરઝા અબુ ઝફર બહાદુરશાહનુ પાલન–પોષણ થયુ હતુ, અને તેમના શિક્ષણ માટે ઉત્તમ શ્રેણીના શિક્ષકો નિયુક્ત કરવામા આવ્યા હતા

એમને કુર્આન શીખવવા અને દીનનુ શિક્ષણ આપવા માટે હાફિઝ કારી મુહમ્મદ નામના એક મોટા વિદ્વાનની નિમણૂંક કરવામાં આવી અને તે જમાનાની પ્રથા અનુસાર એમને ફારસી અને અરબી જબાન પણ ઉચ્ચ પ્રકારનું જ્ઞાન આપવામાં આવ્યુ

એઓ ઘોડેસ્વારી, તલવાર બાજી, તીર–કમાન વગેરે કલાઓમા પણ નિપુણ હતા છેક વૃધ્ધાવસ્થા પર્યંત બહાદુરશાહ આ કલાઓમાં પ્રવીણ અને નિષ્ણાત રહ્યા આપ આપના ફુરસદના વખતમાં નાની મહોલ્લાના બાળકોને પણ આ વિદ્યા–કલાઓનુ શિક્ષણ આપતા હતા

સર્પને વીંધી નાંખ્યો :

એક વાર કોઈએ આવીને બહાદુરશાહને ખબર આપી કે હુઝુર સાહેબની પાસે એક ભયંકર ઝેરી સર્પ લોકોને હેરાન કરી રહ્યા છે અને લોકો એ રસ્તે જતા આવતા ડરે છે બહાદુરશાહ તુરત જ નિયત સ્થળે પહોચી ગયા અને એના ભયંકર સર્પને શોધી કાઢી નિશાન તાકી એવા જોરથી તીર માર્યું કે તે ત્યા જ ઠનો થઇ ગયો, અને લોકોને તેના ત્રાસમાથી મુક્તિ અપાવી

આપ ઘોડે સ્વારીમા એટલા બધા પ્રવિણ હતા કે તે જમાનાના લોકો "અચ્છી સવાર" ની લોકોક્તિ મુજબ ઘોડે સ્વારીમા બહાદુર-શાહનું નામજ પોતાની જીભે લાવતા હતા, અને એમને જ આ રીતે પ્રવિણ ઘોડેસ્વાર તરીકે બીરદાવતા હતા

બહાદુરશાહ ઝફર

બહાદુરશાહ જબરા તર્કશાસ્ત્રી અને ઊંડા માનસશાસ્ત્રી પણ હતા. કોઈ પણ માણસને જોતા વેંત આપ કહી દેતા હતા કે તેનામાં કયા કયા ગુણો–અવગુણો છે ? અશ્વશાસ્ત્રમાં પણ નિપુણ હતા. ઘોડાઓને જોતાંજ તેની પરખ કરી લેતા હતા. અને ઘોડાઓની ખોડખાંપણો જણાવી શકતા હતા. શિકાર કરવાની કલામા પણ બહાદુરશાહ દક્ષ હતા, એમનું તાકેલું નિશાન કદી ખાલી જતું નહીં હરણ વગેરેને પહેલા નિશાનમા જ નીચે નોઠી પાડતા હતા એવી જ રીતે પક્ષીઓના શિકારમા પણ દક્ષ હતા એમને કબુતર બાજીનો પણ ભારે શોખ હતો અને શાહરી તો એમને જાણે વારસામા જ ભેટ મળેલી હતી

શાહી–ખાનદાનમા તે વખતે જે રીત રસ્મો પ્રચલિત હતી, તેનુ એમને શિક્ષણ આપવામા આવ્યું હતું એઓ મુગલ–સંસ્કારોના ઉચ્ચત્તમ નમુના હતા

બહાદુરશાહ બુઝુર્ગોને માન આપતા, નાનાઓ પર માયા મમતા દાખવતા અને દોસ્તો જોડે મુહબ્બત રાખતા હતા. એની સાથે જ એમનામા ખુદાનો ખોફ અને દીનદારીની પણ એટલી જ ઉત્કટ માત્રા હતા

બચપણથી જ શાઈરીનો શોખ હતો, અને આપ કાવ્ય રચતા હતા, પ્રથમ આપ શાહ નસીરના અને તેમના બાદ શેખ ઇબ્રાહીમ "ઝવક" ના શાગિર્દ બન્યા હતા "ઝવક" ના શિષ્ય " બન્યા પછી એમની શાઈરી નીખરતી અને પાંગરતી ગઇ હતી

ચિશ્તીયા ખાનદાનમાં લીધેલી બૈઅત :

શાહઝાદા મિરઝા અબુ ઝફર અર્થાત બહાદુરશાહ પાકા મુસ્લિમ અને દીનદાર (ધર્મિષ્ઠ) હતા નમાઝ સલાતના પાબંદ હતા રમઝાનના રોઝા (ઉપવાસ) પણ રાખતા હતા રમઝાનના આગમન સાથે જ લાલ-કિલ્લાની દુનિયા બદલાઈ જતી હતી, અને તેના મહેલોમા મઝહબની આબુ પથરાઈ જતી હતી

બહાદુરશાહ સાદાતો મશાયખો અને દીનના આલિમોની ઘણી ઈજ્જત કરતા હતા અને તેમને માનની નજરે જોતા હતા એઓ ૧૪ વર્ષની ઉમરના હતા, તે વખતે એમને હઝરત મવલાના શાહ ફખરૂદ્દીન ચિશ્તી (રહમ) ની ખિદમતમા મુકવામા આવ્યા હતા મવલાના શાહ ફખરૂદ્દીન (રહમ) ના ઈન્તેકાલ બાદ એમણે તેમના સાહબઝાદા હ. મવલાના શાહ કુત્બુદ્દીન ચિશ્તી (રહમ) ની બૈઅત સ્વિકારી હતી, અને તેમના સંપર્કમા—સેવામા રહી એમણે ઈલ્મે તસવ્વુફનું ઊંડુ જ્ઞાન મેળવ્યુ હતુ હ. મવલાના શાહ કુતબુદ્દીન ચિશ્તી (રહમ) એ એક કામિલ ઉસ્તાદની જેમ બહાદુરશાહને તસવ્વુફના દરેક મર્મથી પૂરા માહીતગાર બનાવી દીધા હતા એમણે પોતાના કાવ્યોમા પોતાના પીરો-મુર્શિદ પ્રત્યેની પોતાની અકીદતમંદી ઘણી જગાએ વ્યક્ત કરી છે વાચકોને આ અકીદતમંદીનો ખ્યાલ આવી શકે તેવા આશયે બહાદુરશાહનુ આવું એક કાવ્ય અહીં ઉતારી લેવાની અમે અમારી લાલચ રોકી શકતા નથી —

મુરીદે કુત્બુદ્દીન હું ખાકે પાએ-ફખરૂદ્દીન હું મંય,
અગર ચે શાહ હું મગર. ઉનકા ગુલામે-કમતરીં હું મંય!
ઉન્હીં કે ફયઝસે હય નામ રવશન મેરા આલમ મેં,
વગરના યું તો બિલકુલ રૂસિયાહ મિસ્લે-નગીં હૂં મય!
રહું મેં રિન્દ મયકશ પુર રહું ઉનકી મુહબ્બત મેં.
નહીં ખ્વાહિશ મુઝકો સુફીયે-ખિલ્વતનશીં હું મંય!
મુઝકો તો ખાનકાહ વ મયકદહ દોનોં બરાબર હંય,
વલેકિન યે તમન્ના હય કે ઉન્કા હું કહીં હું મય!
યેહી ઉકદા કુશા મેરે, યેહી હંય રેહનુમા મેરે,
સમઝતા હું ઉનકો અપના હામીયે દુન્યા વ દીં હું મંય!
બહાદુરશાહ મેરા નામ હય મશહુર આલમ મેં,
વલેકિન અય "ઝફર" ઉનકા ગદાએ-રેહનશીં હું મંય!

પ્રકરણ : ૨ જું

યુવરાજ પદની તકરાર

૧૮૦૬ માં બાદશાહ શાહઆલમ જન્નતનશીન થયો એ વખતે દિલ્હીમાં ઇસ્ટ ઇન્ડીયા કુંપની તરફથી રેસિડન્ટ નીમાયો હતો

એના બાદ અકબરશાહ (બીજા) દિલ્હીની ગાદીએ આવ્યા અંગ્રેજોએ તેમનું વર્ષાસન બાંધી આપ્યું કુંપની સરકાર તરફથી એમને નજરાણા તરીકે સોના-મહોરો પેશ કરવામાં આવી તદુપરાંત એમને કેટલીક કિંમતી ભેટ-સોગાદોથી પણ નવાજવામાં આવ્યા

તખ્તનશીની પ્રસંગે મોટો જશ્ન મનાવવામાં આવ્યો શાહી ખજાનામાંથી પુષ્કળ દ્રવ્ય ખર્ચવામાં આવ્યું એમને કુંપની સરકાર તરફથી નક્કી કરી આપવામાં આવેલી મર્યાદામાં સત્તા ચલાવવાનો અધિકાર મળ્યો

પણ થોડાક વર્ષો બાદ અકબરશાહ પછી દિલ્હીનો શાહી વારસ કોણ થશે ? એ પ્રશ્ન ઉભો થયો આ પ્રશ્ને શાહ કુટુંબમાં ઝગડાનાં બીજ વાવ્યા આગળ દિલ્હીમાં યુવરાજનો પ્રશ્ન ચર્ચાવા લાગ્યો, અંગ્રેજો મિરઝા અબુ ઝફર બહાદુરશાહના પક્ષકાર હતા તેમણે મિરઝા અબુ ઝફર બહાદુરશાહના યુવરાજ તરીકેના દાવાને મંજુર રાખ્યો હતો

અકબરશાહ (બીજા) ની એક બેગમ હતી તેનુ નામ મુમતાઝ મહલ હતુ બાદશાહની બધી બેગમોમા આ બેગમ બાદશાહને સૌથી વધારે પ્રિય હતી આ બેગમ બધી બેગમોમા હોશિયાર અને ચાલાક પણ હતા સાથોસાથ ખટપટી પણ હતી

બેગમની ખટપટ.

મુમતાઝ મહેલને કેટલાક પુત્રો હતા તેમાના વડા પુત્રનુ નામ મિરઝા સલીમ હતુ પોતાના આ પુત્રને કંપની સરકાર યુવરાજ તરીકે ગાદી-વારસ તરીકે સ્વીકારે એમ તે ઇચ્છતી હતી અને તે માટે તેણે ભગીરથ યત્નો કરવા માંડ્યા હતા મિરઝા સલીમને મિરઝા જહાંગીરના નામે પણ ઓળખવામા આવતો હતો બેગમે બાદશાહ ઉપર પોતાનો જાદુ પાથર્યો અને તેને કંઈક એવી રીતે સમજાવ્યો કે અબુ ઝફર બહાદુરશાહ કરતા મિરઝા સલીમ ઉર્ફે મિરઝા જહાંગીર ગાદી-વારસ તરીકે વધારે યોગ્ય છે મુમતાઝ મહેલના જાદુના કારણે બાદશાહે પ્રગટ રીતે મિરઝા સલીમ ઉર્ફે મિરઝા જહાંગીરનો પક્ષ લીધો અબુ ઝફર બહાદુરશાહનુ યુવરાજ તરીકેનુ સ્થાન ડગવા લાગ્યુ અને બાદશાહ બનવાના તેમના સ્વપ્ના એળે જવા લાગ્યા બેગમ મુમતાઝ મહેલની ખટપટ અન્તે રંગ લાવીને રહી અને બાદશાહ અકબરશાહ (બીજા) એ પોતાની હયાતી બાદ મિરઝા સલીમ ઉર્ફે મિરઝા જહાંગીરને દિલ્હીની ગાદીપર બેસાડવાનો નિર્ણય કર્યો

કંપની સરકારની ના મરજી:

ઇસ્ટ ઇન્ડીયા કંપનીના સત્તાધીશોને બાદશાહ અકબરશાહ

(સીલ) ના આ નિર્ણય અંગેની તેમણે બાદશાહને ખુશ અને સ્પષ્ટ શબ્દોમાં જણાવી દીધું કે બાદશાહ અન્યાય કરી રહ્યા છે ગાદીના ખરા હકદાર મિરઝા અબુ ઝફર બહાદુરશાહ છે

આ વખત મિ. સીટન દિલ્હીના રેસિડન્ટ હતા. આ ગોરા અધિકારી ઘણા સમજદાર અને અન્ય હતા. શાહી-ખાનદાનને પ્રચલિત પ્રથાઓ અનુસાર માનની દૃષ્ટિએ જોતા હતા. શાહી-દરબારમાં જ્યારે જ્યારે હાજર થતા, ત્યારે ત્યારે તેઓ સામાન્ય પંક્તિના એક હિન્દી અમીરની જેમ બાદશાહની સમક્ષ ઉપસ્થિત થતા ને એ સંપૂર્ણ 'તસલીમ કુર્નિશ અને મુજરા' બજાવી લાવતા હતા, અને બાદશાહના વંશના નાનામાં નાના શાહજાદા પ્રત્યે પણ આદર અને અભિભાવ દર્શાવતા હતા. મિરઝા અબુ ઝફર બહાદુરશાહ પણ મિ. સીટન સાથે-મુલાકાત ધરાવતા હતા અને બહાદુરશાહને ઘણા માનની દૃષ્ટિએ જોતા હતા. યુવરાજ તરીકેના બહાદુરશાહના દાવાના તેઓ જબરજસ્ત સમર્થક હતા, અને બહાદુરશાહને ગાદી-વારસ બનાવવા માટે તેઓ ઉઘાડે છોગે પ્રયત્નો કરતા હતા.

બાકી દરબારની ખટપટ વધી રહી હતી પણ મિરઝા અબુ ઝફર બહાદુરશાહ પોતાનું જીવન શાંતિથી ગાળતા હતા. શાસ્ત્રોનો શોખ ખૂબ ખુશ રાખી રહ્યો હતો અને તેઓ આ સમયમાં દરેક વિષયના જાણકાર બન્યા હતા. ... (મશહૂર) થતા હતા. જેના બહાદુરશાહ નાના

કાવ્યો રજુ કરી પ્રશંસાની ખંડણીઓ મેળવતા હતા ઉસ્તાદ "ઝૌક" જેવા નામી-ગિરામી કવિની શાગિર્દીના કારણે એમના ગ્યેના કાવ્યો સાચા હીરાની જેમ ઓપી નીકળતા હતા

અલ્લાહની ઈબાદત :

આમ છતા, એમનો ઘણો ખરો સમય અલ્લાહની ઈબાદત (ભક્તિ) અને યાદમા ગુજરતો હતો રાત્રી દરમ્યાન પણ બહાદુરશાહ પોતાના શયન ખંડમા અલ્લાહની ભક્તિમા તલ્લીન બનેલા દ્રષ્ટિગોચર થતા હતા મિરઝા અબુ "ઝફર" બહાદુરશાહ સાથે જ એક ખુદા પરસ્ત અને દીનદાર શાહઝાદા, (અને બાદશાહ) હતા

જ્યારથી ચિશ્તીયા ખાનદાન અર્થાત સંપ્રદાય જોડે બહાદુરશાહનો સંબંધ બંધાયો, ત્યારથી તેઓ તસવ્વુફના રંગમા રંગાઈ ગયા હતા તસવ્વુફે તેમના જીવન પર ગેરી અને ઉંડી અસર કરી હતી એમને હઝરત મવલાના શાહ ફખરૂદ્દીન ચિશ્તી (રહેમ) ના બાદ હઝરત મવલાના શાહ કુત્બુદ્દીન ચિશ્તી સાહેબ જેવા કામિલ મુર્શદનો સહવાસ પ્રાપ્ત થયો આ સહવાસ અને સાન્નિધ્યે એમને ઈલ્મે-તસવ્વુફના મર્મોથી માહિતગાર કરી દીધા આ કારણે બહાદુરશાહને સ્વભાવિક રીતે જ રાજગાદી તરફ ઓછો મોહ રહયો, પરંતુ તે વડિલો-પાર્જિત અને ખાનદાની વારસો હતો તેથી તે સ્વિકારી લેવાનુ તેમણે પસંદ કર્યું હતુ

ગાદીના વારસાનો એમને જરાય ખ્યાલ ન્હોતો અને એ બાબત પરત્વે એમણે ઝાઝુ લક્ષ પણ આપ્યુ ન્હોતુ અહલાહતઆનાની ઝાત

ઉપર એમને અથાગ શ્રદ્ધા હતી અને પોતે સારી રીતે સમજતા હતા કે અંગ્રેજ બહાદુરના હુકમ અને ઇચ્છા વગર કંઈ પણ થતું નથી, અને થવાનુ નથી

બીજી તરફ કંઈક જુદી જ ભૂમિકા તૈયાર થતી હતી, આપણે વાંચી ગયા છીએ કે બહાદુરશાહ (બીજો) પોતાના મિરઝા સલીમ ઉર્ફે મિરઝા જહાંગીર નામના શાહજાદાને પાટવી કુંવર બનાવવા માગતો હતો. બેગમ મુમતાઝ મહેલ પણ પોતાના આ કુંવરને ગાદી વારસ બનાવવા માટે આકાશ-પાતાળ એક કરી રહી હતી, પણ મિરઝા સલીમ ઉર્ફે મિરઝા જહાંગીર અંગ્રેજ માનસનો હતો. તે ઉદ્ધત હતો એટલું જ નહીં પણ તે અંગ્રેજો તરફ ઉઘાડે છોગે તિરસ્કાર પણ દર્શાવતો હતો. અંગ્રેજોએ એક બહાનું મળતા આ શાહજાદાને અલ્લાહાબાદ મોકલી આપ્યો અને ત્યાંના કિલ્લામાં નજરકેદ રાખ્યો. બાદશાહી જમાનાની હાલત આંતરિક ઘર્ષણો અને ખટપટોના કારણે ઘણી વધી ગઈ હતી. બાદશાહ અને તેની બેગમે મિરઝા સલીમ ઉર્ફે મિરઝા જહાંગીરને છોડાવવા માટે ઘણા ફાંફા માર્યા પણ તેમના આ પ્રયાસો એળે ગયા. એના પછી બાદશાહે મિરઝા નીવી નામના પોતાના એક બીજા શાહજાદાને ગાદી-વારસ બનાવવાનો યત્ન કર્યો પણ અંગ્રેજોએ એનો પણ વિરોધ કર્યો

કયામી તર્બીર ઝફર હમ વેદ કરે અપના નામ,
કામ મિર્ઝાને હુવે અન ત્યજે પૂરી આપને આપ !

મિર્ઝા સલીમ ઉર્ફે મિર્ઝા જહાંગીરની માતા બેગમ મુમતાઝ મહેલને પોતાના દીકરાને અંગ્રેજોએ અલ્હાબાદના કિલ્લામાં નજરકેદ નાખ્યાના કારણે ઘણું દુઃખ થયું બાદશાહ અકબરશાહ (બીજો) પણ ક્ષોભ અનુભવવા લાગ્યો

છુટકારો

અકબરશાહ (બીજા) એ અંગ્રેજોની ઘણી કાકલુદી કરી બેગમ મુમતાઝ મહેલે પણ લાગવગના ચક્રો ગતિમાન કર્યાં અનેક જણને વચ્ચે નાખ્યા અંગ્રેજોને ઘણા સમજાવ્યા છેવટે મિર્ઝા સલીમ ઉર્ફે મિર્ઝા જહાંગીરને છૂટા કરી દિલ્હી લાવવામાં આવ્યો એ નજરકેદમાંથી મુક્ત થઈ પાટનગરમાં પાછો આવ્યો, તેની ખુશીમાં બેગમ મુમતાઝ મહેલે દિલ્હીના વિખ્યાત ઓલિયા હઝરત ખ્વાજા કુત્બુદ્દીન બખ્તિયાર કાકી (રહેમ) ના મઝાર મુબારક ઉપર ફૂલો ચડાવ્યા, ફાતિહા પઢ્યા, ન્યાઝ કરી અને મઝારની ફરતે-મોટે રસ્તેના ફકીરો, મુહતાજો અને ગરીબોને છૂટે હાથે ખેરાત કરી ગાદી-ખાનદાનના સભ્યો જ્યારે જ્યારે પણ કોઈ મુસીબતમાં મુકાઈ જતા હતા, ત્યારે ત્યારે તેઓ આ રીતે જ હઝરત ખ્વાજા કુત્બુદ્દીન બખ્તિયાર કાકી (રહેમ) વગેરે ઓલિયાઓના મઝાર મુબારક ઉપર હાજર થતા હતા અને ન્યાઝ માનતા હતા અને મુસીબતો દૂર થતા નઝર-ન્યાઝ ચડાવી ગરીબો વગેરેમાં મોટી રકમ ખેરાત તરીકે તકસીમ કરતા હતા

પ્રકરણ ૩ જું

તાજ પોશી

મિરઝા સલીમ ઉર્ફે મિરઝા જહાંગીરની મુક્તિ પછી પણ બાદશાહ અને તેની બેગમે દિલ્હીની ગાદી તેને જ મળે એવી આશાઓ સહિત પોતાના પ્રયાસો જારી રાખ્યા હતા પણ તેનો નાનો ભાઈ મિરઝા નીલી પણ ગાદીનો ઉમેદવાર અને મિરઝા સલીમ ઉર્ફે મિરઝા જહાંગીરનો પ્રતિસ્પર્ધી હતો.

મિ. સીટન મિરઝા અબુ ઝફર બહાદુરશાહના પક્ષમાં હતા અને તેઓ જાહેર રીતે બહાદુરશાહ જ ગાદીના વારસ અને યુવરાજ હોવાની વાત ભારપૂર્વક ઉચ્ચારતા હતા.

મિ. સીટન ઉપર ગોળીબાર

એક દિવસે શાહી-દરબારમાં કોઈ પ્રશ્ન પરત્વે વિરોધી મતભેદના કારણે મિરઝા સલીમ ઉર્ફે મિરઝા જહાંગીર અને દિલ્હીના રેસીડન્ટ મિ. સીટન વચ્ચે સામસામી બોલાચાલી થઈ. બોલાચાલીમાંથી વાત

વાત આગળ વધી ગઈ, અને મિરઝા સલીમ ઉર્ફે મિરઝા જહાંગીરે પોતાના મગજ પરનો કાબુ ગુમાવી દઈ મિ. સીટન ઉપર પોતાની પિસ્તોલ તાકી ગોળીબાર કર્યો. સદ્ભાગ્યે મિ. સીટન બચી ગયા, પણ આ ઘટનાથી તેમને ઘણુ લાગી આવ્યુ અને તેમનો ક્રોધ ભભુકી ઉઠ્યો. મી. સીટને કંપનીના સત્તાવાળાઓ સમક્ષ આ કેસ રજુ કર્યો. પરિણામે મીરઝા સલીમ ઉર્ફે મીરઝા જહાંગીર ઉપર ફરી તવાઇ ઉતરી. તેને ફરીથી અલાહબાદ ખાતે મોકલી મુકવામાં આવ્યો. અને ત્યાં જ તે નજરકેદીની હાલતમાં મરણ પામ્યો. આ શાહજાદાની લાશને દીલ્હી લાવવામાં આવી, અને હ. ખ્વાજા નિઝામુદ્દીન અવલીયા મેહબુબે ઈલાહી (રહમ) ની દરગાહના કમ્પાઉન્ડમા મહમ્મદશાહ રંગીલાની કબ્ર પાસે તે દફન કરી દેવાઈ.

આ શાહઝાદો પરણેલો હતો. એને એક દિકરો અને એક દિકરી હતી. દિકરાનું નામ અબુબક્ર હતુ, અને તે કોઈક રોગના જ કારણે મરણ પામ્યો હતો. પણ તે પોતાની પાછળ એક દિકરો છોડતો ગયો હતો, જે બાદશાહ બહાદુરશાહના સમયમાં ઇ.સ. ૧૮૫૭ ના બળવામાં માર્યો ગયો હતો.

બહાદુરશાહની તખ્તનશીની

આ તરફ મિરઝા અબુ ઝફર બહાદુરશાહ આ બધી ખટપટો ખામોશીપૂર્વક નીહાળી રહયા હતા. એમને અલ્લાહ તઆલાની પાક ઝાત ઉપર સંપૂર્ણ ભરૂસો હતો. સાથોસાથ બહાદુરશાહ આ હકીકત પણ

સમજતા હતા કે આ સલ્તનત અને સત્તા બધું નિરર્થક છે અને એનું મહત્વ એક પુતળા કરતાં વધુ નથી હકુમત પરત્વે એમને ઝાઝો મોહ રહ્યો નહોતો પણ સિલ્સિલા અને દસ્તુર અનુસાર સિંહાસન પર બેસવાનો હવે એમનો વારો અને અધિકાર હતો

તા ૩૦ મી સપ્ટેમ્બર ૧૮૩૮ ના દિને મિર્ઝા અબુ ઝફર બહાદુરશાહને દિલ્હીની ગાદી પર બેસાડવામા આવ્યા ખુબ જ શાન અને શવકત સહિત તાજપોશીની રસમ અદા કરવામા આવી. પાટનગરની પ્રજા આનંદમા રાચી ઉઠી. મોટો જશ્ન મનાવવામા આવ્યો મિર્ઝા અબુ ઝફર " સિરાજુદ્દીન બહાદુરશાહ " નો લકબ ધારણ કર્યો અબુ ઝફર તારીખી નામ છે. અબજદની પધ્ધતિ મુજબ ગણતરી કરવામા આવે તો અબુ ઝફરના અક્ષરોનો સરવાળો થાય છે, અને એજ તેમના જન્મની સાલ છે એટલે કે હિજરી સન ૧૧૮૯ અર્થાત ઈસ્વી સન ૧૭૭૫

તખ્તનશીની પ્રસંગે શાહી-મહેલને ખુબ સજાવવામાં આવ્યો હતો. લાલ-કિલ્લાની રોનક વધી ગઈ હતી લોકો હર્ષમા ગાંડાતુર બન્યા હતા શહેરમા ઉત્સવ ઉજવાઈ રહ્યો હતો શાહી-કુટુંબના સભ્યોની ખુશીનો પાર નહોતો, છતા બહાદુરશાહના મુખ ઉપર ખુશહાલી કે આનંદના કશાય ચિન્હો દ્રષ્ટિગોચર થતા નહોતા પોતે એક જાળમાં ફસાઈ રહ્યાનુ મેહસુસ કરતા હતા બહાદુરશાહના ચહેરા પર ગમગીનતા બલ્કે નિરાશા અને દુઃખના ભાવો તરવરી રહ્યા હતા

એમણે એમના ઘણા મ[illegible]મા પોતાના [illegible]ના આ ઉમગને દાન[illegible]

બહાદુરશાહ ગાદી–અ[illegible]થી જેવા મહાર આવ્યા કે તુરત તોપો ધ ધડાી ઉઠી સૌને સનામી આપી અને બાદશાહ સનામત ઝિન્દામાના નઅરાઓથી વાતાવરણમા ગરમી પેદા થઇ ગઇ જામે મસ્જિદના પેશ ઇમામ મીર એહમદઅલી આગળ પ્રણાલિક અનુસાર તાજપોશીની રસમ અ[illegible] કરી મેસિ[illegible] મિ ગીટને બાદશાહની સેવામા નજરાણુ ધર્યું અને [illegible]પની સરકાર તરફથી અભિનદનો આપ્યા

બહાદુરશાહ ઝફર તરફથી ઉસ્તાદ "ઝવક" ને માસિક રા ૪–૦–૦ નો વઝીફો મળતો હતો તે એમણે ગાદી પ થતા વધારીને માસિક રૂ ૩૦–૦–૦ નો કરી દીધો વળી બહાદુરશાહે હ મરનાના શાહ ફખરૂદીન (રહમ) ના પુત્ર હ મરનાના શાહ કુતબુદીન (રહમ) નો ઇન્તિકાલ થએનો તેનાથી તેમની ગાદીપર બિરાજેના હ મરનાના શાહ નસીરૂદીન સાહેબને પોતાના પીરો–મુર્શદ તરીકે જાહેર કર્યા

બહાદુરશાહ ઝફરે પોતાના પીરો–મુર્શદની શાનમા જે કાવ્ય રચ્યુ હતુ, તે અહી પેશ કરવામા આવે છે વાચકો જોઈ શકશે કે એ કેટલી અકીદત પૂર્વક રચાએલુ છે —

નિઝામે ખાનએ ફ્રશ્રો જહાં તુમ્હી તો હો,
ક્યામે-સિલ્સલએ-ખાનદાં તુમ્હી તો હો,
ન ક્યું તુમસે હો ઝાહિર સીફ્તે-ફ્રખ્રુદ્દીન,
ખુદા રખ્ખે તુમહે ઉનકા નિશાં તુમ્હી તો હો,
નિસાર તુમપે હંય પરવાને સે હજારોં દિલ.
કે શમ્એ-મેહફ્રીલ સાહેબે-દિલાં તુમ્હી તો હો!
તુમ્હારી કુવ્વતે-બાતિનસે તકવિય્યત હય મુજહે.
કે મેરી બાઝુસે તાબો-તવાં તુમ્હી તો હો!
બગયર આપ કે ન ક્યોં હો જાનો-દીલ બેચયન.
કે રાહતે દીલ વ આરામો જાં તુમ્હી તો હો!
" ઝફર " કો ચાહીએ નુસરત તુમ્હીસે નસીરૂદ્દીન,
કે ઉસકે યારો મદદગાર હાં તુમ્હી તો હો!

પ્રકરણ ૪ થું

ખટપટ અને કાવા-દાવા

બહાદુરશાહે ગાદીનશીન થયા પછી અંગ્રેજોએ જે વચનો આપેલા હતા, તે એક પછી એક યાદ અપાવવા શરૂ કર્યા. એ વખતે દિલ્હીનો રેસિડન્ટ સર ચાર્લ્સ મેટકાફ હતો તયમૂરના વંશજ દિલ્હીની ગાદીપર બિરાજતા રહે, તેનો મેટકાફ સખ્ત વિરોધી હતો. આ કારણસર બાદશાહ અને રેસિડન્ટ વચ્ચે સાધારણ સાધારણ ગણાતી વાતો પર મતભેદો ઉભા થવા લાગ્યા બાદશાહ બહાદુરશાહ પોતાના હક-દાવા રેસિડન્ટ સમક્ષ ચીવટાઇપૂર્વક મુકતા ગયા અને તેના સ્વીકારની માંગણીઓ કરવા લાગ્યા એથી મેટકાફને ક્રોધે ભરવાના બહાના મળતા ગયા.

બહાદુરશાહ ગાદીપર આવ્યા તે પહેલાં જ લાલ-કિલ્લાનું વાતાવરણ કલુષિત બની ગએલું હતું. નાના નાના નોકરો વફાદારી છોડી ગદારી કરવા લાગ્યા હતા શાહી-મહેલની બાતમીઓ અંગ્રેજો સુધી પહોંચાડતા રહેતા હતા.

ઉસ્તાદ "ઝૌક" ની કદર

બહાદુરશાહ ઝફરે તખ્તનશીન થયા બાદ કેટલીક નિમણુંકો રદ કરી, અને તેમની જગ્યાએ પોતાના વિશ્વાસુ માણસોને નીમ્યા. કર્મચારીઓના પગારો પણ વધારવામા આવ્યા. પોતાના ઉસ્તાદ કવિ "ઝૌક" ને માસિક રૂા. ૧૦૦ નો પગાર કરી આપ્યો. "ઝૌક" ના પુત્રને પણ કેટલીક સેવાઓ સુપ્રત કરવામા આવી.

બાદશાહે બીજા લાયક માણસોની પણ કદર કરી. તેમને ઇનિકાએથી નવાજ્યા, અને ઇનામો તથા સિરપાવો આપીને વધાવ્યા. એટલુ જ તેમને રોકડ બક્ષિશો પણ આપી.

"ગાલિબ" ને સોંપાએલી કામગીરી

મિરઝા અસદુલ્લાહખાન "ગાલિબ" પણ નામી શાયર હતા. એમને દરબારમા પ્રવેશ મળ્યો. બાદશાહની એમના તરફ પ્રીતિ હતી. "ઝૌક" પછી "ગાલિબ" નુ સ્થાન હતુ. "ગાલિબ" ની લેખનશક્તિ અને વિદ્વતા માટે બાદશાહને માન હતુ. એજ અરસામા બાદશાહ તરફથી "ગાલિબ" ને "તયમુરીયાહ ખાનદાન" ઉપર એક પુસ્તક લખવાનુ કામ સોંપવામા આવ્યુ. "ગાલિબે" આ કામ કુશળતાપૂર્વક અંજામ આપ્યું. બાદશાહ પુસ્તક વાંચી ખુશ થઈ ગયા. તેમણે "ગાલિબ" ને પુરસ્કાર તરીકે મોટી રકમનુ ઇનામ આપ્યુ.

બીજી પણ ભેટ-સોગાતો આપી અને "નજમુદ્દૌલા દબીરૂલ મુલ્ક મિર્ઝા અસદુલ્લાહખાન બહાદુર નિઝામે-જંગ" નો માનપ્રદ ખિતાબ અર્પણ કર્યો "ગાલિબ" નો માસિક વજીફો પણ મુકરર થયો.

ચાકરોના કાવા-દાવા

બાદશાહ કેવળ ઉદાર દિલના જ નહોતા પણ ભોળા પણ હતા. એમની ભલમનસાઈનો ઘણા લોકો લાભ ઉઠાવતા હતા. પોતે ઉચ્ચ કક્ષાના શાયર હતા અને ફુરસદનો ઘણો ખરો સમય કાવ્ય-રચનામા વ્યતિત કરતા હતા.

આ ભલમનસાઈ અને ઉદારતાનો કેટલાક દેશદ્રોહીઓ અને અંગ્રેજોના ખાંધીયાઓએ પુરેપુરો લાભ લીધો, અને એમને ગાદીપરથી ઉઠાવી પાડવાની વેતરણો કરવા લાગ્યા. તેમણે ઈસ્ટ ઈન્ડીયા કંપનીના અધિકારીઓના કાનોમા બાદશાહ વિરૂધ્ધ ઝેર રેડવા માંડ્યુ. અંગ્રેજોને તો એ ભાવતુ જ હતુ. બાદશાહના વિરોધીઓને ગોરાઓ તરફથી આશરો મળવા લાગ્યો અને ગુપ્ત કાવા-દાવા શરૂ થઈ ગયા. બહાદુરશાહનો કાંટો દૂર કરવા સારૂ અંગ્રેજો કાવતરા રચવા લાગ્યા. અંગ્રેજો મુગલીયા સલ્તનતના બાદશાહ રૂપી પ્રતીકનો કાંટો કોઈને કોઈ બહાને દૂર કરવા ઇચ્છતા હતા. તેઓ આ બાદશાહત રૂપી આડંબરને વધુ વખત સુધી ચલાવી લેવામા-નભાવી લેવામા એક પ્રકારનુ જોખમ જોતા હતા.

ગોરાઓ બાદશાહને ફરીને સમજાવવા લાગ્યા તે ખોટા ખર્ચો કરે છે, એવી ટીકાઓ થવા લાગ્યા બાદશાહ આખો સમય પ મજલીસમા જ વ્યતિત કરે છે, અને સગા–સ્નેહીઓમા વ્યય કરે છે અને કિમતી સમય ફકીરો તથા અંગત મિત્રોની સંગતમા ગાળ્યા કરતા હોવાના આક્ષેપો થવા લાગ્યા બાદશાહ ખ જનામા એક ના પા પણ રહેવા દેતા નથી, તેથી આ પરિસ્થિતિ ચલાવી લેવા જેવી નથી એવી કંપની–સરકારના ગોરા અધિકારીઓની બાદશાહ સામે ફરિયાદ હતી

ગોરા અધિકારીઓ બાદશાહના ખિલાફ નિત્ય કોઈને કોઈ તુક્કા ઉડાવતા અને પ્રજામા તેમને બદનામ કરવાના પ્રયત્નો કર્યા કરતા હતા આ રીતે બાદશાહના દિલને દુભવવાનો તેમનો નાપાક આશય હતો, જેથી બાદશાહ ગુસ્સામા આવી જાય, અને તેઓ ગોરાઓ અથવા કંપની–સરકાર વિરૂધ્ધ જાહેરમા કોઈ હરકત કરી બેસે ।

વાતાવરણ ગંભીરતાભર્યું ગયુ હતુ એવામા એક કમનસીબ બનાવ બનવા પામી.

બગીચાનો જલસો :

દિલ્હી શહેરમા કેટલાક સારી આવક આપતા બગીચાઓ હતા આ બગીચાઓની આવક ઉપર મુગલ–ખાનદાનના ઘણા સભ્યોના

ભરણુ-પોષણનો આધાર હતો. બાદશાહ બહાદુરશાહ અને મિરઝા સલીમ ઉર્ફે મિરઝા જહાંગીરની વિધવા બેગમ હુમયની બેગમ વચ્ચે આ જાગીરોએ મતભેદ પડ્યો.

મિરઝા સલીમ ઉર્ફે મિરઝા જહાંગીરની વિધવાએ બાદશાહ સામે કોર્ટમાં દાવો માંડ્યો. મુકદમો ચાલ્યો. અંગ્રેજ-ન્યાયાધીશે બાદશાહના વિરુદ્ધ ફેંસલો સુણાવ્યો. આથી બાદશાહના દિલને ભારે આઘાત પહોંચ્યો. એમણે પોતાના માણસો દ્વારા આગ્રાના લેફ્ટ ગવર્નર સમક્ષ ધા નાખી કે "તમારા ન્યાયાધીશને શાહી-બાબતો વચ્ચે પડવાનો કશો અધિકાર નથી. આ બાબતમાં ન્યાયાધીશને વધતી સુચનાઓ મોકલવાના બદલે પગલા ભરશો.

અગ્રેજોને તો બહાનું જોઈતું હતું, આગ્રાથી ઉત્તર મળ્યો કે બાદશાહને કિલ્લાની બહારની વાતોમાં માથું મારવાનો કોઈ અધિકાર નથી એટલું જ નહીં બાદશાહને કિલ્લાની બહારના સ્થળો ઉપર પણ કશો હક્ક કે અધિકાર નથી અને હોઈ શકે પણ નહીં.' દિલ્હીના ગોરા રેસિડન્ટને આગ્રાથી આદેશ મળ્યો કે બાદશાહને કહી દો કે કિલ્લાની બહારની વાતોમાં દખલ કરે નહીં. કિલ્લાથી બહારના પ્રદેશ પર બાદશાહની હુકુમત નથી. સરકાર કંપની બહાદુરે કિલ્લાની બહારના તમામ અધિકાર રદ-બાતલ કરેલા છે.

બાદશાહને આ આદેશ સંભળાવી દેવામાં આવ્યો. એથી બાદશાહના દિલને ઘણો આઘાત લાગ્યો —

"ઝફર' રોઅરો-સુખનસે રાઝે-દિલ ક્યૂં કર ન ઝાહિર હો,
કે યેહ મઝમુન સારે, દિલકે અંદરસે નીકલતે હય।।

ઝીનત મહેલની કામગીરી

બાદશાહ બહાદુરશાહને પોતાની બેગમ ઝીનત મહેલ ઉપર મુસ્લિમ વિશ્વાસ હતો બીજી બેગમો કરતા ઝીનતમહેલને જ વધારે ચાહતા હતા, અને ઇજ્જત પણ તેની જ વધારે કરતા હતા બાદશાહની સવારી માટે મોટા ઘોડા જોડવામા આવતા હતા, ત્યારે ઝીનત મહેલની સવારી માટે ચાર ઘોડા જોડવામા આવતા હતા

બાદશાહના વઝીર હામિદઅલીખાન કાર્યભાર વખત પર ઉતરતા ત્યાર તેમનુ બધુ કામ ઝીનત મહેલ જ સભાળતી હતી બાદશાહના દરરોજના કામો અને દરબારની કાર્યવહી પણ ઝીનત મહેલની આજ્ઞાનુસાર જ આટોપવામા આવતી હતી

જરૂરત ઉભી થતી ત્યારે ઝીનત મહેલ પરદામા બેસી ગોરા રેસી ડન્ટ જોડે વાર્તાલાપ પણ કરતી હતી નોકરના પગારો તથા મહેલના ખર્ચનુ સચાલન પણ ઝીનત મહેલના હસ્તક હતુ, અને તે આ કાર્ય સહેલાઈથી અજામ આપતી હતી

એ વાર ઝીનત મહેલ સખ્ત બિમાર પડી આ માદગીમાથી સાજા થયા પછી તેણે દિલ્હી શહેરમા એક ઈમારત બધાવવાની ઈચ્છા બાદશાહ સમક્ષ વ્યક્ત કરી બાદશાહે આ ઈચ્છા સતોષી અને એક ઈમારત ચણાવવાની સમતિ આપી

શાહી સમતિ મેળવ્યા બાદ ઝીનત મહેલે દિલ્હીમા લાલ કુવા પાસે એક હવેલી ચણાવી આ હવેલી અત્યારે પણ મોજુદ છે, અને તેના મુખ્ય દ્વાર ઉપર બાદશાહ બહાદુરશાહ ઝફરે લખેલી કાવ્ય પક્તિ સહિતની એક તખ્તી દ્રષ્ટિએ પડે છે

પ્રકરણ ૫ મું.

: શાહરૂખનું મોત

બાદશાહ બહાદુરશાહ હવે વૃધ્ધાવસ્થાએ પહોંચ્યા હતા, તેઓ પોતે જ પોતાના શાહજાદાઓ પૈકી મિરઝા દારા બખ્ત અને મિરઝા શાહરૂખ આ બે માંથી કોઈ એકને પોતાના વલી અહદ અર્થાત યુવરાજ તરીકે નીમવા ચાહતા હતા. મિરઝા દારા બખ્ત તરફ બાદશાહને વધુ મમતા ન હતી, મિરઝા શાહરૂખ સભ્ય, નરમાશી, નમ્ર અને માત-પિતાનો ખિદમતગુઝાર હતો. એ પોતાની ઉદાર-દિલીના કારણે મિત્રોમાં પણ ઘણી ચાહના મેળવી શક્યો હતો, જ્યારે મિરઝા દારાબખ્તમાં કેટલીક કુટેવો હતી તે શરાબ પીયતો હતો તોફાનો કરતો હતો, અને લોકોને હેરાન કરતો રહેતો હતો તેથી પ્રજા તથા દરબારીઓ શાહજાદાની આ આદતોથી ઘણા નારાજ હતા

બહાદુરશાહ, મિરઝા દારાબખ્ત કરતા શાહરૂખને વલી અહદ (યુવરાજ) તરીકે વધારે પસંદ કરતા, પણ મિરઝા દારાબખ્તને બાદશાહના આ પક્ષપાતથી ખોટું લાગયું અને તે શાહરૂખની ઈર્ષા કરવા લાગ્યો જ્યાં મિરઝા શાહરૂખ મોટા ભાઇની ઇજ્જત કરતો હતો અને તેનો માન-મોભો જાળવી રાખી હમેશ આદરની દ્રષ્ટિએ જોતો હતો

કુંપની-સરકારને પણ દારાબખ્ત પ્રત્યે સદન આદર-ભાવ ન

ઈનો શાહ ખના સાન મક્કાગેના કારણે કુંપની—અનાગના અધિ[1]
કીઓન નારા ખ વધાર ગમનો ઈનો અને તેમણે એવો નિર્ણય કરી
લીધા હતા કે બહાદુરશાહના મરણ પછી લાલ-કિલ્લાના ગાદી તત
ઉપર મિર્ઝા શાહ ખને બેસાડવો

લાલ-કિલ્લાની દરેક વ્યક્તિ શાહરુખનો પડતો બોલ ઝીલવા
માટે તત્પર રહેતી હતી, અને તેને માનની નજરે જોતી, આ વતન
નાના ખાનની દ્રષ્ટિથી છાની રહી ન હતી, અને તેથી તે દિલમાં ઘણું
ઓછું આગતો હતો પણ મિર્ઝા શાહરુખ પાતે યુવરાજ બનવા
ચાહતો ન હતો તેને પાગી હુવર બનવાનો જરાય મોહ નહોતો
તે બહુધા કિલ્લાની બહાર રહેતા હતા અને યુવરાજની પસંદગી માટે
થઈ રહેલી હિલચાલોમાં તે ઝાઝો રસ પણ લેતો નહોતો

શાહરૂખનો દેહાંત

એજ અરસામાં પોતાના કેટલાક સાથીઓ અને સૈનિકો સાથે
મિર્ઝા શાહરુખ મહેરૌલીની સમીપના જંગલોમાં શિકાર રમવા ગયા
શાહરૂખના ગયા પછી બાદશાહે તેના ખર્ચ માટે ૭ હજાર રૂપિયા
મોકલાવ્યા તે આ વાતને પછી બાદશાહને શાહરુખ ન રહ્યાની એવો
પણ મળ્યા કે પાતે વસ્ત શિકાર ...

બાદશાહ તેના આરામ માટે કુવા ખુલના તળાવ કે ...
નમાજી ...માં મહેરોલી-કુતુબનીમાં કુવા ગુજરી ... બાદ

તઆલા તમને જલ્દી શિફા બક્ષે, અને તમે જલ્દી સાજા થઈ અમને આવી મળો" બાદશાહે શાહજાદા ઉપર બીજા ત્રણ હજાર રૂપિયા રવાના કર્યાં, અને જેમ બને તેમ તાકીદે દિલ્હી આવવા માટે સંદેશો પાઠવ્યો

પણ બાદશાહ કમભાગી હતા જંગલો અને પહાડોના ખરાબ હવામાન અને મોસમની ઝેરીલી અસરોએ શાહરૂખનો ભોગ લીધો શિકારની અથડામણ અને રખડપટ્ટી, થાક અને ઉજાગરા, પાણીની ફેર-બદલી અને ભોજનની અનિયમિતતા તથા અવ્યવસ્થા વગેરેના કારણે શાહરૂખ પટકાઈ પડ્યો હતો તેનો તાવ ખસતો ન્હોતો અને આ શિકાર પ્રવાસમા કુશળ તબીબની ગેરહાજરીના કારણે ચોકકસ ઇલાજ કરવાની તેને સગવડ પણ પ્રાપ્ત થઈ શકી ન્હોતી માદગીની હાલતમા તે દિલ્હી પાછો આવવા માટે નીકળ્યો પણ કુદરતને કંઈક બીજું જ મંજુર હતુ મિરઝા શાહરૂખ દિલ્હી પહોંચે તે અગાઉ ઈ સ ૧૮૪૮ ના એપ્રિલ માસ દરમ્યાન માર્ગમા જ મૃત્યુ પામ્યો

બહાદુરશાહને જ્યારે આ સમાચાર પહોંચાડવામા આવ્યા ત્યારે તેમણે રડી દીધુ દિલ્હીની જામે-મસ્જિદમા ખત્મે-કુર્આનની મજલિસ કરવામા આવી બહાદુરશાહએ પોતે આ મજલિસમા હાજરી આપી શાહજાદાની ફાતિહા ખ્વાનીમા ભાગ લીધો, અને એક પ્રસંગોચિત તકરીર પણ કરી

જામે–મસ્જિદથી નીકળી બાદશાહ કિલ્લામાં આવ્યા. નાદરખાનની વિધવા મનેની બેગમ અને તેના બાળકોને પોતાની હજૂરમાં તેડ્યાં તેમને આશ્વાસન આપ્યાં, નગદ રકમો આપી અને તગડા પણ આપ્યા મરહુમ શાહઝાદાના મોટા પુત્રને ગઝનફર દવલહ અને નાના પુત્રને મહમ્મદશાહના ખિતાબો આપ્યા મોજે તાના નામનું મે ગામ મ મ શાહઝાદાને વારસામાં આપવામાં આવેલ હતું બાદશાહે હવે તે નાદરખાની ઓનારના નામે ચડાવી આપવાનો હુકમ કર્યો નાદરખાનના વચલા પુત્રને બાદશાહે પોતાની તહેનાતમાં રાખ્યા અને તેને મિરઝા મુહમ્મદ મુઝફ્ફર બખ્ત બહાદુરના ઈલકાબથી વિભૂષિત કર્યો નાના પુત્રને પલટનમાં કોઈ ઓધ્ધા પર નિમ્યો અને તેને ખુરમ બખ્ત બહાદુરનો ખિતાબ આપ્યો.

નાદરખાન જેવા વહાલા પુત્રના ઈન્તેકાલથી બાદશાહને ઘણું દુખ થયું આ દુઃખ અને આઘાત બાદશાહે પોતાના અશઆરમાં પણ વ્યક્ત કર્યો છે એ કાવ્યમાં કહે છે

ગુલ ઉન્સ તો હમ ચમનકી હવા ખાકે મર ગયે,
બેદ ક્યા કરે કે ગૂચાકી નાકે મર ગયે!

મોમની એન્ડ બાગદીઓનું સમર્થન કરતા ઉચ્ચાર 'ઝફર' પણ ઉચ્ચાર્યું છે

ગુન ભના કુચ્છ તો બહારે અય સબા દિખના ગયે
હસ્રત ઉન ગુંચો પે હય જો બીન ખીલે મુરઝા ગયે!

પરંતુ બાદશાહ બહાદુરશાહનું અંતર દુ:ખ શાહઝાદાના અકાળે થએના ઇન્તેકાલથી ઘણુ જ વધી ગયું હતું, અને તેમને પોતાનું જીવન અમાગ્ત અને નિરર્થક લાગતું હતું –

ચેહ નકશા હો ગયા હય મેરા સનદાએ-મુહબ્બતમે,
મેરી સુરત મેરે યારોમે પહેચાની નહી જાતી!
× × ×

ઢોગ કર યાર હય સમ હુવે ચલતે ફીરતે,
અપની તન્હાઈ પે હમ હાથ હય મલતે ફીરતે!
× × ×

સુબ્હ રો રો કે શામ હોતી હય,
શામ તડપ કર તમામ હોતી હય!
× × ×

તાકતો હોશ હુવે હમમે જુદા અચ્છે વક્ત,
દી બુઢાપે મે હમે સબને દુઆ અચ્છે વક્ત!

પ્રકરણ ૬ ઠ્ઠું

કોડી નાંખેલો શાહઝાદો

મિરઝા શાહરૂખના અવસાન પછી બાદશાહના દુઃખના દિવસો માટે કેવળ ઝીનત મહલ જ રહી ગઈ હતી. હવે તેને એમ લાગવા માંડયું હતું કે તેના પુત્ર મિરઝા દારાબખ્તને બાદશાહ યુવરાજ તરીકે પસંદ કરશે. તે બાદશાહને આ બાબત સમજાવવામાં સફળ બની, પણ મિરઝા દારાબખ્ત બિમાર પડયો અને ઈ. સ. ૧૮૪૯ માં મૃત્યુ પામ્યો. હવે બાદશાહે પોતાના નાના પુત્ર મિરઝા જવાનબખ્ત બન્નેની વિરુદ્ધ હતા. અંગ્રેજો તો ભવિષ્યમાં હિન્દુસ્તાનના "બાદશાહ" ની પદવીને જ ઉડાવી દેવાના મનસુબા ઘડી રહ્યા હતા.

કંપનીની શરતો :

આ તરફ કંપની-સરકાર એક મુનતનામા દ્વારા નિમ્ન શરતો મંજુર કરાવી લેવાની સાજિશ કરી ચુકી હતી. જેને આ કરારનામું બાદશાહ સમક્ષ મુકવામાં આવ્યું. એની મુખ્ય શરતો આ હતી –

(૧) કંપની-સરકાર તરફ બાદશાહ પોતાની વફાદારી જાહેર કરવી.

(૨) તયમૂરીયાન-ખાનદાનના સભ્યોએ નામ મિશ્રા જારી દેવો

બાદશાહનો એક મોટો પુત્ર પણ હતો એ બીજી બેગમના પેટે અવતર્યો હતો એનું નામ મિરઝા ફખરૂ હતું અંગ્રેજો મિરઝા ફખરૂના તરફદાર હતા અંગ્રેજોની એવી દલીલ હતી કે મિરઝા ફખરૂ બાદશાહના પુત્રો પૈકી સૌથી મોટો પુત્ર છે, અને મોટો પુત્ર જ ગાદીનો વારસ થઈ શકે છે આ તેનો કાયદેસરનો હક છે

બીજા શાહજાદાઓમાં મિરઝા જવાંબખ્ત ઝીનત મહેલના પેટે અવતર્યો હતો, અને કહે છે કે તે આશાજનક યુવક હતો પણ ગવર્નર-જનરલે ખાનગી પ્રપંચ દ્વારા મિરઝા ફખરૂ પાસે એક પ્રતિજ્ઞા પત્ર લખાવી લીધું હતું એમાં તેણે અંગ્રેજોની તમામ શર્તો કબુલ કરી લીધી હતી અને એવી કબુલાત લખી આપી હતી કે જો તેને વલી અહદ બનાવવામાં આવે તો ગાદી ઉપર બેસનાર પોતે દિલ્હીનો લાલ-કિલ્લો છોડી દઈ ગોરાઓ કહેશે ત્યાં જઈને રહેશે બાદશાહને જ્યારે આ કબુલાત નામાની જાણ થઈ ત્યારે તેમણે સખત વાંધો ઉઠાવ્યો અને વિરોધ પ્રગટ કર્યો, પરંતુ બાદશાહની ખ્વાહિશ વિરુદ્ધ મિરઝા ફખરૂને જ યુવરાજ તરીકે જાહેર કરવામાં આવ્યો આ વખતે લોર્ડ ડેલહાઉઝીનો અમલ ચાલતો હતો

ઝીનત મહેલની આશાના મીનારો તુટી પડ્યો પણ તે લાચાર હતી દિલ્હીમાં બે પક્ષ પડી ગયા એક પક્ષના સભ્યો મિરઝા ફખરૂની અને બીજા પક્ષના સભ્યો મિરઝા જવાંબખ્તની વલી-અહદી માટે મિનિગો કરવા લાગ્યા પણ બાદશાહ આ ધમાચકડીથી કંટાળી ગયા હતા તેઓ કહેતા હતા કે મારા પુત્રો સલ્તનત વગરની ગાદી માટે

અને સત્તા-વિહોણી પદવી માટે નાહક ફાંફા મારી રહ્યાં છે. કિસ્મતે મુગલ-સલ્તનતનો અન્ત બહાદુરશાહ ઝફરના નામ પર આણ્યો છે, અને તેના નામ પર જ આ શહેનશાહતની વસ્સલામ લખી છે. હિન્દ પર શાસન ભોગવવાનું તયમુરથી લઈ કરીને બહાદુરશાહ સુધીના બાદશાહોના નસીબમાં જ લખાએલું છે

કંપની-સરકારના દિલ્હીના અધિકારીઓએ યુવરાજના પ્રશ્ન ઉપર છેવટનો પડદો પાડી દીધો અને બાદશાહને સાફ સાફ જણાવી દીધું કે વલી અહદ તરીકે મિરઝા ફખર નો સ્વીકાર થઈ ચૂક્યો છે, અને તેમાં હવે કશો ફેરફાર થઈ શકશે નહીં આ જવાબથી બાદશાહને એક વધુ આઘાત લાગ્યો તેઓ માંદા પડી ગયા રેસિડન્ટ બાદશાહની ખબર લેવા કિલ્લામાં આવ્યો, અને બિમાર પુર્સીના બહાના હેઠળ કિલ્લાના ગઢ-ઘાટ અને વાતાવરણને પણ નજરોનજર નિહાળતો ગયો

લાલ-કિલ્લા ફરતે પહેરો :

કિલ્લાવાસીઓમાં યુવરાજના પ્રશ્ન ઉપર બે પક્ષ પડી ગયા હતા, તેથી વાતાવરણ ઘણું ગરમ રહેતું હતું. દિલ્હીના રેસિડન્ટ સાવચેતી તરીકે કિલ્લાની બહાર ચારે બાજુ લશ્કરી પહેરા ગોઠવી દીધા

લાલ-કિલ્લાની ફરતે લશ્કરી પહેરા ગોઠવી દેવામાં આવ્યાની બાદશાહને જ્યારે જાણ થઈ ત્યારે તેઓ ઘણા ગુસ્સે થયા પણ શું થઈ શકે? બાદશાહ અવાક થઈ સુણ્યા હતા બક્રિનમા અંકુશમા

આવી ગયા હતા. માત્ર નામની બાદશાહત હતી, અને દેખાવે પુતળા હતા. બાદશાહે દિલ્હીના રેસિડન્ટને કાગળ લખ્યો :–

" શું આપની એવી માન્યતા છે કે મારી લાશ અંગ્રેજો જોડે યુધ્ધ કરશે? શું આપ મને શાન્તિથી મૌનને બેસવા દેવા ચાહતા નથી?"

રેસિડન્ટે લશ્કરી–અધિકારીઓને હુકમ કર્યો કે લાલ–કિલ્લાની ફરતે ગોઠવાએલા પહેરા ઉઠાવી લેવા.

મિરઝા ફખરૂનો ઇન્તેકાલ

ઇ. સ. ૧૮૫૪ મા મિરઝા ફખરૂનો ઇન્તિકાલ થઇ ગયો, અને ગાદી–વારસનો પ્રશ્ન એકવાર ફરી ચગડોળે ચડયો. આ વખતે બાદશાહના નવ પુત્રો હયાત હતા. એ બધામાં સૌથી નાનો છતાં જવાંબખ્ત વિશેષ આશાજનક હતા. જવાંબખ્તની વલી–અહદી માટે બાદશાહે ફરી યત્નો આરંભ્યા. અંગ્રેજોએ મિરઝા. કોયાશ નામના શાહઝાદાને ફોડી નાંખ્યો હતો તેમણે આ શાહઝાદાનો યુવરાજ તરીકે એવી શર્તોએ સ્વીકાર કરી લીધો હતો કે (૧) તમને "બાદશાહ" ના બદલે ફકત "શાહઝાદા" કહેવામાં આવશે; (૨) તમારે દિલ્હીના લાલ–કિલ્લાને છોડી દેવો પડશે, અને (૩) દર મહીને એક લાખ

રૂપિયાના બદલે તમને ફક્ત પંદર હજાર રૂપિયા આપવામાં આવશે. આ કબુલાતની જાણ થતાં માત્ર બહાદુરશાહનો જ નહીં બલ્કે દિલ્હી-વાસીઓનો પણ ક્રોધાગ્નિ ભભુકી ઉઠ્યો.

પણ બાદશાહ બહાદુરશાહ અને તેમના ખાનદાનના સભ્યો માટે કિસ્મતે કંઇક જ બીજું જ લખ્યું હતું.

પ્રકરણ ૭ મું

પીરી મુરીદી

બહાદુરશાહ નાનપણથી જ તત્ત્વ-જ્ઞાનમા રસ લેતા હતા પ્રત્યક્ષ રીતે સંસારી જરૂર હતા પણ હકીકતમા ફકીર મનસ અને દુર્વેશ હતા તેઓ વાણી અને વર્તનમા ફકીરી અને દુર્વેશી જાહેર કરી રહયા હતા એમના પીરો-મુર્શિદે આપેલા જ્ઞાનમા એટલા ઉંડા ઉતરી ગયા હતા કે પોતે પણ• પીરી-મુરીદી કરતા થઇ ગયા હતા

પીરી-મુરીદીના સિલ્સિલો :

બાદશાહે લાલ-કિલ્લામા રહીને પીરી-મુરીદીનો સિલ્સિલો શરૂ કરી દીધો હતો કિલ્લા અને કિલ્લાની બહારના સેંકડો જણે બાદશાહની મુરીદી સ્વીકારી હતી અને ઝિલ્લે-સુબ્હાનીની બક્ષિશો અને નવાજિશોના અધિકારી બન્યા હતા જે કોઇ બાદશાહનો મુરીદ (અનુયાયી) બનતો હતો, તેને બાદશાહ તરફથી માસિક પાંચ રૂપિયાનો પણ વઝીફો બાંધી આપવામા આવતો હતો ખુદ કંપની-સરકારની પલટનોના મુસલમાન સિપાઇઓ પણ બાદશાહના મુરીદ બનવા લાગ્યા હતા જ્યારે કંપની-સરકારના અધિકારીઓને આ વાતની

જાણ થઈ, ત્યારે તેમણે સૈનિકો જોગ એક કડક હુકમ બહાર પાડી બાદશાહના મુશાયરા ઉપર પ્રતિબંધ જાહેર કર્યો

"ઝવક" ની વફાત:

આ અરસામાં જ બાદશાહના ઉસ્તાદ શેખ ઇબ્રાહીમ "ઝવક" નો ઇન્તેકાલ થયો બાદશાહને ઘણો રંજ થયો, એમના સ્થાને કવિ "દાગ" ને મળી શકતા હતા બાદશાહ પણ પ્રથમથી જ "દાગ" ને માનની નજરે જોતા હતા એક મુશાયરો યોજાયો, તેમાં "દાગ" ઝવકી ઉપમા તેમણે વર્ણવ્યું —

હુવે મગરુર વોહ જબ અસર મેરી બેઅસર દેખી,
કિસીકા ઇસ તરહ યા રબ ન દુન્યામે ભરમ નીકલે!

બાદશાહ આ કાવ્ય સાંભળી ખુશ થઈ ગયા અને "દાગ" ને પોતાની પાસે બોલાવી તેમના કપોળ ઉપર ચુમ્બન કર્યું

આમ છતાં "દાગ" ને શાહી-દરબારમાં "ઝવક" નું સ્થાન મળી શક્યું નહી અને "ઝવક" ના એક બીજા શિષ્ય હાફિઝ ગુલામ રસુલ "વિરાન" ને આ સ્થાન મળ્યું બીજી તરફ મિરઝા અસદુલ્લાહખાન "ગાલિબ" જોડે બાદશાહને ઘનિષ્ટ મૈત્રિ હતી, અને તે દિવસે દિવસે વધુ પાંગરતી જતી હતી

અંગ્રેજોએ ત્યારથી મિર્ઝા કોયાશને હાથપર લઈ ફોડી નાખ્યો હતો, અને તેની પાસે પોતાની ઇચ્છિત શર્તો લખાવી લઈ યુવરાજ તરીકે તેની નિમણુંક કરી દીધી હતી, ત્યારથી દિલ્હીમા અંગ્રેજોની સત્તાના મૂળ ઘણા ઊંડા ઉતરી ગયા હતા, અને બાદશાહનો કોઈ પણ માણસ કે પ્રજાજન આ મૂળને ઉખેડી નાખવાનુ સામર્થ્ય ધરાવતો નહોતો

પેશનગોઈ

બાદશાહ બહાદુરશાહે ઘણી વાર પોતાના અંગત જનો સમક્ષ એની અગમચેતીના વચનો ઉચ્ચાર્યા હતા કે મારા પછી આ સલ્તનતનો નાશ થવાનો છે આ સલ્તનત હવે ખતમ થઈ ગએલી જ સમજો બહાદુરશાહ 'ઝફર' નો જ આ એક દુર્લભ શએર છે –

અય "ઝફર" અબ હય તુજહી તક ઇન્તેઝામે-સલ્તનત,
બાદ તેરે ન રહીએ-અહદી ન નામે સલ્તનત !!

પ્રકરણ ૮ મું.

બળવો :

આ નાના પુસ્તકમાં બળવાના પ્રસંગોની સંપૂર્ણ છણાવટ કરવામાં આવી નથી પણ ફક્ત મુખ્ય મુખ્ય બનાવોને આંકળી લેવાનો અમે પ્રયાસ કર્યો છે.

૧૮૫૭ ના મે મહીનામાં બળવો ફાટી નીકળ્યો તેના બધે તણખા ઉડ્યા. જ્યાં જ્યાં અંગ્રેજો આબાદ હતા, ત્યાં ત્યાં તેમનું નિકંદન કાઢવાના મનસુબાઓ ઘડાઇ ગયા હતા, આ જંગ અથવા બળવાની હવા મેરઠથી ફૂંકાઈ.

અફવાઓનું બજાર :

દિલ્હી અફવાઓનું શહેર બની ગયું હતું. કોઈ કહેતું કે દિલ્હી ઉપર ઈરાનનો બાદશાહ ચડી આવનાર છે. કોઈ બોલતું કે કાબૂલથી લશ્કર આવી રહ્યું છે એવો તુક્કો પણ વહેતો મુકવામાં આવ્યો હતો કે ફ્રાન્સથી સેના આવે છે. કોઈક ગરમ-દાળનો એવો ગોળો ગબડાવતો કે રશિયાથી ઝારની ફોજ આવી રહી છે. મતલબ, સેંકડો મુખોથી સેંકડો પ્રકારની અફવાઓ સાંભળવામાં આવતી હતી મદ-

દુરશાહના ખિલાફ આવેલા ખટનામા જે જૂબાનીઓ પડી હતી, તેમાથી કેટલીકમા આ અફવાઓનો ય ઉલ્લેખ થયો હતો

આ તરેહવાર અફવાઓ તથા કલુષિત રૂપ ધારણ કરી ચુકેલા વાતાવરણ પરથી હિન્દીના વિચારશીલ અને દૂરદર્શી નાગરિકોને એમ લાગી ગયુ હતુ કે જરૂર કઈક કઈ પરિવર્તન થવાનુ છે અથવા, કોઈ નવા–જુની થઈને રહેવાની છે

✔ કુપની–સરકારના અમલથી ત્રાસી ગએલાએ અને બીજા દેશભક્તોએ એવો નિર્ણય કર્યો હતો કે કોઈપણ રીતે હિન્દુસ્તાનમાથી અગ્રેજોની સત્તા મીટાવી દેવી અને એમના મુળ ઉખેડી નાખવા આ કાર્ય માટે દરેક જણ દિલોજાનથી તત્પર હતો, પણ ન હતા કેવળ દેશદ્રોહીઓ ગદ્દારો, ઘરના ભેદુઓ અને અગ્રેજોના પીઠ્ઠુઓ ! દેશના આ દુશ્મનોજ અગ્રેજોની સલામત ઇચ્છી રહયા હતા

વટાળ પ્રવૃતિઅને ચરબીના કારતુસો:

આખા મુલ્કમા એવી હવા પ્રસરી ચુકી હતી કે હિન્દુસ્તાનમાથી હવે અગ્રેજોને ગાસડા–પોટલા બાધી નાસી જવુ પડશે અગ્રેજ પાદરીઓ દ્વારા ઠેર ઠેર વટાળ–પ્રવૃત્તિ ચાલતી હતી અને દરેનામ તથા હિન્દુ ધર્મ ઉપર તરેહવાર આક્ષેપો કરવામા આવતા હતા ધર્મિષ્ઠ લોકો એના ખિલાફ હતા, અને અગ્રેજોના, આ પગલાને નફરતની દ્રષ્ટિએ જોતા હતા હિન્દીઓને લાગવા માડયુ હતુ કે જો આ વટાળ–પ્રવૃતિ જારી રહેશે તો જતે દિવસે દેશની વસ્તીનો મોટો ભાગ

ઈસાઈ બની જશે મુક્તિ–આન્દોલનના નેતાઓએ પોતાના પ્રચાર કાર્યમાં આ હકીકત તરફ જનતાનું પૂરું લક્ષ ખેંચ્યું, અને અંગ્રેજોને હાંકી કાઢવાના કામમાં જનતાની સહાય માગી જનતાએ તે સત્વર આપી.

અંગ્રેજોએ જોયું કે વાતાવરણ ખૂબ ગરમ બની ચૂક્યું છે, અને એનું પરિણામ માઠું આવશે તેમણે નવી જાતના કારતુસો અને બંદૂકોની ગોળીઓ મંગાવી મુક્તિ–સૈન્યના કાર્યકરોએ એનો પૂરો લાભ ઉઠાવ્યો અને પ્રચાર આદર્યો કે અંગ્રેજોએ જે કારતુસો આપ્યા છે, તેમાં ગાય અને ડુક્કરની ચરબીનો ઉપયોગ કરવામાં આવેલો છે મઝહબ અને ધર્મને ભ્રષ્ટ કરવાના આશયે અને ઈસાઈયતનો ફેલાવો કરવાના ઉદ્દેશે તેમના તરફથી આ ચાલ રમાઈ રહી છે હિન્દી પ્રજા સાવધ બને !!

બસ, એટલું જ જોઈતું હતું પ્રજામાં અને કુંપની–સરકારની હિન્દી સૈનિકોની ટુકડીઓમાં ભારે બેચેની ફેલાઈ ગઈ હિન્દી–સિપાઈઓએ ઠેર ઠેર આ ચરબીયુક્ત કારતુસોનો ઉપયોગ કરવાનો સ્પષ્ટ ઇન્કાર કરી દીધો બળવાની યોજનાના પ્રયોજકોને એથી ઘણું જ બળ મળ્યું તેમણે આ કાનુનોના ખિલાફ સારાયે દેશમાં જબ્બર પ્રચાર કર્યો.

મેરઠની ઘટના

દિલ્હીની પાસે આવેલા મેરઠ (મીરતની) ની ગોરાઓની છાવણીમાં એક મહત્વની ઘટના બની ૧૮૫૭ માં દેશી સિપાઈઓએ આ

કારતુસો વાપરવાની ઘસીને ના પાડી અધિકારીઓએ ગોરાઓની પલટનને બોલાવી સિપાઈઓના વિરોધને દાબી દેવા અને પ્રજા ઉપર રોફ પાડવા માટે તેમણે આ પગલું લીધું.

ગોરાઓની પલટન બોલાવ્યા છતાં દેશી સિપાઈઓએ પોતાનો વિરોધ ચાલુ રાખ્યો અને આ કારતુસોનો ઉપયોગ કરવાનો ફરીથી નન્નો ભણ્યો બીજે દિવસે કવાયત ગોઠવવામાં આવી પણ હિન્દી સિપાઈઓએ એ વખતે પણ આ કારતુસોનો ઉપયોગ કરવાના હુકમનો અનાદર કર્યો લશ્કરી કાયદાનો અમલ કરવામાં આવ્યો અને સિપાઈઓને નિશ્શસ્ત્ર કરવામાં આવ્યા તેમના નેતાઓને દસ દસ સાલની સજા ફરમાવવામાં આવી જે સિપાઈઓ પાસેથી શસ્ત્રો છીનવી લેવામાં આવ્યા હતા, તેમના ગણવેશો પણ ઉતારી લેવામાં આવ્યા અને એ લોકોને બેડીઓ પહેરાવી લશ્કરી જેલોમાં પૂરી દેવાયા

સૈન્યમાં ભભુકેલો રોષ

આ ઘટનાની જાણ છાવણીના બીજા દેશી સિપાઈઓને થતા તેઓ ગુસ્સાથી ભભુકી ઉઠ્યા પણ તેમણે એ દિવસે મનપર કાબુ રાખ્યો અને એ દિવસે બીજો કોઈ પણ અજુગતો બનાવ ન બન્યો દિવસ શાન્તિમાં પસાર થઈ ગયો.

બીજે દિવસે રવિવાર હતો. મેની દસમી તારીખ હતી. બાકીની દેશી ફોજના સૈનિકો અચાનક પોત પોતાની બરાકોમાંથી હથિયારો

વઇ બહાર નીકળી પડ્યા તેમણે ત્યાં પોતાના સિપાઈ—મ ડુઓને નજરકી કાયદા હેઠળ કેદમાં પુરવામાં આવ્યા હતા તે તરફ દોડ મુકી અને સિપાઈઓને મુક્ત કર્યાં. તેમના હાથ-પગોની બેડીઓ તોડી નાખી, અને ત્યાર બાદ મગનાને આગ લગાડી પછી અંગ્રેજ અફસરોને જાનથી મારી નાખવા શરૂ કર્યાં જેઓ આ લોકોના હાથમાંથી બચ્યા, તેઓ જાનો બચાવી નાસ્યા અથવા પોતપોતાના મકાનોમાં સંતાઈ બેઠા આ બનાવ પછી અંગ્રેજોને લાગ્યું કે તેમના ખિલાફ કોઈ મોટું કાવતરું ઘડવામાં આવ્યું છે હવે તેમની ખેર કે સલામતી નથી.

દિલ્હીને થએલી જાણ

તા ૧૧ મી મે ૧૮૫૭ ની સવારની નમાઝ પછી બાદશાહ બહાદુરશાહ ઝફર લાલ-કિલ્લામાંથી જમનાના કિનારે નજર ફેરવી તો તેમણે દૂર દૂર આગના ભડકા જોયા આ ભડકા જોયા બાદ બાદશાહે તુરત જ પોતાના એક સિપાઈને બોલાવ્યો અને નદીની સામેપાર શું થઈ રહ્યું છે, તેની ખબર મેળવી લાવવા માટે તેને તુરત જ ઘોડા પર ઉપડવાનો આદેશ આપ્યો.

આ સૈનિક રવાના થયો અને થોડી વારમાં પાછો ફરી ખબર લાવ્યો કે મેરઠમાં બળવો થયો છે ત્યાં કતલ ચાલી રહી છે, અને એમણે સામે પાર ઘણા અંગ્રેજોને મારી નાખ્યા છે, અને તેમની કોઠીઓ સળગાવી દીધી છે

શહેરમાં હાહાકાર

મેરઠમાં થએલા બળવાની અને ત્યાંથી આવેલી ફોજ-ટુકડીઓની ખબર જ્યારે દિલ્હીમાં ફેલાઇ ત્યારે સામાન્ય દિલ્હીમાં હાહાકાર મચી ગયો અંગ્રેજીનું ગોરું લશ્કર સાવધ બન્યું અને તેણે શસ્ત્રો ધારણ કરી લીધાં જનતા બેબાકળી બની ગઇ અને હવે શું બનશે, તેની રાહ જોવા લાગી

બળવાખોરોની લશ્કરી-ટુકડીઓ લાલ-કિલ્લામાં દાખલ થઈ શહેરમાં અંગ્રેજો ઉપર હુમલાઓ શરૂ કર્યાં ઘણા અંગ્રેજોને માર્યા ના[illegible] અને બાકીના પોતાની જાનો બચાવી નાઠા દિલ્હીમાં ભારે મન[illegible]ડાઈ જામી અને પુષ્કળ તારાજી થઈ ✔દિલ્હી ઉપર હવે બળવાખોરોએ સંપૂર્ણ કબજો જમાવ્યો બાદશાહ બહાદુરશાહ ઝફર બળવાખોરોના હાથમાં હતા

બાદશાહને વિનતિ :

બળવાખોર ટુકડીઓના આગળ પડતા નેતાઓ બાદશાહની ખિદમતમાં હાજર થયા, અને વિનંતિ કરી કે, અમે સૌ આપની સેવામાં હાજર થયા છીએ આપ અમારા બાદશાહ અને સરતાજ છો અમે નક્કી કર્યું છે કે હિન્દુસ્તાનમાંથી અંગ્રેજોનું કાસળ કાઢી નાખવું અમે આપની દોરવણી મેળવવા માટે ઉપસ્થિત થયા છીએ,

અને અંગ્રેજોના નિકંદનનો કોઈ કાર્યક્રમ ઘડી કાઢવા અને અમારી નેતાગીરી ધારણ કરવા માટે હુઝુરને અમે વિનંતિ કરીએ છીએ

આપ જો અમારી નેતાગીરી ધારણ કરશો અને અમને સાથ આપશો તો અમે જોતજોતામાં હિન્દુસ્તાનમાંથી ગોરાઓને હાંકી કાઢીશું અને મુલકને તેમની ગુલામીમાંથી મુક્ત કરી દઈશું '

બાદશાહ આ વાત સાંભળી ઊંડી ચિન્તામાં પડી ગયા અને વિચારવા લાગ્યા કે હવે શું કરવું ? ન તો મારી પાસે લશ્કર છે, ન તો હથિયારો છે, અને ન તો સત્તા છે લાલ-કિલ્લાની બહાર મારી સત્તા ચાલતી નથી આવી પરિસ્થિતિમાં હું આ બળવાખોરોની શી મદદ કરી શકું એમ છું ! !

બાદશાહનો જવાબ

વિચારના અન્તે બહાદુરશાહે ઉત્તર આપ્યો મને બાદશાહ કહો છો ? હું તો એક ખાનગાહમાં તખ્તો લઈ મારી ઓલાદને સંભાળી બેસી રહ્યો છું બાદશાહત તો બાદશાહોની સાથે ગઈ હું તો એક અદના ફકીર છું મારી પાસે બાદશાહત નથી કે કોઈ જાગીર નથી અથવા કોઈ સત્તા નથી કે કોઈને હુકમ કરી શકું તમે જ કહો, હું તમારી કેવી રીતે મદદ કરી શકું છું ? તમે જાણો અને અંગ્રેજો જાણે મારાથી કોઈ પ્રકારની સહાયની ઉમ્મીદ રાખવાની નહીં હું તમારી મદદ કરી શકું એમ નથી હા, એટલું કરી

શકુ એમ છુ કે અહીના રેસિડન્ટને તમારી સીફારીશ કરતો પત્ર લખી તમારી અને અંગ્રેજોની વચ્ચે પડેલા ઝગડાનો કોઈ નીકાડો લાવવા સુચવી શકું છું."

ફ્રેઝરનું આગમન :

આ વાર્તાલાપ થઈ રહ્યો હતો, તે વખતે જ રેસીડન્ડ મી ફ્રેઝર પોતાના સૈનિકોની જોડે લાલ-કિલ્લામા આવી પહોચ્યા. બળવા ખોર સિપાઈઓને બાદશાહની પાસે જોઈ મિ ફ્રેઝર ધૂવાફુંવા થઈ ઉઠયો અને તેણે અનુમાન કર્યું કે લાલ-કિલો પણ બળવાખોર સિપાઈઓની આણ હેઠળ મુકાઈ ગયો છે હવે સાવધાનીથી કામ લેવાની જરૂર છે

બાદશાહે ઝગડાની હકીકત મિ ફ્રેઝરને કહી અને તેને સમજાવવાનો યત્ન કર્યો પણ મિ ફ્રેઝર ઉપર આ સમજાવટની કશી અસર ન થઈ મિ ફ્રેઝર કિલ્લામાથી બહાર નીકળતા જ પોતાના સૈનિકો જોડે પેશાવ ગયા અને પછી જે ન બનવાનુ હતુ, તે બન્યુ આખા શહેરમા ગોરાઓ ઉપર આફત ઉતરી અને સામ સામુ યૂધ્ધ ફાટી નીકળ્યું શાહઝાદાઓ પણ અંગ્રેજોના ખિલાફ ગદર (બળવા) મા જોડાઈ ગયા

અંગ્રેજ સ્ત્રી-બાળકોનું રક્ષણ :

દિલ્હીમા ગોરાઓને મારી નાખવાની કાર્યવહી જોર પર હતી,

પરંતુ બાદશાહ બહાદુરશાહની હમદર્દી આગળ આવી. તેમણે આદેશ આપ્યો કે અંગ્રેજ સ્ત્રી-બાળકો ઉપર કોઈ હાથ ન ઉગામે. એમણે અંગ્રેજ સ્ત્રી-બાળકોને લાલ કિલ્લામાં આશરો આપ્યો અને તેમના જાનની સલામતીના પગલાં લીધા, પણ લાલ કિલ્લામાંથી બાદશાહના ચાલી ગયા પછી કિલ્લામાં આશરો લઈને રહેલા આ સ્ત્રી-બાળકોનું શું થયું, તે જાણી શકાયું નથી. આગ્રા શહેર ઉપર બળવાખોરોની સત્તા પથરાઈ ચૂકી હતી અને બહાદુરશાહ ઝફરના હુકમો છૂટવા લાગ્યા હતા.

પ્રકરણ ૯ મું

બાદશાહની ગિરફતારી

જનરલ મુહમ્મદ બખ્તખાન અંગ્રેજ-રિસાલાના સુબેદાર હતા વિપ્લવકારીઓના અગ્રગણ્ય નેતા હતા ઘણા બહાદુર, શૂરવીર અને દિલેર હતા એંગ્લો-અફગાન યુધ્ધમા પોતાના પરાક્રમોથી અંગ્રેજોને છક્ક કરી ચુકયા હતા અંગ્રેજોએ આ યુધ્ધ પછી એમને બ્રિગેડિયર-જનરલના હોદ્દા પર ચડાવ્યા હતા

બળવાના દિવસો દરમ્યાન <u>મિરઝા મુગલ</u> સૈન્યના કમાન્ડર ઇન ચીફ હતા, પણ બળવાનુ આખુ સુત્ર-સંચાલન જનરલ મુહમ્મદ બખ્તખાનના હાથોમા હતુ બાદશાહે એમને "લોર્ડ ગવર્નર" નો હોદ્દો આપ્યો હતો જનરલ મુહમ્મદ બખ્તખાન બરેલીથી દિલ્હી આવ્યા, ત્યારે તેમની જોડે હજારો રોહિલા પઠાણ સૈનિકો હતા આ બધા સૈનિકો બહાદુર અને કસાએલા હતા, વતનની મુહબ્બતથી સરશાર બનેલા હતા, અને ગોરાઓને હિન્દમાથી હાંકી કાઢવાની પ્રતિજ્ઞાઓ પણ લઇ ચુકેલા હતા

મિરઝા મુગલની અણઆવડત

બાદશાહે પોતાના શાહજાદા મિરઝા મુગલને સૈન્યનો કમાન્ડર

ઇન-ચીફ બનાવ્યો હતો પણ તે બિન-અનુભવી હતો. આયુધો અને લડાઈની વ્યુહ-રચના વગેરેથી તદ્દન અજાણ હતો. જનરલ મહમ્મદ બખ્તખાનની યુદ્ધ યોજના અને સૈન્યની ગોઠવણીની આડે આવતો હતો અને અણગમતા હુકમો કાઢીને બાજી બગાડી નાખતો હતો. ગોહિના સેનાપતિએ મિરઝાને વારંવાર સમજાવ્યો છતાં તે જનરલ મહમ્મદ બખ્તખાનના કામોમાં દખલગીરી કરતો જ રહ્યો.

અસંતોષ અને અવિશ્વાસ :

મિરઝાની દખલગીરીના કારણે વિપ્લવકારી સૈનિકોના એક વર્ગમાં અસંતોષ વ્યાપ્યો અને અવિશ્વાસની લાગણી જન્મી. વિપ્લવની યુદ્ધ-રચનામાં વિક્ષેપ પડવા લાગ્યો. પંજાબ આ બળવાથી અલિપ્ત રહ્યું હતું તે સ્વતંત્ર હતું. અંગ્રેજોની સત્તા ત્યાં પહોંચી ચૂકી હતી.

પણ દિલ્હીમાંજ સરદારોવાળાનું સંગઠન નબળું પડયું. મિરઝાની અણઆવડત અને દિલ્હીમાંના અંગ્રેજોના હિમાયતીઓના કાવત્રાઓના પરિણામે વિપ્લવકારી-સૈન્યના નેતાઓ વચ્ચે મતભેદો ઉભા થયા. તેઓ એકબીજા ઉપર શક કરવા લાગ્યા. જે વિપ્લવકારી નેતાઓએ પોતાના સંગઠનને વધુ સંગઠિત બનાવ્યું હોત તો આખું પંજાબ કબજે કરી શકાત, પણ પંજાબનો સહકાર મેળવવાના આ નેતાઓ નિષ્ફળ ગયા.

જોકે દિલ્હીમા બળવાખોરોને જેર કરવાના અંગ્રેજોએ ફાંફા માર્યાં, પણ બળવાખોરોના સૈન્યમા હજી ઉત્સાહ કાયમ હતો અને માદરે-વતનની એટની બધી મુહબ્બત હતી, કે તત્કાળ પૂરતા અંગ્રેજો ફાવી ન શક્યા

ડુંગર પર મોરચા -

બળવાખોરોએ દિલ્હીના ડુંગરાઓ પર મોરચા કાયમ કર્યાં હતા ત્યા શસ્ત્ર-સામગ્રી પહોંચાડી દીધી હતી અને તોપો ગોઠવી દીધી હતી

બહાદુરશાહની મુઝવણ

બાદશાહ બહાદુરશાહ ઝફર એક પછી એક બની રહેલી ઘટના ઓથી ગભરા બની ગયા હતા તેઓ આફતોનો અને સંકટોનો ધીરતા પૂર્વક મુકાબલો કરવા જેટલુ મનોબળ ધરાવતા નહોતા એઓ અલ્લાહવાળા અને ફકીરી પ્રકૃતિના હોવાથી ખુનામરકી જોઇ શકતા નહોતા એમની મુંઝવણોનો પાર નહોતો બાદશાહ બહાદુરશાહ અલ્લાહતઆલાની બારગાહમા નિરંતર દુઆ ગુજારતા રહેતા હતા

"અય અલ્લાહ ! મુજ જઇફ અને કમજોર માટે આ અગ્નિ પરીક્ષાના દિવસો છે ખુદાવંદા મને ધીરજ અને સબ્ર અતા ફરમાવ મારી લાજ તારે હાથ છે "

પણ દુઆઓ અને પ્રાર્થનાઓનો આ સમય ન્હોતો. વિદ્રોહીઓએ દિલ્હીનો ઘેરો મજબુત બનાવ્યો હતો. લાલ-કિલ્લા ઉપર પણ તેમણે તોપો ગોઠવી દીધી હતી. બન્ને તરફથી તુફાનક ગોળીઓ છુટતી હતી.

વિપ્લવકારીઓમાં મતભેદ :

જનરલ મુહમ્મદ બખ્તખાનને લાગ્યું કે મિરઝા મુગલની ઓછી આવડતના કારણે મુક્તિ-દળોમા બેદિલી પ્રસરી ચુકી છે અને મિરઝા મુગલ વ્યુહ-રચનામાં ફાવે તેમ ફેરફાર કરે છે, તેનાથી સિપાઇઓ નારાજ છે પણ શુ થાય? મિરઝા મુગલના સૈનિકો તેને જ અનુસરતા જો મિરઝા મુગલ કે તેમના માણસોને ટપકો આપવામા આવે તો સિપાઈઓમાં બે દિલી વધે એમ પણ હતુ. આ પરિસ્થિતિના કારણે જનરલ મુહમ્મદ બખ્તખાન અકળાઈ ઉઠ્યા. ક્ષણે ક્ષણે યુધ્ધમાં પલ્ટા આવતા રહેતા હતા વિચાર કરવાનો સમય ન્હોતો અંગ્રેજોને તેમના પિટ્ઠુઓ તથા જાસુસો તરફથી બાતમીઓ મળી ગઇ હતી કે વિપ્લવકારીઓ વચ્ચે આપસમા ફુટ અને મતભેદ પડ્યા છે, તેમને આવું જોઇતુ જ હતુ

દિલ્હીપર અંગ્રેજોનો કબ્જો :

તા, <u>૧૯ મી સપ્ટેમ્બર ૧૮૫૭</u> ના રોજ વિપ્લવકારી સૈન્યનો અંગ્રેજ-દળોના હાથે પરાભવ થયો. બળવાખોરો શહેરના તમામ મોરચા ખાલી કરી ગયા અને આખાય શહેર ઉપર અંગ્રેજોએ ફરીવાર કબ્જો કરી લીધો.

લાલ-કિલ્લાની ભયાનક રાત :

તા ૧૯ મીની રાત લાલ-કિલ્લાની એક ભયાનક રાત હતી.

આ રાત સકટો અને મુસિબતો લઇને આવી હતી. બાદશાહને લાગ્યુ કે કિલ્લામા રહેવામા મારી સલામતી નથી. અહીંથી સલામત ગ્યાએ જતા રહેવુ જોઇએ

વિપ્લવકાગી નેતા અને લોર્ડ ગવર્નર જનરલ મુહમ્મદ બખ્ત ખાન બાદશાહની ખિદમતમા હાજર થયો અને તેણે અદબપૂર્વક અરજ કરી .

બખ્તખાનની સલાહ :

' બાદશાહ સલામત ! જો કે શહેર ઉપર દુશ્મન અગ્રેજોનો દરીથી કબ્જો થઇ ગયો છે છતા આ કબજાના કારણે આપણુ કશુ બગડયું નથી સારૂ ય હિ દુસ્તાન આપણી પડખે છે. આજે એક એક પ્રજાજનની સહાનુભુતિ આપની તરફ છે આપે જરા પણ ફિકર કરવાની જરૂર નથી હુઝુર મારી સાથે આવો. હું સામેની પહાડી ઉપર મોરચાબદી કરીશ ત્યા અગ્રેજો કઇ કરી શકે એમ નથી.

દિલ્હી પાયતખ્ત છે કોઇ લશ્કરી છાવણી અથવા મોરચો નથી દિલ્હી ખરી રીતે જગ માટે પણ અનુકુળ નથી મને આ પરાજયથી અફસોસ છે કે આપના શાહઝાદા મિરઝા મુગલ પાસે લશ્કરની સર્વોચ્ચ સત્તા હતી. તેમને ફોજ કનેથી કેવી રીતે કામ લેવુ, તે આવડયુ નહીં તેમની બીન આવડતના કારણે ફઉજમા અશાન્તિ ફેલાઇ અને બેદિલી જન્મી અગ્રેજોને આવું

જોઈતું હતું પણ હુઝુર ! સમય હજી પણ વહી ગયો નથી. આપણી પડખે આખું હિન્દુસ્તાન અને દેશી રિયાસતો છે.

લડાઇનો થોડોક પાસો પણ આપણી તરફેણમાં ફેરવાઇ જશે તો દેશી રિયાસતો આપણી મદદે ધાશે, અને સૌ કોઈ હુઝુરના સાથી બની જશે.

બાદશાહની લાચારી :

બાદશાહ જનરલ મુહમ્મદ બખ્તખાનની આ પ્રાણવાન તકરીર સાંભળી લાગણીવશ બન્યા અને તેમના દિલપર ધારી અસર થઇ પણ તેઓ કાચા મનના હતા. તેમનામાં નૈતિક તાકતનો અભાવ હતો. હિમ્મત વગેરે બધું કઇ હોવા છતાં પોતે પરવશ અને લાચાર છે એમ બાદશાહ સમજતા હતા. બાદશાહે જનરલ મુહમ્મદ બખ્ત ખાનની સલાહની અવગણના કરી. જો તેમણે આ સલાહનો સ્વીકાર કર્યો હોત ૧૮૫૭ માંજ અંગ્રેજોને હિન્દમાથી ઉચાળા ભરી ઇગ્લાંડ ચાલ્યા જવું પડત.

બાદશાહે જવાબમા કહયું : "અમે સૌ હુમાયુંના મકબરામા જઇએ છીએ અને ત્યાં આશ્રય લેનાર છીએ. તમે આવતી કાલે સવારે ત્યાં આવીને મળશો, ત્યારે તમને મારો અન્તિમ જવાબ આપીશ."

મહેબુબ ઇલાહી (રહ) ના મઝારપર

બાદશાહ હુમાયુના મકબરા તરફ ગીધાવે. તે પહેલા અગ્રેજો નો મળતીયો મિરઝા ઇલાહીબખ્શ બાદશાહની સેવામાં હાજર થયો અને એવી અરજ કરી કે "આપ શા માટે આવું કરો છો ? નાસી પાસ કે ના ઉમ્મીદ થવાની કશી જરૂર નથી. હું અગ્રેજોને મની સમજાવીશ અને હાથથી ગએલી બાજી પાછી સુધારી લઇશ. હુઝુર અને હુઝુરનુ ખાનદાન અહીં જ રહે આપને કે આપના ખાનદાનને કશી આંચ આવે એમ નથી."

બાદશાહે મિરઝા ઇલાહી બખ્શની એકે વાત માની નહી, અને અતે જવાબ આપ્યો વિચાર કરી જોઇશ અત્યારે મારી પાસે સમય નથી.

બીજે દિવસે સવારે બાદશાહ બહાદુરશાહ ઝફરે લાલ-કિલ્લા નો ત્યાગ કર્યો અને ગીધા હઝરત ખ્વાજા નિઝામુદીન અવલિયા મેહબુબે ઇલાહી (રહમ) ના મઝારપર પહોચી ગયા આસ્તાનાના સજ્જાદાનશીન હ શાહ ગુલામ હુસયન ચિશ્તી હતા હ. મેહબુબે ઇલાહી (રહમ) ના મઝાર ઉપર ફાતિહા પડયા બાદ આપે શાહ સાહેબને એક બંધ પેટી સપુર્દ કરી અને જણાવ્યુ કે "આ પેટી તયમુર શાહના વખતથી અમારા ખાનદાન પાસે રક્ષિત છે તેમને તુર્કીના સુલતાનના તોશાખાનામાથી આ પેટી હાથ લાગી હતી. એમા હુઝુર સરવરે કાયનાત (સ અ વ) ના મુબારક વાળ છે.

આપ એને સભાગી ગણો હું આ મુબારક વસ્તુ લઇને ક્યા ભટકતો ફરૂ

ભૂખ્યા બાદશાહ

શાહ સાહેબને બાગ-મુબારકની પેઠે સ્વાધીન કરી દીધા બાદ બાદશાહે કહ્યું ઘણા દિવસોથી મે સુખે ખાધુ નથી રાત અને દિવસ પરેશાનીમા વીતતા જાય છે

શાહ સાહેબે કહ્યુ હજુર! અમારી પણ એજ દશા છે ઘરે જાઉ છુ અને જે કઈ હોય તે હજુરની ખિદમતમાં લઇ આવુ છુ આપ આરામ ફરમાવો અહી આપનો કોઇ વાળ વાંકો કરનાર નથી

બાદશાહ બેચેન અને ઉગ્ર હતા નિરાશાએ તેમના દિલના ટુકડે ટુકડા કરી નાખ્યા હતા પણ સાબિર હતા સબ્રને હાથથી જવા દીધો ન્હોતો

બાદશાહે શાહ સાહેબને કહ્યુ કે ભાઇ! હુ મારી જાન બચાવવા આવ્યો નથી હુ તો કેવળ આ મુબારક નેઅમત અને દુર્લભ વસ્તુ સપુર્દ કરવા આવ્યો છુ મારા કારણે આપના ઉપર આફત ઉતરે એમ હુ ઇચ્છતો નથી

એના પછી શાહ સાહેબ પોતાના ઘરમા ગયા અને જે કઇ મોજુદ હતુ, તે થાળમા મુકીને લઇ આવ્યા બાદશાહે તેમાથી થોડુક ખાધુ પાણી પીધુ ખુદાનો શુક્ર અદા કર્યો અને પોતાના

ફકુરમીજનો જોડે હુમાયુના મકબરામાં પહોંચી ગયા

બખ્તખાનને જવાબ

શાહી–આજ્ઞા અનુસાર જનરલ મુહમ્મદ બખ્તખાન હુમાયુના મકબરા આગળ આવી પહોંચ્યા હતા મિરઝા ઇલાહી બખશ પણ ત્યાં હાજર હતો બાદશાહે જનરલ મુહમ્મદ બખતખાનને પોતાની સમક્ષ તેડ્યા અને કહ્યું

"મારા વીર ! મને તમારામાં સંપૂર્ણ વિશ્વાસ છે, પરંતુ હવે મારામાં શક્તિ રહી નથી, મારી જઈફી અને અશક્ત અવસ્થાના કારણે તમને પણ ખમવું પડશે, મારા સારાય ખાનદાનની જોડ હું તમારી સાથે ક્યાં ક્યાં ભટકતો ફરું ? મારી સંભાળનું કામ તમારા ખભાપર પડે એમ હું ચાહતો નથી હું તમારા પર બોજ બનીને રહેવા માગતો નથી, મને મારા હાલપર મુકી દો, અને તમે તમારું કામ કરો.'

મિરઝા ઇલાહીબખશ બાદશાહ બહાદુરશાહ હુમાયુના મકબરામાં હેવાની અંગ્રેજોને બાતમી પહોંચાડી ચુક્યો હતો તેણે તુરતજ અંગ્રેજોને જાણ કરી કે બાદશાહે જનરલ મુહમ્મદ બખતખાનની જોડે જવાની ના પાડી છે

બખ્તખાનની વિદાય

બાદશાહનો જવાબ સાંભળી જનરલ મુહમ્મદ બખ્તખાન

પોતાના બહાદુર અને વિશ્વાસુ સૈનિકો જોઈને બખ્તખાન પણ વિદાય થઈ ગયો, તેને અને તેના સૈનિકોને અટકાવવાની અંગ્રેજોની હિંમત નહોતી

બાદશાહની ગિરફતારી

મિર્ઝા ઈલાહીબક્ષની બાતમી પછી બાદશાહ વગેરેને ગિરફતાર કરવા માટે મેજર હડસન ગોરા સૈનિકોને લઈ હુમાયુના મકબરા પાસે આવી પહોંચ્યો હતો. જનરલ મુહમ્મદ બખ્તખાન અને તેમના સૈનિકોના વિદાય થતા જ જાસૂસોએ મેજર હડસનને બાતમી પહોંચાડી કે બખ્તખાન ચાલ્યા ગયા છે. હવે મકબરામાં બાદશાહ પાસે બીજું કોઈ નથી. મેજર હડસને પોતાના કમાન્ડર ઇનચીફ પાસેથી બાદશાહની ગિરફતારીનો હુકમ પહેલેથી મેળવી લીધો હતો.

હડસનનો નાપાક મનોરથ

મેજર હડસન તો બાદશાહને કત્લ કરી નાખવાનો અને તેમનો વધ કરવાનો નાપાક મનોરથ સેવતો હતો, અને એ અંગે તેની અને સરકારના કમાન્ડરની વચ્ચે ઘણી ગરમાગરમી પણ થઈ હતી પરંતુ ગોરા સરકારના સર્વોચ્ચ અધિકારીઓએ બાદશાહને ફક્ત ગિરફતાર કરવાનો હુકમ આપ્યો હતો.

મેજર હડસન હુમાયુના મકબરા પાસે આવી પહોંચ્યા અને પોતાના એક દૂત દ્વારા બાદશાહ પાસે તેમની ગિરફતારીનો હુકમ પહોંચાડ્યો.

અમાનની માંગણી

બાદશાહની બેગમ ઝીનત મહેલે કહ્યુ કે હુઝુર ! પહેલાં આપણા સારાય ખાનદાનના જાનની સલામતી તલબ કરો શાહઝાદા જવાંબખ્તની જાંબખશી માટે પણ માંગણી કરો. એના બાદ ગોરાઓને અંદર આવવાની રજા આપો,

બેગમ ઝીનત મહલની સુચના મુજબ બાદશાહે મેજર હડસન ઉપર અમાન તલબીનો સંદેશો મોકલ્યો. તેણે બાદશાહની માંગણી સ્વીકારી. એના બાદ ગોરાઓ મેજરની જોડે મકબરામાં પ્રવેશ્યા અને બાદશાહ અને તેમના પુરા ખાનદાનને ગિરફતાર કરી લીધા બાદશાહ, તેમની બેગમો અને તેમના તમામે સંતાનો ગોરા લશ્કરીઓના મજબુત ચોકી પહેરા હેઠળ દિલ્હી તરફ આવવા નીકળ્યા. આ ગિરફ્તારીનુ દ્રશ્ય ખુબજ કરૂણ અને લોહીના આસુ પડાવે તેવું હતું. મુગલ-સલ્તનતનો સુર્ય આથમી ચૂક્યો હતો

બેગમ ઝીનત મહેલે દિલ્હીમા લાલ કુવા પાસે એક મોટી હવેલી બંધાવી હતી. ગિરફતારી બાદ પુરા ખાનદાનને આ હવેલી-જ માં જ નજરકેદ રાખવામાં આવ્યું.

શાહઝાદાઓની દશા

બહાદુરશાહના બીજા શાહઝાદાઓ બળવાખોર દળોની સાથે હતા. ગિરફતારીના સમયે એ લોકો હુમાયુંના મકબરાની પાસે આવેલી ઝાડીઓમાં સંતાઈ રહયા હતા. એમની જોડે પાંચથી છ

હજાર સિપાહીઓ હતા પણ એમની હિમ્મત તૂટી ગઈ હતી. હવે જનરલ મુહમ્મદ બખ્તખાનના ચાલ્યા ગયા બાદ તેમનાથી કશું થઈ શકે તેમ નહોતું. મેજર હડસને આ શાહજાદાઓની ધરપકડના હુકમો પણ મેળવ્યા હતા. તે પોતાના થોડા સિપાહીઓને લઈ ગિરફતારી માટે ઝાડીઓ તરફ આગળ વધ્યો. તેણે પોતાના દૂતો મારફત આ શાહજાદાઓને બીના-શરતે શરણાગતિ સ્વીકારવાનો હુકમ મોકલ્યો. કિસ્મત આગળ બધા લાચાર હતા. શાહજાદાઓએ શરણાગતિ સ્વીકારી લીધી. મેજર હડસને એમને પકડી લીધા. રથમાં બેસાડ્યા અને દિલ્હી તરફ આવવા નીકળ્યો. ગોરા સૈનિકો વિજયના નશામાં ચકચૂર હતા. તેઓ આ શાહજાદાઓને લોહી નીતરતી આંખો વડે જોઈ રહ્યા હતા.

ગોળીથી ઠાર કર્યા

દિલ્હી ત્યારે એક માઈલ છેટે હતું, ત્યારે રથને ઊભો રખાવવામાં આવ્યો અને તેમાંથી શાહજાદા મિરઝા મુગલ, મિરઝા ખિઝર સુલતાન અને મિરઝા અબુ બકરને નીચે ઉતરવાનો હુકમ કરવામાં આવ્યો. શાહજાદાઓ જાણતા હતા કે તેમનું આજે મોત આવ્યું છે. ગોરા સૈનિકોના હાથમાંથી તેઓ બચી શકશે નહીં, અને થયું પણ તેમજ! રથમાંથી નીચે ઉતરી ગયા પછી આ ત્રણે શાહજાદાને કહેવામાં આવ્યું કે કપડાં ઉતારી નાખો. એના બાદ મેજર હડસને પોતાની પડખેના એક ગોરા સિપાહી પાસેથી બંદૂક છીનવી લીધી અને બંદૂકની ગોળી

જેથી આ શાહઝાદાઓને વીંધી નાખ્યા. શાહઝાદાઓને ઠાર માર્યા પછી પણ મેજર હડસનને સંતોષ ન થયો. તેણે શાહઝાદાઓના માથા કાપી નાખવાનો હુકમ કર્યો. હડસને આ માથાઓને એક થાળમા મૂકી બાદશાહ બહાદુરશાહને નજરાણા તરીકે ધર્યાં. માથા રજુ કરતા હડસન બોલ્યો "કંપની તરફથી આ આપના માટે નજરાણુ છે, જે વર્ષો થયા બંધ હતુ."

જુવાન પુત્રો અને પૌત્રના કપાએલા માથા જોઈ આશ્ચર્યજનક ધૈર્યથી બંદીવાન બાદશાહે ફક્ત એટલુ જ કહ્યુ કે 'સુબ્હાન'લ્લાહ! તૈમુરની ઓલાદ આ જ રીતે મુખ ઉજ્જવળ કરીને બાપની સામે આવતી હતી!

એના બાદ શાહઝાદાઓના મસ્તકોને ખૂની દરવાજા ઉપર લટકાવવામા આવ્યા અને ધડને કોટવાલીની સામે ટાંગવામા આવ્યા. પછી બીજે દિવસે ત્રણે લાશોને જમના નદીમા ફેંકી દેવામા આવી.

હડસને શાહઝાદાઓનુ ખુન પીધુ

પણ આના કરતા પણ એક ભયંકર વાત દિલ્હીમા પ્રચલિત હતી કે હડસને શાહઝાદાઓને ઠાર માર્યાં પછી તુરત જ પોતાના ખોબામા તેમનુ ધગધગતુ લોહી ભર્યુ હતુ, અને તે પીધુ હતુ. આ હકીકતને કોઈ અંગ્રેજ લેખકે નોંધી નથી પણ હ. ખ્વાજા હસન નિઝામી સાહેબે "દિલ્હી કી જાંકની" નામના પુસ્તકમા આ ઘટના વિસ્તારથી નોંધેલી છે, અને પોતે આ વાત દિલ્હીના સેંકડો માણસોના મુખેથી

આપવી હોવાનું જણાવ્યુ છે ખ્વાજા સાહેબે એમ પણ લખ્યુ છે કે "મિરઝા ઇલાહીબખ્શના જે બે મુસાહિબો આ વખતે હડસનની સાથે જ હતા, અને જેમણે આ આખી ઘટના પોતાની નજરે જોઈ હતી, તે પૈકી એક ભાગ પિતા પાસે આવીને આ બધી હકીકત કહી હતી"

હડસનના શાહજાદાઓ તરફના આ અમાનુષી વર્તાવ અને ક્રૂર વર્તન પરત્વે ખુદ અંગ્રેજોએ નારાજી-પ્રગટ કરી હતી એજ મેજર હડસન દિલ્હીની ઘટના બન્યા બાદ થોડા વખત પછી લખનવ ખાતે વિપ્લવકારીઓના હસ્તે માર્યો ગયો હતો

જુદા જુદા લેખકો અને ઇતિહાસોથી એવુ જાણવા મળે છે કે ગોરાઓએ દિલ્હી ઉપર ફરીથી કબ્જો કર્યા બાદ દિલ્હીમા ૨૭૦૦૦ હજાર મુસલમાનોને મારી નાખ્યા હતા દિવસો પર્યંત ગોરા સેપાહીઓએ ઉઘાડે છોગે આ કત્લે-આમ જારી રાખી હતી, આ કત્લે-આમમા તેમણે અપરાધી કે બીન અપરાધીનો કશોજ ખ્યાલ રાખ્યો નહોતો, અને કેવળ વેર વાળવાના હેતુસર જ નિર્દોષ પ્રજાજનોની કતલ ચલાવી હતી

ગોરાઓએ લાલ કુવા પાસેની હવેલીમા બાદશાહ બહાદુરશાહ, ઝીનત મહેલ અને તેમના પરિવારને સાધારણ કેદીઓની માફક રાખ્યા હતા, અને આ શાહી પરિવારના ગુજરાન માટે દર અઠવાડિયે ફક્ત

પાંચ રૂપિયાની ખુશ્ક રકમ બાદશાહને આપવામાં આવતી હતી. બાદશાહને બરાબર આઘાત લાગી ચૂક્યો હતો. તેમના હોશ ઉડી ગયા હતા. ખિન્ન અને નાખુશ એમની રહેતા હતા. દિલ્હીમાં ચાલી રહેલી કત્લે-આમની વાતો પણ તેમના કાને આવતી રહેતી હતી. આ વાતો સાંભળી તેઓની પરેશાની અને વ્યથા વધી જતી હતી પણ લાચાર હતા.

હૃદયદ્રાવક કાવ્ય

ખુદ બાદશાહ બહાદુરશાહ ઝફરે પોતાના ઉપર જે વીતી રહ્યું હતું અને પ્રજા ઉપર જે આફતો ઉતરી હતી, તેનો તાદૃશ ચિતાર પોતાના એક કાવ્યમાં રજૂ કર્યો છે. કહે છે —

ગઈ યક બયક જો હવા પલટ, નહીં દિલકો મેરે કરાર હય,
કરૂં ગમે સિતમકા મેં કયા બયાં, મેરા સીના ગમસે ફિગાર હય!
યેહ રેયાયા-એ-હિન્દ તબાહ હુઈ, કહો ક્યા ક્યા ઉનપે જફા હુઈ,
જિસે દેખા હાકિમે-વક્તને, કહા યેહ ભી કાબિલે-દાર હય!
યેહ કીસીને ઝુલ્મભી હય સુના, કે દી ફાંસી લાખોંકો બેગુનાહ,
વલે કલમાગોયોં કે સીમ્તસે, અભી દિલમે ઉનકે ગુબાર હય!
ન થા શહર દિલ્હીયેહ થા ચમન, કહો કીસ તરાહકા થા યાં અમન,
જો ખિતાબથા વોહ મીટા દીયા, ફક્ત અબ તો ઉજડા દયાર હય!
યેહ તંગ હાલ જો સબકા હય, યેહ કરિશ્મા કુદરતને રબકા હય,
જો બહારથી સો ખિઝા હુઈ, જો ખિઝાથી અબ વોહ બહાર હય,
નહીં રોઝ દુનિયામે જો તુમે, કહો, ખારે-ગમ કો વોહ ક્યા સહે'

મીલે તોક ક્યામે હમ ઉન્હે, કહા સુનકે અપને નગાર હય!
સમઝી જા વો માતમે-અખ્ત હય, કહો કેની ગર્દિશે-બખ્ત હય,
ન વોહ તાજ હય ન વોહ તખ્ત હય, ન વોહ શાહ હય ન વોહ દયાર હય!
જો સુલુક કરતે થે ઔરોંસે, અબ હય દેખા વોહ કિસ તૌર મે
વોહ હય તંગ અપને જહાનસે, ન તનપે ઉનકે ન તાર હય!
યેહ ઝમાન તનપે હય સર મેરા, નહી જાન જાનેકા ડર મેરા,
કે ગમ હય જીનેકે જો હમ મેરા, મુઝકો અપની ઝિન્દગી બાર હય!
કયા હય ગમ "ઝફર" તુજકો હશ્રકા જો ખુદાને ચાહા તો બરમલા,
હમે હય વસીલા રસુલકા, વોહ હમારા હામીયે-કાર હય!

પ્રકરણ ૧૦ મું.

દેશ નિકાલની સજા

કંપની સરકાર તરફથી અંગ્રેજોએ દિલ્હીની કોર્ટમાં બાદશાહ બહાદુરશાહ ઝફરના ખિલાફ કેસ કર્યો અને એમની સામે નિમ્ન આરોપો બદલ કામ ચલાવવામા આવ્યુ —

(૧) સિરાજુદ્દીન મુહમ્મદ બહાદુરશાહ ઝફર એમણે કંપની–સરકારના પેન્શનર હોવા છતા તોપખાનાના રેજિમેન્ટ સુબેદાર મુહમ્મદ બખ્તખાનની સાથે મળી બળવો કરવાની ઉશ્કેરણી કરી

(૨) એમણે પોતાના પુત્ર મિરઝા મુગલને બળવાખોરોને મદદ કરવાનુ કહ્યુ

(૩) એમણે પોતે કંપની–સરકારના એક પ્રજાજન છતા પોતાને બાદશાહ તરીકે જાહેર કર્યા, અને દિલ્હી ઉપર ગેરકાયદેસર કબ્જો કરી પોતાની સત્તા ચલાવી

(૪) એઓ મિરઝા મુગલ અને મુહમ્મદ બખ્તખાનની જોડે મળી ગયા અને કંપની–સરકારને ઉથલાવી નાંખવાના કાવત્રામાં શરીક થયા

(૫) એમણે વિપ્લવવાદી ફોજને દિલ્હીમાં ભેગી કરી, તેની પાસે અંગ્રેજોની તેમના બાલ–બચ્ચાંઓ સમેત કતલ કરાવી, અથવા કતલ કરવામાં ભાગ લીધો.

બાદશાહ બહાદુરશાહ ઝફર આ બધા આરોપોનો ઇન્કાર કર્યો. મુકદ્દમો ઘણા દિવસો સુધી ચાલ્યો. બાદશાહને એક ભયંકર અપરાધીની જેમ કોર્ટમાં હાજર કરવામાં આવતા હતા. આ ખટલામાં ઘણા સાક્ષીઓએ જુબાનીઓ આપી હતી.

પણ બહાદુરશાહની સેવામાં રહેનારાઓ અને તેમની દોલત ઉપર ગુજરાન–નિર્વાહ ચલાવનારાઓ પૈકી કોઈ પણ બાદશાહના બચાવના સાક્ષી તરીકે બહાર આવ્યો નહીં. બધાએ દગો કર્યો. સાચી હકીકત કહેતા તેમને ડર લાગ્યો. અગાઉનો એક પણ બંદો બાદશાહની નિમકહલાલી કરવા મેદાનમાં ન નીકળ્યો.

લેખિત બચાવ:

બહાદુરશાહે પોતાના બચાવમાં એક લેખિત નિવેદન રજૂ કર્યું. એમાં તેમણે પોતે બેગુનાહ હોવાનું ભારપૂર્વક જણાવ્યું પણ અંગ્રેજ સરકાર તો બાદશાહને અપરાધી ઠરાવી તેમને દિલ્હીની બહાર ધકેલી દેવા ચાહતી હતી. ઘણા જણ એવું ધારતા હતા કે બાદશાહને ક્યાં તો ફાંસીની સજા કરવામાં આવશે અથવા ક્યાં તો દેશનિકાલની શિક્ષા થશે.

દેશ નિકાલની સજા

લાંબી સુનાવણીના અન્તે અંગ્રેજ ન્યાયાધીશે એક દિવસે ફેસલો સુણાવ્યો કે "અદાલત બહાદુરશાહ ઝફરને તેમના ગંભીર ગુનાહ બદલ તેમના ખાનદાન સહિત દેશનિકાલની સજા કરે છે"

બાદશાહના ચૌદ જણના બનેલા કુટુંબને આ શિક્ષા ફરમાનનામા બાદ એ સઘળાને હિન્દની ધરતી પરથી ઉઠાવીને બર્માના રંગુન શહેરમાં લઈ જવામાં આવ્યા

જલાયા યારને અયસા, કે હમ વતનસે ચલે
બતોર શમ્અ કે રોતે, ઇસ અંજુમનસે ચલે।
ન બાગબાને ઇજાઝત દી સયર કરનેકી,
ખુશીસે આયે થે, રોતે હુવે ચમનસે ચલે।

બર્મા તરફ રવાનગી

દેશનિકાલની સજા પામેલું આ શાહીખાનદાન જ્યારે કાનપુર ખાતેથી પસાર થયું ત્યારે એને નજરો નજર જોનારાઓએ કહ્યું કે બહાદુરશાહ પાલખીમાં બેઠા હતા તેમણે ભગવા રંગના વસ્ત્રો પરિધાન કરેલા હતા, પચીશ જેટલા સશસ્ત્ર ગોરાઓ તેમની પાલખી સાથે હતા. આ સિવાય બીજી પણ બે પાલખીઓ હતી તેમાં બાદશાહની બેગમો, નવાબ ઝીનત મહેલ અને તાજ મહલ વગેરે હતા બે ગાડીઓ હતી, જેમાં શાહજાદા જવાંબખ્ત અને અન્ય

માગીને હતા આ ચૌદ માણસના અનેના શાહી-કારખાને દરરોજ ખાધ-ખર્ચી માટે ૬ આના રૂપિયાની નક્કી રકમ આપવામા આવતી હતી

રંગૂનનુ જીવન

મુગલ-સલ્તનતના અસ્ત થએલા આ છેલ્લા દિપકને તેના પરિવાર સમેત કલકત્તાથી રંગૂન જતી સ્ટીમરમા ચડાવી દેવામા આવ્યો બહાદુરશાહ તયમુરના વંશજ અને દિલ્હીના અન્તિમ મુગલ બાદશાહ હતા એમના ઉપર મુગલ-સલ્તનત ખતમ થઈ ગઇ એઓ ભગ્ન હૃદયે રંગૂનના કિનારે ઉતર્યા બંદર ઉપર ગોરા સૈન્યની એક ટુકડી હાજર હતી તેણે આ દેશનિકાલ થએલા શાહી-ખાનદાનનો કબ્જો સંભાળી લીધો અને આ મહેમાનોને સદર બજારમા આવેલા એ માળના એક મકાનમા લઇ જવામા આવ્યા મકાનની ફરતે ગોરા સિપાહીઓનો મજબુત પહેરો ગોઠવી દેવામા આવ્યો આ પહેરો બાદશાહના ઇન્તેકાલ સુધી રહ્યો

પેન્શન

બાદશાહને એમના અને એમના પરિવારના નિર્વાહ માટે અંગ્રેજ સરકાર તરફથી દર મહીને છસો રૂપિયાની રકમ મળતી હતી તેઓ જીવ્યા ત્યા લગી તેમણે આ રકમમા વધારો કરી આપવાની અંગ્રેજ સરકાર પાસે માગણી કરી ન્હોતી દિલ્હીના માજી સમ્રાટે ગરીબી અને કંગાલિયતની સ્થિતિમા દિવસો વ્યતીત કરવાનુ પસંદ કર્યું

પણ બાબરનું ગૌરવ અને મુગલીયા-ખાનદાનની ઇજ્જત ટકાવી રાખી રંગૂનમાં તેમણે કોઈ પણ દિવસ કોઈ અંગ્રેજ-અમલદારની સામે કાલાવી કે આજીજી કરી નહી હમેશા તેમણે પોતાની ખુદીને જાળવેલી રાખી, અને સબ્ર તથા શુક્રનું જીવન જીવતા રહ્યા અહીં બાદશાહ પોતાના સમયનો અધિક ભાગ તસ્બીહ અને ઇસ્તગફારમાં ગુજારતા હતા રંગૂનની અટકાયત દરમ્યાન એમને બહાર ફરવા જવાની છૂટ અપાઈ હતી અને તે માટે એક ગાડી પણ આપવામાં આવી હતી પણ બાદશાહ કદી પણ બહાર નીકળ્યા નહોતા, છતાં રંગૂનમાં પણ એમના સીનામાં કાવ્ય ધારાઓ ફૂટતી રહેતી હતી અને તેઓશ્રી આ કાવ્યોને ગણગણતા રહેતા હતા એમના કુટુંબીજનોમાંથી કોઈ પણ વ્યક્તિ આ કવિતાઓ લિપિબધ્ધ કરી લેતી હતી પછી આ કવિતાઓ નજરકેદના બગીચાની દિવાલો વટાવી કોઈને કોઈ રીતે રંગૂન શહેરમાં પહોંચી જતી હતી રંગૂનમાં રચાએલા એ કાવ્યો એમના બીજા કલામની જોડે એમના દીવાનમાં સંગ્રહાએલા દેખાતા નથી પણ ઘણા લોકોની ખાનગી નોંધપોથીઓમાં હજી જળવાઈ રહ્યા છે હવે રંગૂનની જીંદગી દરમ્યાન બાદશાહે રચેલા આ કાવ્યોને પણ પ્રસિધ્ધ કરવાનો સમય પાકી ગયો છે

વફાત

અન્તે, તા ૭ મી નવેમ્બર ૧૮૬૨ના દિવસે રંગૂન ખાતે બાદશાહ બહાદુરશાહ ઝફરનો ઇન્તેકાલ થઈ ગયો એમને જેઓ રહેતા હતા તે બંગલાના કમ્પાઉન્ડમાં જ દફન કરવામાં આવ્યા મગર ત્યાં

બનાવી હતી, પણ ઝફરના માથાના ભાગ નજીક બોરડીનુ એક ઝાડ હતુ નાની મુ ન ગયી આ ઝાડ બ/ બાદશાહની ઝફરનુ નિશાન બની રહ્યુ

એ બહાદુરશાહનો શેર છે –

શાહેકે મકબરેમે અસર દફન કિજિયે
હમ બેકસો કી ગોરે ગરીબા પસંદ હય.

બેગમ ઝિનત મહલ અને શાહઝાદા જવાંબખ્તની વફાત

બહાદુરશાહ ઝફરના મૃત્યુની ઠેરની ઘડી હતી, પરંતુ બેગમ ઝિનત મહલ, શાહજાદા જવાંબખ્ત અને તેમની બે મોટી બેગમ તથા બે નાની બાળકી સીવાય પાસે અન્ય કોઈ ન હતુ

ઝીનત મહલ બેગમ મુ ત સુધી એજ નીવાસસ્થાનમા રહ્યા ઝફરના મરણ પછી નગરમા અન્ય સ્થળે ખસેડવામા આવ્યા હતા

બહાદુરશાહ ઝફરના મરણ પછી પાચ વર્ષ સુધી ઝીનત મહલ એમને અંગ્રેજો પાસેથી નાણાકીય મદદ મેળવી નહી પણ ઝફર પોતાના ગુજરાન માટે ૫૦૦ રૂપિયાનુ પેન્શન મળતુ નક્કી કરીને શાહજાદા જવાંબખ્તને પણ પેન્શન મળતુ હતુ

શાહજાદા જવાંબખ્ત રંગુનમાં મોતની સ્થિતિ સ ૧૮૮૪ માં

મ્યાંમાં પામ્યા તેમની કબરનું આજ સુધી પતો નથી ઝીનત મહલ બેગમ જુલાઇ ૧૮૮૬ માં આફાની જગત છોડી ગયા ઝીનત મહલ ને પણ બગનાના કંપાઉન્ડમાં પોતાના પતિના પાસેજ દફન કરવામાં આવ્યા હવે એ બગનો એક યુરોપીયન મી ડાસન કે જેઓ ગરમાગરમ એક મેડ સાથે સબધ ધરાવતા હતા, તેમને ભાડે આપી દેવામાં આવ્યો હતો ગોરા માટે અને બહાદુરશાહના મઝાર પર ફાતેહા માટે અને ચિરાગબત્તી માટે આવનારાઓ મુશ્કેલ લાગ્યા કંપાઉન્ડના દ્વાર બંધ કરી નેવાસ-મઝાર પાસે ટેનીસ રમવાની જગ્યા બનાવી હતી અને બીજી જગાએ ઘોડા કેળવવા માટેનું સ્થળ હતું

થોડા વખત પછી કબરના ચિન્હો ભુંસાવા લાગ્યા ઝફરે પોતાના બાબતે માટે કરેલી પેશીનગોઈ ખરી પડી રહી હતી

પસે મર્ગ કબ્ર પર અય "ઝફર" કોઈ ફાતેહાભી કહા પઢે.
વોહ જો ટુટી કબ્રકાથા નીશા ઉસે ઠોકરોંસે ઉડા દીયા.

આજના મળે છે કે બહાદુરશાહ ઝફર ની કબ્ર ઉપર પાછળથી મઝબરો બાંધવામાં આવ્યો છે અને ત્યાં દિવાબત્તી માટે વ્યવસ્થા કરવામાં આવી છે અને દર વર્ષે ઉર્સ પણ થાય છે

કાવ્યો

જિસે ખિયાલ હય કુછ. રહમતે ઇલાહી કા.
ગુનાહ સમઝે હય દાંવા. વો બેગુનાહી કા.

યેહ ફઝલ દેખ કે. ખુદ બાદશાહ હય લેકિન.
રખા હય ઓરોં પેભી નામ બાદશાહી કા.

યેહ લુત્ફ દેખ કે ખુદ બેનિયાઝ હય લેકિન,
ખ્યાલ હય ઉસે બન્દોંકી ખૈર ખ્વાહી કા.

તુમ અપને જીમે અઝીઝ ઔર ઝલીલ ઠહેરાલો,
ખુદા હય એક મહ વ મહેરો મુર્ગો માહી કા

કીયા કીસીકો જિગર ખસ્તા વ દાગે ફિરાક,
દિયા કીસીકો મઝા વસલગાહ ગાહી કા.

ભરા વોહ ચશ્મ બુતાં મેં ફુસું કે જો દેખે,
તમામ ઉમ્ર કરે શિકવા કમ નિગાહી કા.

જો હુબ્બે આલે નબી ઔર મહાબ્બા દીલસે રખે,
"ઝફર" ઉસે નહી ડર હશ્ર કી તબાહી કા.

ક્યું નહો આલમ પે એહસાં અહમદે મુખ્તાર કા.
હય વોહ માલિક ખાલિકે કૌનયન કી સરકાર કા.

ક્યું નહોવે અબ્દ ઉસ્કી દીનકે મતુત પર દલીલ.
જબ છુપા ગાનો મેં તાગા કુફ્કર ઝુન્નાર કા.

વાકઇ એહદસે ઝમીંકા ક્યા નઝર આવેકે હય,
આસમાં પર સાયા ઉસે મરવે ખુશ રફતાર કા.

કરદીયા આવીઝએ ગોશે જહાં હક કા કલામ.
હેમલાહય પે ફિર્કિ લાઅલો ગોહર બારકા.

કેહતે હય મુસાકો ગશ આયા થા કોહેતુર પર.
એક તમસ્સફ થા વો તેગે જલ્વએ દિદારકા.

કેહતેહય મુસાકો થા મુરદે જિલાને મેં કમાલ.
એક કરિશ્મા થા તેરી ખુબીએ ગુફતાર કા.

મરવરે રુએ રેનસ ગેઝે જલા કા હય શફીઅ.
જિસ્કે આબ્રસ મે હુઆ ક્યા મરતબા અબરાર કા.

હય લએ જિબ્રીલ પર તેરીહી ઉમ્મત કે લીયે,
હમ જમા ઉલ્નાલ નઝ્રી નહતકુલ અનવાર કા.

તાબને ખુર્શીદે મેહશર કા મુઝે ક્યા ગમ "ઝફર".
બયઃ ને વાલા હૂં કીમકે સાયએ દીવાર કા.

મેરી આંખ બંદ થી જબ તલક વો નઝરમે નુરે જમાલ થા,
ખુલી આંખતો ન ખબર રહી કે વોહ ખ્વાબથા કે ખિયાલ થા.

દમે બિસ્મીલ અય બુતે અરબગર ખુશી ઇદકી સે હય ખબર.
ખમે તેગ તેરા જો સામને નઝર આયા મિસલે હિલાલ થા.

કહો ઇસ તસવ્વરે યારકો કહુ કયું ન ખિઝરે ખસતા પે.
કે પેહી તો દશ્તે ફીરાકમેં મુજહે રહેનુમાએ વિસાલ થા.

મેરે દીલમેં થા કે કહુંગા મૈં યે જો દીલ પે રંજો મલાલ હય,
વો જબ આગયા મેરે સામને ન તો રંજથા ન મલાલ થા.

વોહ હય બેવફા વોહહય પુરજફા વહાં લુત્ફ કયસા વફા કહાં.
ફકત અપના વહમો ખ્યાલ થા વેહ ખિયાલ અમરે મહાલ થા.

પગે પર્દ સુનકે તેરી સદા તેરા શવકે દીદ જો બઢ ગયા,
મુજહે ઇઝતિરાબ કમાલ થા યેહી વજદ થા યેહી હાલ થા.

"ઝફર" ઉસસે છુટકે જો ઝિસ્ત કી તો યે જાના હમને કે વાકઈ,
ફકત એક કયદ ખુદી કી થી ન કફસ થા ન કોઇ ન-જાલ થા.

ક્યા ખીઝાં આઇ ચમન મેં હર શજર જાતા રહા,
ચમન ઔર મેરે જિગરકા ભી સમર જાતા રહા.

ક્યા ખુશી હર એક કો થી કર રહે થે સબ દોઆ,
જબ ઘુસી ફવજે નસારા હર અસર જાતા રહા.

ક્યુ ન તડપે વોહ ઔર હમ દામ મે સૈય્યાદ કે,
બચકના દો દો પહર અબ તખ્ત પર જાતા રહા.

શામ કો ગુન્ચા ખિલા થા ચોક કે બાઝાર મેં,
અબ વહાં પર યા ખુદા લાખોંકા સર જાતા રહા.

રેહતે થે ઇસ શહેર મેં શમ્સો કમર હુરો પરી,
લુટકર ઉન્કો કોઇ લેકર કીધર જાતા રહા.

આગું તો થા શહેર દેહલી અબ હુવા ઉજડા દયાર,
કેહ "ઝફર" યે ક્યા હુવા જોબન કીધર જાતા રહા.

હમને દુનીયા મેં આકે કયા દેખા
દેખા જો કુચ્છ સો ખ્વાબસા દેખા.

હય તો ઇન્સાન ખાકકા પુતલા,
લેક પાની કા બુલબુલા દેખા.

ખુબ દેખા જહાં કે ખૂબાં કો,
એક તુઝહસા ન દુસરા દેખા.

એક દમ પર હવા ન બાંધ હુબાબ,
દમકો દમભર મેં યહાં હવા દેખા.

સાનને ઉસ નીગાહકે દીલ કો,
હદફે નાવકે કઝા દેખા.

ન હુવે તેરે ખાક પા હમને,
ખાકમે આપકો મીલા દેખા.

અબ્ને દીજીયે "ઝફર" કીસીકો દીલ,
કે જીસે દેખા બેવફા દેખા.

ઉઠાદે પર્દા નહિ પર્દા મય ઉઠા દુગા
તપશ મે દીલકી અભી અર્શ તક હીલા દુગા

ન હોતા શૌક કા મયકશ અગર ખબર હોતી
કે એક જામ મે દોનો જહા પીલા દુગા.

નહિ હય મુજહમે વો કાતિલ કે મેરે કુચે મે
રખા જો તુને કદમ સર તેગ ઉઠા દુગા.

મય ઉમમે દેખ કે યે મહવ હુ કે હયરા હુ,
જો કુચ્છ વો પૂછેગા મુજહમે જવાબ ક્યા દુગા

અગર તુ આયેગા તો જાય ફર્શ પા અન્દાઝ,
મય અપની આખે તેરે કદમ્પા બીછા દુગા.

હમે ખિયાલ વોહ બોલા કે એક દામન મે
હઝાર ફીતને ખ્વાબીદા હમે જગા દુગા.

જો પૂછા મયને બબે ઝખમ મે કહેગા ક્યા,
કહા કે ખંજરે કાતિલ કે મય દીખા દુગા.

યે દેકે હમ મુજહે લાયા થા ખીચ જોશે ઝનુન
કે બન જહા મે તમાશા તુજહે દિખા દુગા.

ન પૂછ મુજહમે ઝફર મેરી તુ હકીકતે હાલ,
અગર કહુગા અભી તુજહમે મય રૂલા દુગા.

ડાલી હુઇ ગરદન જો મેરા નામા બર આયા.
કુન્છ જા તલબે દીલ યાર કા માઅલુમ કર આયા.

સુરત હય બુતોં કી અજબ અલ્લાહકી કુદરત.
હર જલ્વે મેં એક ઔર હય જલ્વહ નઝર આયા.

ગર ફિક્ર મેં હો રાહકી તો શય કા કરો ફીક.
અય ગાફીલો નઝદીક હય રોઝે સફર આયા.

બાંધી તેરે હાથોં મેં જો કલ ગયર ને મેંહદી,
આંખોં મે મેરી દેખકે લહુ ઉતર આયા.

સોરેગા પડા. ખાક કે બિસ્તરપે વોહ તા હશ્ર.
આરામ કી ઘળી કો જો હસ્તી મેં ઘર આયા.

કયા હર્ફ ઝબાં પર તેરે આયા થા કે અય શમ્અ,
ગુલગીર તેરી સરપે જો મુંહ ખોલકર આયા.

કયા જાને બની કયરા પે કયા દશ્તે જુનું મેં.
જો ખાક બસર આજ બગોલા નઝર આયા.

એક હમહી નહીં બે ખબર આયે હુંય જહાંમેં,
જો આયા જહાં મેં હય સો વોહ બેખબર આયા.

મંય શર્મસે ઇસિયાં કે હુવા સર બગિરેબાં.
જિસ વકત ખિયાલ આહ ઉધરકા "ઝફર" આયા.

ઉસ દરપે જો સર મારકે રોતા કોઇ હોતા,
તો બિસ્તરે રાહત પે ન સોતા કોઇ હોતા.

કીસકા ફલકે અવ્વલો હફ્તમ કે મેરા અશ્ક,
એક આંખ ઝપક ને મેં ડીબોતા કોઇ હોતા.

યે દીલહી થા નાદાંકે તેરી ઝુલ્ફસે ઉલઝા,
યું અપને લીયે ખાર ન બોતા કોઇ હોતા.

બુલબુલ ભી થા જાં બાખતા પરવાનાભી જાંબાઝ,
પર મેરી તરાહ જાન ન ખોતા કોઇ હોતા.

લાલા કે ભી કામ આતા સબા ગર યે વો શબનમ,
ગર દાગે જિગર અશ્ક સે ધોતા કોઈ હોતા.

હમ ભી ગુલે લખતે જિગર અપને ઉસે દેતે,
યે ફુલ જો બાલોં મેં પીરોતા કોઇ હોતા.

તન્હાઇ મેં ઈતના તો ન ઘભરાતા "ઝફર" મંય,
દિલ ગરચે મેરે પાસ ન હોતા કોઇ હોતા.

તેરા ગર નાખુને પા તેરા માઇલ ધોકે પી જાતા,
તો ઉસકે હાથ પાઉં માહે કામિલ ધો કે પી જાતા.

ન આતા હાથ ખું મેરા અગર ઉસ તિશ્નએ ખું કે,
તો અપની તેગ પર ખું કો વો કાતિલ ધો કે પી જાતા.

ઉગલતા ઝહર યે કયા કયા વો તેરા બખ્તે સૌદાઇ.
અગર કોઇ તેરે રૂખ્સારે કાતિલ ધો કે પી જાતા.

અગર હો સકતા આલમમેં હુસુલ, ઇલ્મ બે મેહનત,
તો ફિર સારી કિતાબેં એક જાહિલ ધો કે પી જાતા.

ઉઠા સકતા જો મજનુ નકશ પાએ નાકએ લયલા,
તો જું તાવીઝ હોલે દિલ વો બેદિલ ધો કે પી જાતા.

હિલાવત યાદ કર તેરી આબે તેગ કી કાતિલ,
બદનકે ઝખ્મ અપને આપ ઘાયલ ધો કે પી જાતા.

"ઝફર" બે શગ્લ હી હો જાતા સબ કુછ મુન્કશફ ઉસપર,
દરે કએ જહાં ગર કોઈ શાગિલ ધો કે પી જાતા.

મુંહ નઝર આવે ન ક્યુંકર આંખમેં ઉસ યારકા.
આંખ અપની બન ગઇ હય આઇના દિદાર કા.

મક્અયે કુર્આં પે ખીંચી હય એક જદ્દોલે સીયાહ,
મગહકે રૂખ પર વો આયા ઝુલ્ફ કે હર તારકા.

ઝખ્મે દીલ કો સાફ કરતા હય ખિયાલે ખિત્તે સબ્ઝ.
ચારા ગર મરહમ ન રખ બે કાયદા ઝુનગાર કા.

ગર મેરે મિઝગાને તર બરસાયેં મોતી એક બાર.
નામ યે ડાલે જહાં મે અબ્રે ગોહર બાર કા

દેખના જહાં કા કહીં વોહ મેહરવશ શાયદ કે હય,
આપકે મુખ્ડે કયામત ગેઝન ઉસ દીવાર કા.

મહવ હૈરત ક્યું ન હો વો અય "ઝફર" આઇના વર.
દેખ ને વાલા જો ઉસ આઇનએ રૂખસારકા.

ગમે દિલ કીસસે કહુ કોઈભી ગમખ્વાર નહિ.
ગયે ફુરકત કે સિવા.

ઔર અગર પુછે કોઇ કાબિલે ઇઝહાર નહિ.
ચુપકા રેહના હી ભલા.

ઝુલ્ફકી પેંચ સે છુટ સકતા નહિ કોઈ દિલ.
ઔર યે પેંચ પે પેંચ,

કોનસા દીલ હય કે જો ઇસ્મે ગિરફતાર નહિં,
હય અજબ દામે બલા.

ગેંકળોં હુંય જિગર ઉફગાર હઝારો દિલ રેશ.
તેરે હાથોં લેકીન.

પાસ તેરે કોઇ ખંજર કોઈ તલ્વાર નહિ,
હાં મગરે નાઝો અદા.

કયા તેરી ચશ્મ સિયાહ મસ્ત કી કયફિયત હય,
કે જહાં હય બાદામસ્ત.

જીસ્કો અબ દેખો વો બે હોશ હય હુશિયાર નહિ,
અય બુતે હોશ રૂબા.

મરમિટે ખાકે દરે યાર પે ઉશ્શાક "ઝફર",
કે જો હોનાહો સો હો,

ઉઠ કે અબ જાએં કહાં તાકતે રફતાર નહિં,
મિસ્લે નકશે કદે પા.

દિલકા કુચ્છ કામ ન તુઝહુસે બુતે પુરફન નિકલા,
દોસ્ત જાનાથા તુઝે જાનકા દુશ્મન નિકલા.

જબ તું આયા કે મેરા દમ બુતે પુરફન નિકલા,
નિકલા અરમાન તો લેકિન પસે મુરદન નિકલા.

રાત છેગા થા ઇસે ઇલ્દ સમજ કર હમને,
હાય શામત કે વો એક ઉફચીએ રહેઝન નિકલા.

નામસે કામ નિકલતા નહીં અય જવહરે અક્લ,
તિલસ્મે આરિઝ કે ન હરગિઝ કભી રવગન નિકલા.

ખુન આશિક કા હય ગુલ્ગુ ન તેરે આરિઝ કા,
કત્લ હોનેસે હમારે તેરા જોબન નિકલા.

ચારાગર ભર ન સકે મેરે જિગરકે નાસુર,
એક ગર બંદ કિયા દુસરા રવઝન નિકલા.

અય "ઝફર" નાલએ દિલ ને મેરે કુચ્છ કી તાસીર,
ઘરસે ઘબરાકે જો વોહ ગયરતે ગુલશન નિકલા.

ઝુલ્ફેંકે ગાયા તલે વો રૂખ અગર છુપ જાએગા,
શામકે પર્દેમેં ફીર રૂએ મહુર છુપ જાએગા.

ખ્વાબે ગફ્લતસે તેરી જીસ વક્ત ખુલ જાએગી આંખ
હય જો કુછ આંખોકે આગે જલ્વગર છુપ જાએગા.

દેખને કો હમ ગએ થે આજ ઉસકી બે ખબર,
કયા ખબરથી યે કે હમકો દેખ કર છુપ જાએગા.

ડાલ મત અશ્કોંકા પરદાં દેખ તું પેશે નઝર,
યાર અયને વસ્લમેં અય ચશ્મ તર છુપ જાએગા.

તાકમેં હય આજ સારે ગમઝહ વ અંદાઝો નાઝ,
ઉન નઝર બાઝોંસે દિલ બચકર કિધર છુપ જાએગા.

અપની હસ્તી પર ન હંસ ઇતના કે હસ્તી હય ફના,
દેખ હસ્તે હસ્તેહી તું અય શરર છુપ જાએગા.

ઔર ચમકેગા ઝિયાદા શોઅલએ સોઝે દરૂં,
ઝેર પિન્હા કયા તેરે દાગે જિગર છુપ જાએગા.

ઝિન્દગી જબ તક હય કોઇ અયબ દેખે યા હુનર,
વરના ઝેરે ખાક મબ અયબો હુનર છુપ જાએગા.

ઇશ્કે માહુવરામેં "ઝફર" ખીચું ગમેં શબકો આહ,
દાનો દિલકા બનકે એક બાદલ કમર છુપ જાએગા.

વોહ બે હિજાબ જો કલ પી કે યહાં શરાબ આયા:
અગરચે મસ્ત થા મુંહ પર મુઝેહ હિજાબ આયા.

કંવર ખ્યાલ મેરે દીલમે હુંદ કા ગુઝરા,
ઉધર વો ખાતા હુવા દીલમેં પેચોતાબ આયા.

ખ્યાલ કીસ્કા સમાયા હુવ દીદહ વ દિલ મેં.
ન દિન કો ચયન મુઝેહ ઔર ન શબકો ખ્વાબ આયા.

તુમ્હારે નક્શે કદે પા કે બોસે લેને કો.
ઝમીં પે સાયા કે માનિન્દ આફતાબ આયા.

વોહ રૂખ મઝા તેરા આઈના રૂબરૂ જબકે.
જબ આયા શર્મસે યહાં હો કે ગર્ક આબ આયા.

જબ આયા તુર્રાએ મુશ્કીં કા તેરે દીલમે ખ્યાલ.
ઝબાં પે મેરે વહીં ઝીક્રે મુશ્ક નાબ આયા.

તેરા સુખન હુવ ''ઝફર વોહ કે સામને તેરે,
હુવે ખમોશ સુખનવર ન કુછ જવાબ આયા.

૧ કીસીકી આંખકા નુર હું નકીસીકે દિલકા કરાર હું,
જો કીસીકે કામ ન આસકે મેં વોહ એક મુશ્તે ગુબારહું.

કોઇ લાકે શમ્અ જલાએ કયું કોઈ ચાર ફુલ ચડહાએ કયું ?
કોઇ બેહરે ફાતેહા આએ કયું કે મંય બેકસીકા મઝાર હું.

મંય નહિં હું નગ્મએ જા ફીઝાં ઇસે સુનકે કોઇ કરેગા કયા,
મંય બડે બિરોગકી હું સદા કિસી દિલ જલેકી પુકાર હું.

મેરા રંગ રૂપ બિગડ ગયા મેરા યાર મુઝસે બિછડ ગયા,
જો ચમન ખિઝાંમે ઉજડ ગયા મંય ઉસીકી ફસલે બહારહું.

ન "ઝફર" કિસીકા હબીબ હું ન "ઝફર" કિસીકા રકીબ હું,
જો બિગડ ગયા વો નસીબ હું જો ઉજડ ગયા વોહ દયાર હું.

બાતો બાતો મેં જો વોહ મુઝમેં બિગડ કર રેહ ગયા.
ગૈરતો અપના કલેજાહી પકડ કર રેહ ગયા.

ઉઠતે ઉઠતે મેરે પહલુ સે કઇ બાગી વો બયઠે,
દમ મેરા ઉખડાહી થા લેકિન ઉખડ કર રેહ ગયા.

શૌક પાબોંમે જ્હા પહોચા ન કદમો તક તેરે,
તેરા બિસ્મલ પાઉં અય કાતિલ રગડ કર રેહ ગયા.

ચશ્મમેં આસુ કહા જો રોકયે અબ ખુબસા.
કોઇ કતરા થા સો વો મિઝગાંમે જડ કર રેહ ગયા.

જખ્મ દિખાયા તુને અપના કદે રઅના બાગમે,
ફિર ખિઝાલતમે ઝમીમે સર રગડ કર રેહ ગયા.

દિલમેં એક સુકફાગા જો આગ કિસીકી યાદમેં,
યેહ હુઇ હાલત કે દમ સીનેમે ઉઠકર રેહ ગયા.

પહેલવાને ઇશ્કકે ક્યા પૂછતે હો મુજહસે હાલ
જો ચઢા હત્તેપે ઉસકે વો બિછડ કર રેહ ગયા.

કારવાં મન્ઝિલ પે પોંહચા ઔર મારે હમ સફર,
મિસ્લે ગિર્દે કારવાં એક મય બિછડ કર રેહ ગયા.

ઔર તમન્નીલે ક્વાફીમે ગઝલ લિખ અય "ઝફર"
હાથમેં અપને કલમકો ક્યું પકડ કર રેહ ગયા.

જબકે વો ખત પડકે ભડકા ઔર ભડક કરે રેહ ગયા,
દિલ ખતા વાગોંકા ભડકા ઔર ભડક કરે રેહ ગયા.

હસ્રત ઉમ્ર મઝબૂહ પર તેરી કે કાતિલ હુએ દમ.
એક તેગે નાઝ ભડકા ઔર ભડક કર રેહ ગયા.

ફીર ગયા કૌન આનકર દર પર તેગે ખાના ખરાબ.
શાખકો જો દરવાઝા ખડકા ઔર ખડક કર રેહ ગયા.

સુનકે નાલો ઔર જોશે ગિરયા મેરા દેખકર,
આસમાં પર અભ્ર કડકા ઔર કડક કરે રેહ ગયા.

હર નફ્સ ઉસ દામને મિઝગાકિ જુમ્બિશ મે "ઝફર"
દિલમેં એક શો'આલા સા ભડકા ઔર ભડક કર રેહ ગયા.

ભેદ દિલકા ગિરયા સે અય ચશ્મ નમ ખુલ જાયગા,
વોહ જો હય પોશીદા અપના હાલે ગમ ખુલ જાયગા.

બોલતે જો હમ નહિ મુંહસે કુચ્છ ઇસ્મે ભેદ હય,
બોલના અચ્છા નહિં સારા ભરમ ખુલ જાયગા.

ઉકદએ દિલ હય હમારા ગુન્ચએ ગુલ તો નહિં,
જો યેહ તુમ્હસે અય નસીમે સુબ્હદમ ખુલ જાયગા,

ગર અસર હય શવકમેં અપને તો બિન ખનકે ખુલે,
અપના મઝમુન અપના કાસિદ યક કલમ ખુલ જાયગા.

કિત્ને હી ખુદ જાએંગે યા બન્દ ઝન્જીરે બલા,
જબકે તેરા તુર્રએ પુર પેચો ખમ ખુલ જાયગા.

ઉસ્કે રૂકને પર ન જા પીતે હય જામે મય "ઝફર",
દેખના બાતોંમેં વોહ કાફિર સનમ ખુલ જાયગા.

જો દિલમેં તેરા શવક અબરૂએ ખમદાર હો પયદા.
અજબ કયા કુફ્ર કાબેસે અગર અય યાર હો પયદા.

મેરી ગર્મીએ સું ઉસકા ખતે રૂખસાર હો પયદા.
તો ઉસ્કી ખાકસે ભી નર્ગિસે બિમાર હો પયદા,

મુહબ્બત મેં મીલા હય રૂત્બએ મન્સુર કુમરી કો,
ન કયું કર સરવે ગુલ્શન મે બ મુશ્કિલ દારહો પયદા.

અગર મોઅજિઝ નુમા આઇનએ રૂખ્સાર હો તેરા,
જુબાંને તુતીયે તસ્વિર સે ગુફ્તાર હોં પયદા.

કદમ રંજા કરે મજનું તેરા ગર દશ્તે વેહશત મેં,
જહાં રખ્ખે કદમ સબ્ઝા નહો વહાં ખાર હો પયદા.

બિસાલે બઈ હાલ આશિકે બેતાબહો તુજહ બિન.
કે સૌ સૌ બાર ન પયદા હો સૌ સૌ બાર હો પયદા.

બલાસે જિસકી મોત આઇ મર્ઝ કુચ્છ ઔર હો ઉસકી,
કીસીકિ પરે ન યારબ ઇશ્કકા આઝાર હો પયદા.

તેરા મુશતાક હય દીલ કયું બજાએ દાગ સીનેમેં,
હમેશા દીદએ હસરત કશે દીદાર હો પયદા.

"ઝફર" કરતે નહિં ઇઝહાર હમ સોઝે મુહબ્બત કો,
વગરના દિલ સે હરદમ આહ આતિશબાર હો પયદા.

નહિં ઇશ્કમેં ઉસ્કા તો રંજ હમેં
કે કરારે શકીબ ઝરા ન રહા.
ગમેં ઇશ્ક તો અપના રફીક રહા
કોઇ ઔર બલામે રહા ન રહા.
દિયા અપની ખુદીકો જો હમને ઉઠા,
વો જો પરદા બીચમેં થા ન રહા.
રહે પરદેમેં અબ ન વો પરદા નશીંઆ
કોઇ દુસરા ઉસકે સિવા ન રહા.
નથી હાલકી જબ હમેં અપની ખબર
રહે દેખતે ઔરોં કે અયબો હુનર.
પડી અપની બુરાઇયોં પર જો નજર
તો નિગાહોં મેં કોઇ બુરા ન રહા
તેરે રૂખકે ખિયાલમેં કોનસે દિન
ઉઠે મુજપે ન ફિત્ને રોઝે જઝા.
તેરે ઝુલ્ફ કે ધ્યાન મેં કોનસી શબ
મેરે સરપે હુજુમે બલા ન રહા.
હમેં સાગરે બાદાહકે દેનેમેં અબ
કરે દેર જો સાકી હાય ગઝબ,
ન યે એહદે નિશાત યે દૌરે તરબ
ન રહેગા જહાંમેં સદા ન રહા.

(૨૦મી ગઝલ ચાલુ)

કઈ રોઝમેં આજ વો મહેરે લકા
હુવા મેરે જો સામને જલ્વા નુમા,
મુઝકે સબ્રો કરાર ઝરા ન રહા
ઉસે પાસે હિજાબો હયા ન રહા.
તેરે ખંજરો તેગકી આબે રેવાં
હુવે જબકે સબિલે સિતમ ઝદગાં
કઇ દિલ્નેહી કાફલે ખુશ્ક જબાં
કોઇ તિશનએ આબે લકા ન રહા.
ઉસે ચાહાથા મયને કે રોક રખું
મેરી જાન ભી જાએ તો જાને ન દું
કઇ લાખ ફરેબ કરોળ ફસું
ન રહા ન રહા ન રહા ન રહા.
લગે યું તો હઝારોં હંય તેરે સિતમ
• કે તડપતે રહે પરે ખાકપે હમ.
દિલે નાઝો કરિશ્મે કે તેગ દો દમ
લગે અયસે કે તસમા લગા ન રહા
"ઝફર" આદમી ઉસ્કો ન જાનિયેગા
વો હો કયસાહી સાહબો ફહમોઝકા
જિસે ઐશમેં યાદે ખુદા ન રહા
જીસે તૈશમેં ખૌફે ખુદા ન ર

તીર તેરા જિસકે સીને સે ગુઝર કર જાએગા
આપ જાઈયેગા ગુઝર પર દિલમે ઘર કર જાએગા.

વોહ મુકામે અયશ હય દુન્યા, કે યહાંસે જીતેજી,
કૌન જાતા હય અગર જાઈયેગા, મરકર. જાએગા.

ચુપકે ચુપકે નાલા કબ સિનેસે જાએગા નિકલ.
જાએગા જિસ વક્ત યેહ સબકો ખબર કર જાએગા.

તેરા કુચા વો ગુલિસ્તાં હય કે જો આએ ગા યહાં.
અશ્કે ખુંસે અપને ગુલ દામન મે ભરકર જાએગા,

ઇમતિહાં કરતી, મુહબ્બત કા, ન પરવાને સે શમઅ.
ગર ખબર હોતી કે જીઅતિ કમ કદર કર જાએગા.

તેરી હસ્તી પેશખીમા હય યેહ તેરા અય હુબાબ,
અબ કોઇ દમમે યહાંસે તું સફર કર જાએગા.

હય ઝિયાદહ દમબદમ બેહદ્રે મુહબ્બતકા ચડહાવ,
પર કયું કર દેખિયે યેહ, દિલ ઉતર કર જાએગા.

જઝબએ દિલ ખીંચ લાએગા ઉસ ખુદ કામ કો.
કામ અપના એકદિન યેહ અય "ઝફર" કર જાએગા.

શોઅલા બુલંદ હોતા હય ઉસ રૂખકે તાબ કા.
રોશન હુવા ફલક પે ચિરાગ આફતાબ કા.

સાકી કો એક નઝર જો દિખાઇ વોહ ચશ્મે મસ્ત.
બદ મસ્ત હોકે ફેંકદી સાગર શરાબકા.

રો રો કે મેરા રાઝે નિહા ફાશ કર દીયા,
ખાના ખરાબ હોજિયો ચશ્મે પુર આબકા.

જો દેખતા હું દીદએ બેદાર હી સે મંય,
કાતિલ ન ખ્વાબકા હું ન તાઅબીરે ખ્વાબ કા.

દરિયા પર અપની મૌજ મેં કિસ મય પરસ્તને,
પી કર શરાબ ઉલ્ટા હય સાગર શરાબ કા,

પી જાને મેરે હાથ સે મય એક બહાના થા.
મન્ઝર થા ઉસીકો ઉઠાના હિજાબ કા.

આ'માલ કા અગર અપને "ઝફર" કીજીયે હિસાબ,
હર રોઝ હો મુઆમેલા રોઝે હિસાબ કા.

યા મુઝેહ અફસરે શાહાના બનાયા હોતા.
યા મેરા તાજ ગદાયાના બનાયા હોતા.

અપના દીવાના બનાયા મુઝેહ હોતા તું ને,
ક્યું ખિરદ મન્દ બનાયા ન બનાયા હોતા.

ખાકસારી કે લિયે ગરચે બનાયાથા મુઝેહ,
કાશ ખાકે દરે જાનાના બનાયા હોતા.

તિશનએ ઇશ્કકા ગર ઝર્ફ દિખાયા મુઝકો,
ઉમ્રકા તંગ ન પયમાનાં બનાયા હોતા.

દિલ સદા ચાક બનાયા તો બલાસે લેકિન,
ઝુલ્ફે મુશ્કિં કા તેરી શાના બનાયા હોતા.

સુફિયોં કી જો ન થા લાયકે સોહબત તો મુઝહે,
કાબિલે જલ્સએ રિન્દાના બનાયા હોતા.

થા જલાના હી અગર દુરિએ સાકીસે મુઝહે,
તો ચિરાગે દરે મયખાનાં બનાયા હોતા.

શોઅલએ હુસ્ને ચમન મેં ન દિખાયા ઉસ્ને,
વર્ના બુલબુલ કો ભી પરવાના બનાયા હોતા.

રોઝ માઅમુરએ દુન્યામેં ખરાબી હય "ઝફર"
અયસી બસ્તી કો તો વીરાના બનાયા હોતા.

ઉસ દિલરૂબા સે કિજિયે ગિલા દિલબરી કા ક્યા,
હો દિલહી બર ખિલાફ્તો શિકવાહ કિસીકા ક્યા.

જબ તક કે તુ નહોગા નમક પાશ હર ખરાશ,
પાએગા કોઈ ખસ્તા મઝા ખસ્તગી કા ક્યા.

અય હફ્તા દોસ્ત કિસકા હુવા તુ હમેશા દોસ્ત,
હો એ'તબાર હમે તેરી દોસ્તી કા ક્યા.

આએ હય લબ પે હર્ફે કઇ જાએ લે કે દમ,
એહવાલ મુજહ સે પૂછે હય બે તાકતી કા ક્યા.

ઇસ સોચ મેં હય આશિકે બે કસ કે દેખિયે,
હો બાદ મર્ગ હાલ મેરી બે કસી કા ક્યા.

કહેતા હય મુજહસે ફીર દીલે બેતાબ ચલ વહીં,
ક્યા જાને મુદદોઆ હય ઇસ મુદદઇ કા ક્યા.

યકબીન નહિ હય દીદએ બીના કોઈ "ઝફ્ર",
વેહદત મેં ઉસ્કે દખલ હય વરન દુઇ કા ક્યા.

દે દિયા દિલ ઔર નહિં યે યાદ હય કીસ્કો દીયા,
દરદ કા જો હૈ મુઝ ઉસ્ને જહાંમે જો દીયા

તેરા ઉસ નાવક મિઝગાન ને જબ લીયા દિલમેં નિશાન,
ઝખ્મે દિલને ચારાહગર ના ચાર હોકર ગે દીયા

ખ્વાહ વો દાગે જુનુ હય ખ્વાહ કોઇ અશ્ક હું,
હમને સર આંખો પે રખ્ખા ઇશ્ક તુને જો દીયા

અરમએ યકદમ પે ગિરિયા મ ઉભરતા હય હુબાબ
હસ્તીયે મોહમને ક્યા ઉસ્ના ગમ દેખા દીયા

દેખના રંગે મુહબ્બત ક્યા દિખાતા હય બહાર,
તખ્તે દામન પર અશ્કે ખું ને લાલા બો દીયા

એગી ગિરયા ને ન ધોયા દિલમા મેરે એક દાગ,
ઔર દિલમેં યાર કે ઉઠ્ઠી મુહબ્બત ધો દીયા

હૈ જિન્દાગી કર ચાહે દિલ આઝાદગી મેરે,
ગય ' ઝફર ' ઉસ જિન્દગીમા ન હમને દીલ અપના દીયા.

લગી હુય સૈર ગુલ્શન મેં દિલ હુય ગુન્ચા દહન કિસકા,
તેરી કુદરત કે માગે કા રવિશ કિસકી ચમન કિસકા.
મેરી વેહુશતસે હુમસર હોસકે દિવાના પન કિસકા.
બરંગે ગુલ હુય સીના ચાક મિસ્લે પેરહન કિસકા.
સરાપા આતિશે ઉલ્ફત સે મિસ્લે શમ્અ જલતા હુય.
નહિં પરવા યે આશિકકો કે જલતા હુય બદન કિસકા.
ખતા હુય ગર ન ઉસકો ના ફ્એ સુશકે ખુતન કહીયે,
ગિરાહ મે તુને દિલ બાંધા હુય ઝુલ્ફે પુર શિકન કિસકા.
તસવ્વુર મે હુમેશા જિસકે અપને દમસે લડતા હું.
ખુદા જાને નઝર મે ખપ રહા હુય બાંકપન કિસકા.
ઝમીરો તા ફલક બરપા જો એક તુફાને આતિશ હુય.
શરર અંગેઝ હુય નાલા બ આઝમે સોખતન કિસકા.
મુસાફર ખાનએ દુનિયા મે જો આયા હુવા રાહી,
યે મન્ઝિલ આમદોશુદ કી હુય ઇસ્મે હુય વતન કિસકા.
અઝીઝો જાન શીરીં દી હુય કીસને ઇશકે શીરીં મે,
ઝમાને તયશા પર મઝકુર હો જુઝ કોહકન કિસકા.
મહેં નવ ગઈ હુય ખુને શફ્ક મે દેખ ખુજલત હુય,
લબે ઝખ્મે જિગર હસતા હુય અબ ઔરે કફન કિસકા.
" ઝફર" ઉસકે લબે રંગીનસે હુમ તો કામ રખતે હુંય,
કહાં કા લાઅલ રૂમાની હુય યાકુતે યમન કિસકા.

ઝખ્મ ચર્રાતા હય હંસ હંસ કર દિલ બેતાબ કા
કિસને હય મરહમ લગાયા ઇસ્પે યે તેઝ આબ કા

ઇશ્ક તેરી સરબસર હય મોજએ દરિયા એ હુસ્ન
કાન મેં બાલા નહિ હલકા યે હય ગિર્દાબ કા.

તુને મેહતાબી પે ચમકાયા જો અપને હુસ્ન કો,
રંગ ફીકા આસમાં પર હો ગયા મેહતાબ કા.

શાખ હય લેકિન નહિં ગુલ ઇસ્મેં બાકી જલ્વાહ ર
ગર ન હોવે હાથ મે સાગર શરાબે નાબ

સાકીને જો સાગર મુઝેહ દિખલા કે પીલાયા,
ખુન લાલા સીફ્તે જામ મે લાલા કે પીલાયા.

કુચ્છ પુછો ન બાત ઉસ બુતે બેરહમકી મુજહસે,
શરબત ભી હમે નઝઅ ન ટક આકે પીલાયા.

મંય સદકે ઉસ અનંદાઝકે કલ બઝમ મેં ઉસને,
જામે મયે ગુલગું મુઝેહ ઠકા કે પીલાયા.

બે તર્સ વહાં તક હય વોહ ખુંખ્વાર કે જિસને,
આબે દમે શમશીર ભી તર્સા કે પીલાયા.

મંય ક્યું ન પિયું ખુને દિલ અપના કે કિસીને,
ફીર સાગરે મય ઔર કો વહાં જાકે પીલાયા.

ઘર ઉસકે ગયા આજ જો મંય ચાહ કા મારા,
પાની ભી ન એક દમ મુઝેહ બીઠલા કે પીલાયા.

દિલ ક્યું ન કબાબ આતિશે હસરતસે "ઝફર" હો,
કલ સાગરે મય ઔર કો બુલાવા કે પીલાયા.

ઝખ્મ વર્નાતા હુવા હુમ હુમ કર દિલે બેતાબ મા
કિસને હય મરહમ લગાયા ઉસ્પે યે તેઝ આબ મા

દ્'ડ તેગી મઝબૂત હય મોજ્એ દરિયા એ ખુન,
કાન મે આવા નહિ હલ્કા યે હય ગિર્દાબ મા

તુને મહતાબી પે ચમકાયા જો અપને હુસ્ન મે
જગ ઝીના આસમા પર હો ગયા મહતાબ મા.

ગાખ હય લેકિન નહિ ગુલ કન્મે માકી જલ્વાદ ગર
ગર ન તેરે હાથ ને મારા શનાબે નાબ મા

તેરે ગેસ્ને તીન મ હય વોહ આબદારી અય 'ઝફર'
ઉમ્રે ૩ રશ હો મહે ન્યા મુહદર ખુશ આપમા.

સાકીને જો સાગર મુઝેહ દિખલા કે પીલાયા,
ખુન લાલા સીફતે જામ મે લાલા કે પીલાયા.

કુરબ પુછો ન બાત ઉસ બુતે બેરહમકી મુજહસે,
શરબત ભી હમે નઝઅ ન ટક આકે પીલાયા

મય સફે ઉસ અનદાઝકે રક્ષ બઝમ મે ઉસને,
જામે મયે ગુલગુ મુઝેહ ઢકા કે પીલાયા.

બે તર્મ વહા તક હય વોહ ખુંખ્વાર કે જિસને,
આબે દમે શમશીર ભી તર્મા કે પીલાયા.

મય કયુ ન પિયુ ખુને દિલ અપના કે કિસીને,
ફીર સાગરે મય ઔર કો વહા જાકે પીલાયા

ઘર ઉમક ગયા આજ જો મય ચાહ કા મારા,
પાની ભી ન એક દમ મુઝેહ બીઠલા કે પીલાયા.

દિલ કયુ ન કબાબ આતિશે હસરતમે "ઝફર" હો,
કલ સાગરે મય ઔર કો બુલાના કે પીલાયા.

હુવા નસીબ મે ગો વસ્લે યાર કા હોના.
વલે મોહાલ હય બોસો કીનાર કા હોના.

કીયા તો અઝ્મે કુંગા રાત હુમનશી લેકિન.
અજબ હય દિલપે મેરે ઇખ્તિયાર કા હોના.

હવાએ ઝુલ્મતે ગેસુ તેરે સરીહુન હય.
યેહ ગુલ હમારે ચિરાગે મઝાર કા હોના.

હમારે મર્ગે તહેય્યુર કી યે નિશાની હય.
બ રંગે આઇના યે ઇન્તેઝાર કા હોના.

ફિરાકિ બેહરે અયાદત બુલાયા આપને હો,
નહિ હય ખાલી અઝ ઇલ્લત બુખારકા હોના.

અગેર વસ્લ ગુલે અંદામ આય " ઝફર " મુશ્કેલ.
ખીઝાં હય આંખો મે મેરી બહાર કા હોના.

મર જાઇયે યા કુચ્છ હો કીસે ધ્યાન કિસીકા.
દુનિયા મે નહિં કોઇ મેરી જાન કિસીકા,

યે સંગ દીલી અપની બુતો છોડ દો લિલ્લાહ,
દિલ તોડતે હો કિસ લીયે હર આન કિસીકા.

હોતી હય બુરી ઇશ્કકી આતિશ મુજેહ ડર હય,
ઘર ફુંકે ન યેહ આતિશે સુઝાન કિસીકા.

હય ઇશ્ક કી મન્ઝિલમે યેહ હાલ અપનાં કે જયસે,
લુટ જાય કહીં રાહ મેં સામાન કિસીકા.

સજેહ હય મુજહસે રોનેસે દિનરાત કે એક દિન,
ઘર દેંગે ડિબો દીદએ ગિરયાન કિસીકા.

મેં ઔર કા કાઇલ નહિં જુઝ હક્કે રૂખે યાર,
હિન્દુ ન કિસીકા ન મુસલમાન કિસીકા.

અબ કાફિયા વ બહર "ઝફર" ફેર ગઝલ લીખ,
બટ જાયે ન ઇસ રિશ્તે સે ફીર ધ્યાન કિસીકા.

તરાશે કોહસે ક્યા કોહકન પત્થર બના દેતા,
અગર હોતા સલીકે કા તો શીરીં ગૌહર બના દેતા.

સદફ કા સા અસર હુય સાફ નકશે પાય જાના મેં,
કે હુય અશકે ચકીદાહકો મેરે ગૌહર બના દેતા,

અગર મેં જાનતા બનકર ઝમીંસે લાલા નીકલે ગા.
તો અપના કાસએ સરકો તેરા સાગર બના દેતા,

અગર તસ્વિર માની ખીંચતા ઉસ મેરે કાતિલ કી,
તો ઉસ તસ્વિર કોભી હાથમેં ખંજર બના દેતા.

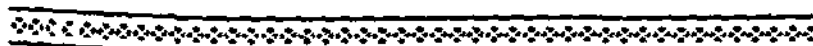
ન પુછો દિલમે મેરે કુચ્છ ખલીશ ઉસ નોકે મીઝગાકા.
કે હરમુ કા બદન પર હુય મેરે નશતર બના દેતા.

તસવ્વર દીદએ તર મેં મેરે ઉસ રૂએ તાબાંકા,
ગોહર કો અશ્ક કે હુય દાનએ અખતર બના દેતા.

અઝીઝો આશકી મેં પાસ ક્યા હુય દીનો ઇમાં કા,
કે યેહ તો કામ હુય મોમિન કો ભી કાફિર બના દેતા.

વહ ગર યે ખુની હુમારા દાગે સીને, કો,
ડીબો કર ખુનમેં હુય લાલાએ અહમર બના દેતા.

"ઝફર" અકસે લબે શીરીં મેરી ઉસ હૂરે તલઅતકા,
સદાહી ચશ્મએ આઇનેકો કવસર બના દેતા.

ખુદા જાને કહાં બૈઠા હય વોહ ઔર હય કીધર ફિરતા,
મગર ચશ્મે તસવ્વરસેહી સબ પેશેનઝર ફિરતા.

તમાશા દેખતા ક્યા અશ્ક મિઝગાં પર
યે લડકા શોઅબદા બાઝીસેહી એક તાર પર ફિરતા.

લીખા કિસ્મતકા અપને આ ગયા દમ અપની આંખોમેં,
નહિં લેકર જો અબ નામા અબતક નામાબર ફિરતા.

જો સરગરદાની અપને ઉન્સે કેહતાહું તો કહેતે હય,
ખુદા કે વાસ્તે ચુપકે રહો હય મેરા સર ફિરતા.

મુહબ્બત જીતેજી કી હય વગર ન બાદ મરને કે,
નહિં કોઈ કિસીકી કબ્ર પર આનકર ફિરતા.

કોઇ આસમાંસે ક્યું કર ઝમીં પર બચકે પાએ,
રહી જાય દરપએ ગરદિશ ફેલક આઠોં પહર ફિરતા.

જુનુને સલતનત દી કિશ્વરે સહરા કે મઝનુ કો,
બગોલે કા હય છતર ઉસ્કે જો સર પર અય "ઝફર" ફિરતા

હમારે આંસુઓ કા અબ હય જોશમેં દર્યા.
ન દેખા હમને પુર જોશ અયસા અપને હોશમેં દર્યા.
સિતમ હય મેં હું અમને વસ્લ મે ના કામ જું સાહિલ.
ક લબ હૂંય ખુશ્ક મેરે ઔર હૂંય આગોશ મે દર્યા.
રવા અશ્કોં કો મેરે દેખકર વોહ મસ્ત નાખુશ હય.
ભલા લગતા હય વરના દિલ્એ મય નોશ મેં દર્યા.
તપે દરઝાહ ન ઉતરી તેરે બિમારે મુહબ્બત કી.
પસીનેમે અગર ચેહ જાયે બાલા પોશ મે દર્યા.
હુબાબ ઉસ્કો મેરે ગરદાબ મત સમઝો કે પેહુની હય,
મેરે ગિર્યા સે કાકુલ હોકે કોડી ગોશ મે દર્યા.
હુબાબ ઇતના ઉભર જાતા હય ક્યું એકદમ કે હસ્તી પર,
ઇલાહી ફુંક દેતા ક્યા હય ઉસ્કે ગોશ મે દર્યા.
છુપે યે કુશ્તે ખુ ક્યુ કર કે હય ખુને શહિદામે.
રવા નિશરાત કોઈ કાતિલ રૂપોશ મેં દર્યા.
લબે સાઅલેનગે તેરે કામ ક્યા થા તિશના કામો કો,
મગર દેખા કહી કમ આતિને ખામોશ મે દર્યા.
ગળુદે ખુમ મે ક્યા ગૈરાબ હોં વોહ તિશનલબ બાકી,
ઇન્હેં યેહ હવસલા. પી જાએં નોશા નોશ મે દર્યા
અગર બોલું "ઝફર" બેહ જાએ ગારે દૌલત દુશમનકો,
મુખન કાબિલ હય મેરે લબે ખામોશમે દર્યા.

ખુને દિલસે અશ્કે સુર્ખ અય દીદએ ગિર્યાં બના,
ક્યા તમાશાં હય કે અદના દાનએ મરજાં બના,

આન્ખે અશ્ક સુરમા આલુદહ ન ક્યું અપની નમુદ,
તીર મિઝગાં પર તેરે યેહ મસરે પયકાં બના.

ક્યા તરક્કી દમ બદમ કી દેખો મેરે અશ્ક ને,
કતરાહ સે દર્યા બના દર્યાસે યે તુફાં બના.

રશ્કમે રખતા હય કબ તવકે ગુલુએ ફાખતા.
સર્વે ગુલશન ક્યા હુવા ગર સુરતે સોહાં બનાં

સીના મેરા અર્મ ગાહે રોઝે મેહશર હો ગયા,
આફતાબે હશ્ર જબ દાગે દીલ સોઝાં બનાં.

દેહરને દેગા ઝમીં પર ખાક હમકો ચૈન સે,
જબકે યેહ ગરદુનોગિરદાં આપ સરગિરદાં બના.

ચશ્મે આહુ ક્યું ન ઉસકો હલકએ ઝંજીર હો,
દશ્ત ઉન આંખો કે વેહશી કે લીયે ઝીંદાં બનાં.

ઉસકો ઇન્સાં મત સમજાહ હો સરકશી જિસમે "ઝફર"
ખાક સારી કે લીયે હય ખાકસે ઇનસાં બના

કિસીકિ હમને યહાં અપના ન પાયા,
જિસે પાયા ઉસે બેગાના પાયા.

કહાં ઢુંડા ઉસે કિસ જા ન પાયા.
કોઇ પર ઢુંડને વાલા ન પાયા.

ઉડા કર આશિયાં સુર સુર ને મેરે,
કીયા સાફ ઇસ કદર તિનકા ન પાયા.

ઉસે પાના નહિ આસાન કે હમને,
ન જબતક આપ કો ખોયા ન પાયા.

દવાઈ દર્દ દિલ મંય કિસસે પુછુ,
તબીબે ઇશ્ક કો ઢુંડા ન પાયા.

ગીરેબાં ક્યા કે ચાકે સિનેપર ભી,
જુનુ કે હાથ મે ટાંકા ન પાયા.

સબા ને જીસ દમ સીખા હય કિસસે,
ચમન મે હિલતે એક પત્તા ન પાયા.

"ઝફર" દિલ જાને યા હમ કોન જાને,
કે પાયા ઉસમે ક્યા ઓર ક્યા ન પાયા.

કભી જો ખ્વાબ મે વો શોખ પર એતાબ આયા,
તો ફીર ન ખીંફસે આંખોમે મેરે ખ્વાબ આયા.

જો તુજહકો દેખ કે અય રશ્ક આફતાબ આયા.
મિસાલે આઇના પા દીદએ પુર આબ આયા.

બજાએ અશક, દમ આંખો મેં આ ગયા મેરા,
વોહ મેરે પૂછને આંસુ ભલા શિતાબ આયા.

કફસમે મુજહસે નશૈન આયા પર ફુગાંસે મેરે.
તમામ રાત ન સૈયાદ કો ભી ખ્વાબ આયા.

હઝાર નખ્લે ખીઝાં દીદહ પર બહાર આઈ,
ન અપના શોબ સે ફિર આલમે શબાબ આયા.

મે વોહ હું ગમ ઝદા ઈશ્ક ખાક પર જીસ્કે.
જબ આયા દુરસે રોતા હુવા સહાબ આયા.

કહે હય દેખકે પરવાના શમ્અ કો શોઅલા,
કયામત આઇ કે નેઝે પર આફતાબ આયા.

ઝુકી હુઇ હય ગુલિસ્તાં મે આંખ નર્ગિસ કી,
"ઝફર" વોહ કોન હય જીસ્સે ઉસે હિજાબ આયા.

હય સિયાહ બખ્તિ કે દિલ ઝુલ્ફે હોતા મે ફંસ ગયા,
અબ રહાઇ હો ચુકી કાલી બલામેં ફંસ ગયા.

મોજ નકશે બુરિયા ભી કમ નહિ ઝંઝીર સે,
ઝાહેદે ગોશાનશીં કયદે રિયામેં ફંસ ગયા.

અય નિશાત અફ્ઝાએ ગુલ્શન દેખકર ગુંચા તુઝેહ,
ઈસિકદર ફુલા કે તંગી સે કબા મેં ફંસ ગયા.

ફીર ન આયા ફીર કે અકસીરે ફનાસે જો ગયા,
જાકે કયા જાને કહાં મુલ્કે બકામે ફંસ ગયા.

કુચ્છ તો જાના ઉસ્ને અપને ગમકે પાબંદો કા હાલ.
એક ઝરા ઢીલા જો કલ અંગુશત પા મેં ફંસ ગયા.

નેઅમતે દુન્યા હય દુન્યા મે અજબ દામે ફરેબ,
આયા જો મેહમાન ઇસ મેહમાં સરામેં ફંસ ગયા.

જાના કાબિલ ઇસ કફસ કે તાએરે ગુલઝારે કુદસ.
પર ખુદા જાને કે આકર કીસ બલા મેં ફંસ ગયા.

નાઝો ગમઝેકે અગર કૈદેસે દીલ છુટલી ગયા,
તો વહીં ફીર દામે અંદાઝો અદામેં ફંસ ગયા.

બિસ્લ કુમરી ઉસ્સે પૂછો ગરમીએ બાઝારે ઇશ્ક.
અય "ઝફર" ઉસ્કા ગલા તોકે વફામેં ફંસ ગયા.

વોહ બીગડી અયસી કે ફીર કુચ્છ મોઆમેલા ન બના.
રહી ન જાએ ગુમન નવકએ ગીલા ન બના.

ચલા ન કાફલા અશક તાકે લખ્તે જિગર,
મગે મઝાહ મેગે મરતાર કાફલા ન બના.

કહીં હય તેગે મુનેતાને જુદફ કાફિર કયગ.
કે લે બનેગા કોઈ અપના મિરામિલા ન બના.

બદાએ ગરચે વોહ ઝાહિર મોઆમલામે રેહે.
મગર દિલોમે ખુદા થા મોફાસિલા ન બના.

બનાએ શીશે હઝારો હય શીશા સાઝોને.
પર એક ભી મેરે દિલ કાસા આઈના ન બના.

દો મન્ઝિલ ફિલ વ દીદાહ હય તેગે રેહને કો,
મકાન અપને લીયે તો દો મનઝલા ન બના.

ડગ ન મોતમે મરદાને ઇશ્ક કો ના એહ,
ખુદા કે વાસ્તે શેરો કો બુઝદિલા ન બના.

જોદિલ લીયા હય તો અહદો વફા પે કાયમ રેહ.
" ઝફર " મે આપકો તો બદ મોઆમલા ન બના.

કોઇ ઝખ્મી જો ઉસ્કે તીરે મિઝગાંકા હુવા હોગા,
જીયા હોગા ન વોહ ન ઝખ્મે દિલ અચ્છા હુવા હોગા.

તેરા જો અય સીતમગર આશિકે શયદા હુવા હોગા.
ઉસીસે કોઇ પૂછે હાલ ઉસકા કયા હુવા હોગા.

ચલે હય હઝરતે નાસેહ તેરે આશિક કો સમઝાને,
ખુદા જાને વોહ અપને દિલ મે કયા સમઝા હુવા હોગા.

નશેમે હૈ ગયા બેહકા હુવા જો ગાલીયાં મુજહકો,
કિસીકા આજ મસ્તે નાઝ બેહકાયા હુવા હોગા.

તેરી ઝુલ્ફોં કો છેળા હોગા જીસ શામતકે મારને,
યકીં હય અય બુતે કાફિર ઉસે સૌદા હુવા હોગા.

ગયા હોગા જો મુઝે ફુરસતગા ને નાઝ વો કાતિલ,
તો કયા હંગામએ મેહશર વહાં બરપા હુવા હોગા.

ભર આયા હોગા જીસકા દિલ તેરે જોરો મુહબ્બત મેં,
મુકરર ઉસ્કી ચશ્મો સે રવાં દર્યા હુવા હોગા.

"ઝફર" સબ જાગતે થે શબકો ઘરમે કયા બાઅસ,
તેરે આનેકા ચોરીસે મગર ઉસ્કે ખટકા હુવા હોગા.

બેહર કો ઝમીન કબ આય હુમદમ સિમટ કર આ ગયા.
ઝર્ફ દિલમેં પર મોહિતે ગમ સિમટ કર આ ગયા.

તંગ થા વુસઅતસે જીસસે અરસએ અરઝો સમા,
જીમે કયું કર અય દિલે આદમ સિમટ કર આ ગયા.

શૌકે નઝઝારા હમે કેહતે હુય તેરે આતે હી,
ગરદમ મે સીન સે મેરા દમ સિમટ કર આ ગયા.

કિશ્તીએ દિલ ગર્ક દર્યાએ વહેદત જો હુઇ,
એક ભંવર મેં સારા આળે યમ સિમટ કર આ ગયા.

ઝુલ્ફ કે હલકે મેં રૂખ હય યા બગલમે રાત કે,
સારા નુરે નૈય્યરે આઝમ સિમટ કર આ ગયા.

થા દિલે સદ ચાક મેં શાના કે જુ હર ચાકે તંગ.
કયું કે તારે ગેસુએ પુર ખમ સિમટ કર આ ગયા.

કાન મેં ઉસકે ગોહર યા ચશ્મએ ખુબીકા આબ,
હય બરંગે કતરએ શબનમ સિમટ કર આ ગયા.

અય "ઝફર" દાદે કિનાઅત કા હય સહેન ઇતના વસી,
જિસકે એક કોને સે મુલ્કે જમ સિમટ કર આ ગયા.

જબ તેરે બીમાર કી ગરદન મા મનકા ઢલ ગયા
ચશ્મ દમોકી આખ મે નક્શા કફન કા ઢલ ગયા.

જાન ગીગી દેતે હુય લાખો મિગાલે મોહન
ગર ચે જેમન મે ખુતે ગીગી દહન કા ઢલ ગયા

શામ ભી પડી તો ફીર સ્યુમ કોગી ગમ કી ગાત,
દિન તો પેહ હુ તહુમિ જો મોહનમા ઢલ ગયા

શમ્અ કા ક્યા સુદ હુય જો ઉમ લમે હુમસર હૈમદ,
માદ માચે મે બદન ઉમ મીમ તનમા ઢલ ગયા.

જાએ તેહમીન હુય મરાપા દમ ગઝલ મે અય "ઝફર"
ગાહ વા ક્યા ખુબ મઝમુન હુય સુખન મા ઢલ ગયા

બહાદુરશાહ ઝફર

✓

નહિં દેખ બેહતર સતાના કિસીકા
કુઝાહના કિસીકા કુઝાહાના કિસીકા.

અઝીઝો મેરે આગે હુઝ ઝિકે દિલબર,
ન લાના કિસીકા ન લાના કિસીકા.

મુઝેહ યાદ આતા હય હંસ હંસ કે યારો,
રૂલાના કિસીકા રૂલાના કિસીકા.

કભી તો સુના કર ઝરા ગોશે દિલસે,
ફસના કિસીકા ફસાના કિસીકા.

મુઝેહ યાદ કર કરકે આંસુ બહાના,
બહાના કિસીકા બહાનો કિસીકા.

ન હોવેગા દિલ તીરે મિઝગાં બીન ઉસ્કે,
નિશાના કિસીકા નિશાના કિસાકા.

ત માના કરો મેરી જાનિબસે અબ તુમ,
લગાના કિસીકા લગાના કિસીકા.

ક્વાફી બદલ કર, "ઝફર" પઢ ગઝલ તુ,
રહે તા ન આગે ઠીકાના કિસીકા.

ખાલે ઝેબા હય તેરી ચાહે ઝનખ દાં મે કયા,
નીલોફર હય પેહ ખુલા ચશ્મએ હયવાં મેં કયા.

તોડ ઝનજીર કો દિવાના ન ભાગા હો કહી,
દેખો ગુલ હુય પડા ખાનએ ઝિન્દા મેં કયા.

ઝીનત ઝાહેરી હય જીનકો વો હુંય ખાલી હાથ.
કોઈ બતલા દે કે હય પંજએ મરજાં મેં કયા.

દુર હો જાતી હસદસે હય મોહબ્બત દેખો,
હાલ યુસુફ કા હુવા સોહબતે ઇખ્વાં મેં કયા.

ઉસકો મન્ઝુર હય ફીર આન દીખાની અપની,
દેખીયે હાલ મેરા હોતા હય એક આન મેં કયા.

કયા અજબ જંબીશે મિઝગાંસે તેરી મર જાઉં,
મરતા હય લિનકે કા મારા કે હય ઇન્સાં મેં કયા.

ઉસકે રૂખસાર પે રેહતા હય ખતે સબ્ઝ "ઝફર"
પરે તાઉસ રખા દેખો હય કુર્આન મેં કયા.

કાતિલ અબ કુછ હય હમ આશિકે બે જાન મેં કયા,
જબ ગઈ જાન તો બાકી રહા ઇમ્યાન મેં કયા.
ફર્ક અબ તઝમીન હય ઔર યુસુફે કિન્આન મે કયા.
કહીયે જુઝ મહલે અદા ઓર તેરી શાનમે કયા.
રશ્ક ચાક હય હર જા યો જીબુ ને તેરી,
હાથ મારે હય નહી હસ્ત કે દામન મે કયા.
ભવકી જબીશ મે તુમ્હારી નહી ભોચાલ ન આય,
નીકલો મયદાન મે તુમ બયઠે હો દાલાન મે કયા.
હો ગઇ રસ્મ મે કે મસજીદ મશાએક યેહ ખાક,
નહિ મા અલુમ કે વોહ ચીઝ હય ઇમ્યાન મે કયા
નાલા બુલબુલ કા જો સુનતા નહી વોહ ગુલ્શન મે,
પાન શબનમ ને ભરા ગુલકે નહી કાનમે કયા.
જો કે રગીન હય ઝાહીર મે વોહ હય ખાલી હાથ,
કોઇ બતલા દે કે હય પંજએ મરજાન મે કયા.
હુન લબે ઝખ્મસે કુશ્તે જો દોઆ દેતે હય,
કાતિલ આયા હય કહી મલ કે મયદાન મે કયા.
મય કી ભનકી નઝર આઇ તો લગે પુછને મસ્ત,
આફતાબ આયા હય સાકી કહી મીઝાન મે કયા.
જટનાહગર નુર ઉસી કા નઝર આતા હય "ઝફર"
ચર્ખ વ અરકાન મે કયા, ઈન્મ નબી નાન મે કયા.

મેરા ખેલ અભલા અભાલા બિગાડા
કિસીકા થા ક્યા મેને ડાલા બિગાડા.

મેરે કામએ મરમેં કયુ ભગ્દીયા ખુ.
યેહ તુમને અમ્રુતા પિયાલા બિગાડા.

ગએ થે કહા ધુમ્બે કિસ જા લગે હય,
નયા કલકા ઓઢા દોશાલા બિગાડા.

મેરે માથ ખાતે હય કર યાદ કિસીકા,
બનાતે બનાતે નિવાલા બિગાડા.

ખીચા વોહ ન માને મે બાલે કા નકશા.
બના કર કઈબાગ્હા લા બિગાડા.

ફલક ને તેરે સર મ અમ્મામા મજનુ,
જુનુ કો લગાકર ઉછાલા બિગાડા.

બના નામ અપના "ઝફર" કુમ કિસીમે,
મ્હા હમને ઝુમકો બના લા બિગાડા.

ગોઅસએ દુશ્મન તો ઓરો કો દીખા કે મારા,
તુને ઝાલિમ હમે બે આગ જલાકે મારા.
ગોતે થે ચેન મે હમ ખ્વાબે અદમ મે લેકિન.
ગોર હસ્તીને હમે આહ જગા કે મારા.
કયુ કે ઇન્કાર પે બોસે કે નીકલ જાએ ન દમ.
તુને તો નાઝ સે ગરદન કો હીલા કે મારા.
ચેન મે ઘન્મ પરે કરતે થે બાતે દીવમે
વેહશતે દશ્કને દે હમકો ઉઠા કે માના.
નાલા ભી મરને ન પાયે કે નિકલતી હસરત
હમકો અય ઇશ્ક ગલા તુને દબા ક મારા
યાર મે મરતે થે હમ દર્પે જહા કે આપકી,
ઓર દ્રાઝેઅ ને વોહ તસ્વિર દિખા કે મારા.
આખો આખો મે હમે ઉમ બુતે બે દીદને આહ
તેગ મે નાઝ કે ખન્જર મે અદા કે મારા.
તર્ઝે નઝઝારા મેરી ઉન્સે હય કુચ્છ મત પુછો,
મર્ગે દિલ પર મેરે એક દામ ફીરા કે મારા.
નઝે બુ કયુ ન મેરી ખાકસે હો રોનયદાહ,
મુજહ કો ઉસ શોખ ને હય નાઝ દિખા કે મારા.
દાર દીજિયે "ઝફર" ઉસ ગમઝએ પીન્હાની કી,
જિસ કો મારા ઉસે માફિર ને જિતા કે મારા.

ભચે બના કે જો અપની વોહ મેહ જમાલ આયા.
નઝર ન રશ્ક સે ફીર ચર્ખ પર હિલાલ આયા.

કુચ્છ અયસા સાગરે સેહબા કા શબ ખિયાલ આયા,
કે પ્યાર કા સા માહ પર મુજહે કમાલ આયા.

બગલ સે લે કે વો દિલ યું બજાય હય બગલેં,
કે જયમે હાથ કીસી મુફ્ત બરકે માલ આયા.

નમુદે રંગ હય નઝાકત સે યું ગુલો મેં તેરે,
કે જૂં સુરાહી બિલ્લોર મેં હો બાલ આયા.

ખુલા યે હમપે તો અય બેહરે હુસ્ન દેખકે ઝુલ્ફ,
કે માહી ગીર હય કાંધે પે લેકે જાલ આયા.

તુમહારી ખાલ કી કીશતી કી જો હુઇ બરસી.
શરીક કાતેહા હોને કો ખાલ ખાલ આયા.

દિખા ન જઝબએ ઇશક અપના દેખ અય બુલબુલ.
યેહ બૈઠે બૈઠે તેરે જી મેં કયા ખ્યાલ આયા.

જો કુચ્છ ન કેહના થા વો કેહદીયા "ઝફર" ઉસ સે.
ભરાસ દીલ કી વહાં મારી મેં નીકાલ આયા.

બહાદુરશાહ ઝફર

ઉલ્ફતકા મીલા હમકો મઝા યાર કિસીકા,
બેજા કભી હોતા નહિં ઇકરાર કિસીકા.

ગર હમ હુંય ગુનેહગાર તો કર ખાકકા પયવંદ,
પરદા ન ઉઠા ચર્ખે સીતમગાર કિસીકા.

જું આઈના અબ હયરતે દિદારસે તેરે,
રેહતા હય ખુલા દીદએ બેદાર કિસીકા.

રોનેકા રહેગા યેહી આલમ તો ફીર એકદીન,
ઘર દેગા ડિબો દિદએ ખુંબાર કિસીકા.

શાને સે બલ કયું કે કરે અબ વોહ સરાસર.
દિલ ઝુલ્ફે બુતાં મેં હય ગિરફતાર કિસીકા.

મુસ્તગની કવનયન હય રખ અપને “ “ઝફર ” કો,
મોહતાજ ન કર હૈદરે કર્રાર કિસીકા.

યું તો જાના તુમ્હે મંઝૂર જહાં હો જાના.
પર જો આના હો ઈધરસે તો યહાં હો જાના.

આંસુઓકા મેરી આંખોંકે રવાં હો જાના.
ઔર મેરા નિહાં સબપે અયાં હો જાના.

દોસ્તીકે હંય સબ અંદાઝ તુમ્હારે માઅલુમ
પર કહીં તુમ ન મેરે દુશ્મને જાં હો જાના.

યું તો પરવાનાભી જલ જાએ હય પર મુશ્કિલ હય
ઇશ્કમેં મેરી તરહ સોખ્તા જાં હો જાના.

હમકો દિખલાઈ હય હર સુરત જમાલે જાનાં.
દિલકા સાફ અપની "ઝફર" આઈનાસા હો જાના.

કરૂં ક્યા યાદ ઝુલ્ફે દિલરૂબા જા ની નહિ જાતી,
નહિં જાતી મેરે દિલકી પરેશાની નહિં જાતી.

મુબસ્સીર અબરૂએ પુર ખમકે હુમહય યે કીસીસે ભી,
બતાઈ તેરી શમશીરે સફા હાની નહિં જાતી.

હકીકત કો હમારે ઘરકકી પોંહુચેગા ક્યા નાસેહ,
કે વહાં તક ઉસ્કી હરગીઝ અકલે દિવાની નહિં જાતી.

ભલા કરયો ભલા હોગા સદા સુન બાનવાઓંકી,
નહિં કુચ્છ બાત યે અયસી કે જો માની નહિં જાતી.

હુઇ બરબાદ અપની ખાક મયદાને મુહબ્બત મેં
સમંદે નાઝ કે પર ઉસ્કી જોલાની નહિં જાતી.

ગુઝર જાએ ન કયુકર જાનસે કાસિદ કે જાનાં તક,
ખબર જાતી હય મુશ્કિલસે બઆસાની નહિ જાતી.

યે નકશા હો ગયા હય મેરા સૌદાએ મુહબ્બત મેં
મેરી સુરત મેરે યારોંસે પેહચાની નહિં જાતી.

નહિં પોંહચાતે હમ તા ગોશે નાઝુક ખુશ દમાગોં કી,
કે જબતક બાત કોઇ ખુબસી છાની નહિં જાતી.

તબીયત હય જવાં પીરીમેં ભી વોહ અય "ઝફર" તેરી,
સુખન ફહમી સુખન સીજની સુખનદાની નહિં જાતી.

રોના મેરા પૂછતે કયા હો ચશ્મસે આંસુ બેહને દો.
મુજહકો તસવ્વુર ઔર બંધા હય એક ઝરા ચુપ રેહને દો.

ચાહો પેહનો ઝેવર દુન્યા ચાહો પેહનો ઝેવરે દીન.
કરલો પસંદ એક ઇસ્મેસે યે દેખો બને હંય ગેહને દો

મંય તો બીકે હી જાઉંગા જો ઝરમેં અપને બીકતા હું,
ઇસ્પે મુજહે સૌદાઈ વેહશી કોઈ કહે તો કહેને દો.

હોએગા ઔર હી હુસ્ન દોબાલા તેરા સારે હસીનાં મે,
કાનો મેં અય કાને મલાહત તુને બાલે પેહને દો,

તેગ જફાસે વાર કરે તો હાથ ન રોકો કાતિલ કો.
ઉસકો સીને લગા ને દો ઔર મુજહકો જફાયેં સેહને દો.

કાતિલે નાહક તેગમે અપના પંજામે નાહક રંજ નકર.
કર દીએ મેરે જીગર કે ટુકડે તેરે એક નિગાહને દો.

દીલને જો માંગા રાત "ઝફર" એક બોસા ખાલે આરિઝ કા,
હોંકો બરહમ મારે કોડ દો હંય ઝુલ્ફે સિયાહને દો.

જે દેખા ઐન જોશે ગમમે મેરે અશ્ક પીને કો,
તો પીરા ખુબ હસ્તે મૌજસે દર્યાને સીને કો.

ગુલે ખુરશીદ પર એક ઓસ સી પડજાય ગુલશનમે,
તેરે રૂખસાર પર ગર એક નઝર દેખે પસીને કો,

ફકત નામો નીશા કી આરઝુ કાવિશ મેં લાઇ હય.
વગરના સીના કાવી સે ગરજ કયા થી નગીને કો.

લબે શીરીંસે હય તેરે હલાવત ઝિંદગાનીકી.
કલામે તલ્ખ લેકીન તલ્ખ કર દેતા હય જીનેકો.

લગાતા હું જો દીલ ઉસ સંગ દિલસે દિલ યે કેહતા હય,
કે પત્થરસે ભિડાતા કયું હય ઝાલિમ આપગીને કો,

ન દે મેહફિલ મે મુજહકો જાએ પર યેભી ગનીમતહય,
કે અપને દિલમે તો ઉસને જગેહ દી મેરે કીન કો,

" ઝફર " બાખ્તે રસા અપના કરે ગર રેહબરી મેરી,
તો યહાં સે જાઉં મકકે કો વ મકકેસે મદીને કો.

શએર

ટુકડે નહિ જિગર કે હુંય અશ્કો કે તાર મેં
યે લાલ મોતિયો કે પીરોયે હુંય હાર મેં

—: મત્લા સાની :—

કતરે નહિં પસીને કે હુંય ઝુલ્ફે યાર મેં
દુરરાની આગએ હુંય ચેહ મુલ્કે તતાર મેં.
સુરમા નહિં લગાહુવા મિઝગાંને યાર પર.
હય ઝંગસા લગાહુવા ખંજર કી ધાર મેં,
સાકી શિતાબ દે મુજહે તું ભર કે જામે મય,
બૈઠા હું બે હવાસ નશેકે ઉતાર મેં.
હમહુસ્ને ગંદુમી પે તેરે હોકે શેફ્તા.
કયા કયા ઝલીલો ખ્વાર હુંય કુએ જ્વાર મેં
બાદ અઝ ફના ભી કમ ન હુઇ સોઝીશે જિગર.
ગર્મી હય અબતલક મેરી ખાકે મઝાર મેં
મિસ્લે ગુબાર ઉડ કે જો તેરી ગલીસે જાએ,
તાકત કહાં હય ઇતની તેરે ખાક સાર મેં
ઐસ રશ્કે ગુલકો અપનો દીયા હમને દીલ "ઝફર"
કેહદેંગે હમ ઝબાન સે સૌ મેં હઝાર મેં

બહાદુરશાહ ઝફર

કયા દિલકો તાબ હો બુતે સરકશકે રૂબરૂ
સિમાબ કોઇ ઠેહરે હય આતિશકે રૂબરૂ.

કયા કયા જલે હુંય રશ્કસે શમ્અકો કે બે ફરોગ.
મહેફિલમેં શમ્અ આરિઝે મહવશકે રૂબરૂ.

રૂત્બા ખુતુત મેહરકો કયા આસમાન પર,
અ તર્કશો કમાન તેરી તરકશકે રૂબરૂ.

ઝાહિદ બજુઝ દોઆએ કદહ કુચ્છ ચલે ન ઝિક્ર.
મહેફિલમેં દેખ રિન્દ કદહ કશકે રૂબરૂ.

દિલ હય વો દાગ દાગ કે ગુલ્મા ન બાગ હોં,
બેરંગ ઇસ મકાન મુનક્કશ કે રૂબરૂ.

મુલ્લાંકો જબ મઝાકે સુખનભી નહો "ઝફર"
કયા પઢયે શેઅર ઉસ બરે આખફશકે રૂબરૂ.

વો હય યું ખાકસે હયરત તેરી, દિલગીર કી આંખ.
ઉસ નઝાકતસે કે ઝપકતી નહિં તસ્વિર કી આંખ.

હય મગર મહવ તમાશા તેરે દિવાને કે,
બંદ હોતી જો નહિં હલકએ ઝંઝીર કી આંખ.

દેખ હય ખાલે રૂખે યાર કો યું તાએરે દિલ,
દાને પર જૈસે પડે મુર્ગ હવા ગીર કી આંખ.

શૌક નઝઝારા મેં ઉસ માહે લકા કી હર શબ,
જો સિતારા હય વોહી ઇસ ફલકે પીર કી આંખ.

દમ બદમ દેખે હય હસરતસે તેરે બિસ્મિલ કો,
હલકએ જોહર કા નહિં હય તેરી શમશીર કી આંખ.

દેખતા ક્યા હય લગા તીર કે અય સવદે અફગન,
તેરી આંખો કો લગી હય તેરે નખચીર કી આંખ.

જિસકા હય સુરમા "ઝફર" ખાકે દરે ફખરૂદીન,
ચશ્મે બદ દૂર વોહ હય ઔરભી તાસીર કી આંખ.

શાહજાદા જવાંબખ્તની શાદી પ્રસંગે ઉસ્તાદ ઝૌક અને મિરઝા ગાલિબના સેહરાના અશઆરોની સામસામી રજુઆત

ગાલિબ મર્હુમની લાગવગ દરબાર ગાદી સુધી પોહચી ગઇ હતી. નવાબ ઝીનત મહલ બેગમના આદેશથી, શાહજાદા જવાંબખ્તની શાદી પ્રસંગે, સેહરા (કાવ્ય) ની રચના થઈ અને તેને શાદી મુબારક ના શાનદાર જલસામા ગાલિબે સંભળાવ્યો અને સાથે સાથે તેને સુંદર અક્ષરદાર કાગળ ઉપર કાતિબ પાસે લખાવી સોનાની નારડીમા મુકી ઝિલ્લે સુબ્હાની ની સેવામા રજુ કર્યો

—: સેહરા ;—

ખુશ હુવા બખ્ત કે આજ તેરે સર સેહરા,
બાંધ શેહઝાદા જવાંબખ્ત કે સર પર સેહરા.
ક્યા હી ઇસ ચાંદસે મુખડે પે ભલા લગતા હૈ.
હય તેરે હુસ્ને દિલ અફરોઝ કા ઝેવર સેહરા.
નાવ ભર કરહી પીરોએ ગએ હોંગે મોતી.
વર્ના ક્યું લાએ હય કિશ્તિ મે લગા કર સેહરા.
સાત દર્યા કે ફરાહમ કીયે હોંગે મોતી,
તબ બના હોગા ઇસ અંદાઝ કા ગઝભર સેહરા.
રૂખ પે દુલ્હા કે જો ગર્મી સે પસીના ટપકા,
હય રગે અબ્ર ગોહર બાર બરાબર સેહરા.
હમ સુખન ફેહમ હય 'ગાલિબ' કે તરફદાર નહિ,
દેખે ઇસ સેહરેસે કેહદે કોઈ બઢ કર સેહરા.

જ્યારે બહાદુરશાહ ઝફરનું ધ્યાન ગાલિબના સેહરાના અંત આવના અંતિમ શેઅર પ્રત્યે દોરાયું ત્યારે 'ઝફર' ને પણ [illegible] એવું લાગ્યું કે ગાલિબે કટાક્ષ કર્યો છે અને તેથી ઝફરને રંજ પણ થયો

ઝફરે પોતાના ઉસ્તાદ ઝૌક ને ગાલિબના સેહરાના જવાબ મેં એક બીજા સેહરાની રચના કરવાની વિનંતિ કરી

ઉસ્તાદ ઝૌક લખે છે :-

અય જવાંબખ્ત મુબારક તુજેહ સરપર સેહરા,
આજ હય યમન વ સઆદત કા તેરે સર સેહરા.
સરપે તુર્રા હય મુઝય્યન તો ગલે મે હય બધ્ધી,
કંગના હાથ મેં ઝેબા હય તો સર પર સેહરા,
આજ વોહ દીન હય કે લાએ દરે અંજુમ મે ફલક.
કિશ્તિયે ઝર મેં મહે નવ કી લગાકર સેહરા,
તાબિશે હુસ્ન સે માનિન્દ શોઆએ ખુર્શીદ
રૂએ પુર નુર પે હય તેરે મુનવ્વર સેહરા
તા બને ઓર બની મેં રહે ઈખ્લાસ બહમ,
ગૂન્ધીયે સુરએ ઇખ્લાસ કો પઢ કર સેહરા.
દરે ખુશ આબ મઝામી સે બના કર લાયા,
વાસ્તે તેરે તેરા "ઝૌક" સનાગર સેહરા
જિન કો દાવા હો સુખન કા યે સુના દો ઉનકો,
દેખો ઇસ તર્હ સે કહતે હય સુખન વર સેહરા.

અત્તરોમાં મીઠી મધુરી
ખુશબુવાળું
હાફિઝ મુહમદ ઝકરિયાનું
મ જ મુ આ

મુંબઈમાં અને
દેશાવરોમાં જેની
પુષ્કળ ખ્યાતિ અને
માંગ છે.

એનો એક ફાયો પુષ્પોનું પમરાટ ધરાવે છે.

હેડ ઓફિસ

હાફિઝ મુહમ્મદ ઝકરિયા એન્ડ બ્રધર્સ

પરફ્યુમર્સ

આગાખાન સ્કુલ સામે, સેન્ડહર્સ્ટ રોડ, મુંબઇ, ૩.

બ્રાન્ચ મહંમદઅલી રોડ, મીનારા મસ્જિદ, મુંબઇ, ૩.
હાજી બાપુ સિદ્દિક મુસાફરખાના કરનાક રોડ મું. ૧

ટેલીગ્રામ એડ્રેસ. " મજમુઆ " મુંબઇ, ૩.

